

Midhat Cemal KUNTAY

SARIKLI İHTİLÂLCİ
ALİ SUAVİ

İSTANBUL
AHMET HALİT KİTABEVİ

1946

ALÍ SUAVI

Ali Suavi Efendi

1839 — 1878

Ali Suavi Efendinin soy kütüğü.

?

Mühreci Hüseyin Efendi (A)

Yahut

Kâğıtçı Hüseyin Ağa (Viranşehirli B.)

Ali Suavi Efendi

?

(A). Ebüzziya, Yeni Tasviri Efkar.

(B). Şurayi Ümmet gazetesi. 31 Kânunusani 1324, No. 131. «Ali Suavi merhumun tercümei hali ve sergüzeşti» başlıklı tefrika, No. 1,

SUAVİ'NİN YÜZÜ:

Resmî yüzü.

Abdülâzizin Padişahlığı zamanında:

İstanbul'da Serasker kapısında «Dersaadet Yoklama Kalemî»
nde 3 yıl kâtip;

Bursa rüşdiye mektebinde muallimi evvel;

Simav'da rüşdiye mektebinde muallimi evvel;

Filibe'de rüşdiye mektebinde muallimi evvel ve kendi yaz-
dığına göre ticaret mahkemesi reisi (1);

Abdülhamit II zamanında:

Yıldız sarayında Mütercimîn Cemiyeti âzasından. (Suavî
işe başlamadan Abdülhamit bu cemiyeti dağıttı.)

Mektebi Sultanî Müdürü.

Husûsî yüzü:

Doğum tarihi: 1255 Ramazan bayramı (2), 1839;

Doğum yeri: İstanbul Cerrahpaşa mahallesi (3);

Ölüm tarihi: 8 mayıs 1294, 18 Cemaziyevvel 1295 pazar-
tesi, 1878;

Öldüğü yer: Çırağan sarayı;

Ölümünün sebebi: Şehit olmak;

Mezarı: Yok;

Çocuğu: Yok;

Karısı: Bir İngiliz kadını (Madam Marié);

Mânevî yüzü:

Kültürü: Davutpaşa rüşdiyesi, ve hususî tarzda medrese.

(1, 2, 3.) Şurayı Ümmet gazetesi, No. 131, 31 Kânunusani 1324, «Ali Suavî
merhumun tercümei hali ve sergüzeşti (bizzat merhum tarafından kaleme
alınmıştır).» başlıklı tefrika, No. 1.

Bildiği diller: Arapça, Acemce, Fransızca, İngilizce;
Eserleri: 127 den fazla (bir kısmının adı yok);

Çıkardığı gazeteler: 2 kısımdır, İstanbul'da ve Avrupa'da.

İstanbul'da çıkardıkları:

Muhbir (bu gazeteyi Mösyö Filip çıkarmakla ve Tefvik isminde biri de (Çaylak Tefvik olması muhtemel) buraya yazmakla beraber, demirbaş muharriri Suavi idi.)

Avrupa'da çıkardıkları: Bunlar da 3 kısımdır, Londra'da, Paris'te, Liyon'da.

Londra'da çıkardığı gazete:

Muhbir;

Paris'te çıkardığı gazete:

Türkçe Ulûm Gazetesi, République ve başka Fransızca gazeteler, ve Türkçe Bâbı Âli gazetesi;

Lion'da çıkardığı gazete:

Muvakkaten Ulûm Müşterilerine.

Yazdığı gazeteler: Bu da 2 kısımdır, Londra'da ve İstanbul'da:

Londra'da: Türkçe Hürriyet gazetesi;

İstanbul'da: Vakit, Basiret, Müsâvat, Umran gazeteleri.

SARIKLI İHTİLÂLCİ NASIL YETİŞTİ?.

Mektep ve müessese olarak, İstanbul'da Davutpaşa iskelesi rüşdiye mektebinden çıkan Suavi Serasker kapısında «Der-saadet Yoklama Kalemî»ne kâtip oldu. Ve üç yıl oraya gidip geldi. Ondan sonra Bursa rüşdiyesinde muallimi evvel oluyor, ve «bir aralık Sofya Mahkemei Ticaret reisliği ettim» diyor. Edirne vilâyeti teşkil edildiği sırada ahbabı Filibe kaymakamı Atâ Beyin (sonra Filibe mutasarrıfı olan bu Atâ Beyle Suavi bozuşacak ve bunun tarafından Filibe rüşdiye hocalığından atılacak) ve kadısı Celâlettin Efendi'nin ısrarları üzerine, Suavi, Filibe'de tahrirat müdürlüğü edecek.

Din ilimleri arasında en sevdiği hadis ilmidir. On yedi, on sekiz yaşlarında Hicaz'a giden Suavi Mısır'da Suyûti'nin, üçte biri eksik olan Elcâmi - üs - Sagîr isminde eserini beş kuruşa alacak, ve Hicaz yollarında bu kitabı ezberliyecek. Mekke'de bu eserin noksan olan üçte birini yazıp onu da hıfzına aldıktan sonra Menarî'nin şerhine bakarak her hadisin yanına, sahih ve yahut zayıf olanlarını işaret edecek. Hafızasının kuvvetiyle tanımlanan Suavi aynen şöyle der:

«İzmir'e çıktığımda yedi bin kadar ehâdisin mertebeleri hıfzımda idi.»

Ondan sonra Firdevs-i Dilmenî'yi ezberliyecek. Bursaya rüşdiye hocalığıyla gittiği zaman «Haraccı Oğlu Kütübhanesi»nde «Sahih-i Buharî»yi inceden inceye okuyacak, tetkik edecek, ve tekerrür eden hadisleri (1) hulâsa edecek (2).

(1) Bunu Suavi aynen şöyle yazar: «Sahih-i Buharî'yi kendim bit-tetebbü mükerrer ehadisî iskattan sonra isnatta ademi butuna riayetle sü-lâsilülisnada kadar fasıl fasıl tertiple Buharî'yi bir üslubu cedidde telhis ettim.»

(2) Şuray-ı Ümmet. No. 122, 1 Şubat 1324, tefrika: 2.

TAPILAN VE SÖVÜLEN SUAVİ

Tapılan Suavilerden sövülen Suaviler daha çoktur. Bu Suaviler lâfa ve yazıya muhtaçtır. Yazısız, lâfsız ayakta duran bir tek Suavi vardır ki, İstanbul'da ilk sivil ihtilâlin ilk şehidi olan Suavidir. Bu ölümün tek mükâfatı dört sayıdır: 3495.

Suavinin bir asker şehidi gibi resmini Askerî Müzenin duvarına asan el bu resmin arkasına o numarayı koydu. Bu el Askerî Müze Müdürü rahmetli Muhtar Paşanıdır: Bazan bir milletin borcunu bir kişi öder.

Fakat Suavi, Askerî Müzeye girmesine rağmen askersiz bir ihtilâlde öldü. Ve bu sivil ölümün hususiyetini bozmamak ister gibi, onu mavzerle ve kasatura ile değil, sopa ile öldürdüler.

Suavi medenî kahramanlık tâbirini, türkçeye, kendi kani-
le tercüme etti. Bu ölümün destanını şiirin büyük sesine bırakıyorum. Benim yazdığım vesikaların Suavidir.

CERRAHPAŞADAKİ EV

Kâğıtçı Hüseyin Ağanın Cerrahpaşadaki evinde Hicrî 1255 yılının şeker bayramında bir oğlu oldu. Adı Ali idi. İleride Suâvi diye bu ismi kendisine yine kendisi takacak olan bu çocuğun hayatı, baştan başa, maddî ve mânevî talisizliklerle geçecekti. Ve bu bakımdan, onun şeker bayramında doğması, takvimin, onunla bir nevi alayıdır.

Suavi'nin babası ümmî idi, annesi okur yazar. Ve babası, annesinden biraz okumak öğrendi (1).

Babasının asıl farikaları vardı: İlim sahiplerine saygı göstermesi, evinin idaresini pek iyi bilmesi, temizliği sevmesi...

(1) Şuray'î Ünümet, No. 131, 31 Kânunusani 1324. 22 Muharrem 1327. «Ali Suavi merhumun tercümei halî ve sergüzeşti (bizzat merhum tarafından kaleme alınmıştır)». Tefrika: 1 den: «Ecdadım Anadolu'da Viranşehir toprağından ve Ulemadan imiş. Yalnız pederim ki İstanbul'da şehri validem ile teehhül edip temekkün eylemiş. efradı esnaftan olup validemden taallüm edebildiği kadar okumuş ki, hesaptan fakat («ancak» demektir) âmali er-beayı öğrenmiş.»

Fakat kâğıtçı Hüseyin Ağanın en mümtaz farikası haksızlığa isyandı. Oğlunun Çırağan sarayında şehit olarak biten hayatına, bu mukaddes isyan duygusu, babasından geçecekti. Hüseyin Ağanın bugün bir gölge kadar mevcut olmıyan yüzünü güzelleştiren bu heyecanı Suavi şöyle anlatır:

«Haksızlık gördüğü, ya işittiği anda sabrı yanar, ateş kesilir. Hattâ haksızlık eden bazı ahibbasına tokat atmış, bazısının «kafasını yarmış (2).»

Kendisinin çocukken bile, zulme isyanını, Suavi, yine kendisi şu yolda yazar:

«Bir damla vücudum ile zalime hücum etmeğe ve mağlûp olduğum halde, tarafından katlolunmağa razı olurdum. Ve «bu yolda mağlûbiyeti ber mûcib-i ehâdis-i şerife efdal-i şehâdet itikat eylerdim (3).»

Bu bir damla çocuk, isyan duygusuyla mânevî hacmi artarak daha o yaşta bir nevi büyük adamdı. Zulüm aleyhindeki hadisleri topluyordu, ve gözünde Peygamberimizin «Birinci mucizesi» zulüm aleyhinde gösterdiği şiddetti (4).

Suavi, ölünceye kadar, bu temiz çocuktur. Bu çocuğu, hâdiseler bazan örtecek, fakat hiç bir zaman mahvedemeyecek.

Ve hak kahramanı olan bu bir damla çocuk Simav'da Yörük Hüseyin'le başlar, Çırağan'da Ferik Hasan'la biter (5).

(2) Aynı gazete ve tefrika.

(3) Aynı gazete ve tefrika.

(4) Aynı gazete ve tefrika.

(5) Resmî unvanı «Beşiktaş muhafaza müdürü» olan, halk arasında «Beşiktaş muhafızı» denilen ve ileride Müşir olan Hasan Paşa.

BİR MÜSABAKA İMTİHANI

Abdülâziz devrinde Maarif Nazırı Abdurrahman Sami Paşa [1] maarifte bir müsabaka imtihanı açtı, rüşdiye mekteplerine muallimler seçilecekti. Müsabakaya sarıklı bir çocuk da girdi: Vücudu yaşından küçüktü. hayat boyunca hiç bir zaman tamamen çıkmayacak olan bıyığı henüz terlemişti, sakalı damla damla çıkarak pek az belli oluyordu. Bu çocuk, köse olduğunu, ileride, Ebuzziyanın yazacağı Ali Suavi idi [2].

[1] Abdurrahman Sami Paşa bu maarif nazırlığını kendisi şu yolda anlatır: Az bir vakit içinde Kırım muharebesi zuhur ile birçok uğraşılıp Vidin semtlerinde harb-ı dagdaga-i kıtaî bertaraf olacak yetmiş iki senesinde meclisi tanzimat azalığı: tevcih buyurulup celbolundum. Yetmiş üç evailinde Edirne valiliği ihsan olundu. Sekiz mah sonra gene tanzimat azalığıle celp buyurulup müddeti kalile de maarifi unumiye nezaretile şerefyap oldum. Yetmiş dört evahirinde Girit isyanı zuhur edip maarif nezaretine inzimamen Girit valiliği tevcihile girildi. Bikeremihi Teâlâ def'i gaili isyana muvaffakiyetten dolayı nişanı Âli-i İmtiyaz ile taltif buyuruldum. Yetmiş beş evasitinde memuryeti asliyem olan maarif hizmetile iştigal olundu. Yetmiş sekizde maariften af ile güncişnişin-i uzlet oldum.» - Sami Paşanın torunu ve Suphi Paşanın oğlu Vehap Koca Memiden aldığım bu notun başında şu yazı vardır: «Abdurrahman Sami Paşa merhumun tahriri tasavvurunda buldukları Sergüzeşt-i Sâmî nam eserlerine mebbe olmak üzere vefatından iki sene akdem hattı destlerle yazdıkları tercümei hallerinin aynen suretidir.»

[2] Ali Suavinin bu imtihana hangi tarihte girdiği belli değildir. Yalnız Abdurrahman Sami Paşa 1273 den 1278 e kadar Maarif Nazırındır. Suavi de VAKİT gazetesinde (No. 393, 10 Teşrinisani 1291, 22 Teşrinisani 1876, 5 Zilkade 1293) bir mektubunun sonlarında şöyle der: «Ben İstanbulda doğdum amma, on beş yaşındanberi seyahat eyledim.» 1293 te 38 yaşında olarak ölen ve 1255 te doğan Suavi, Sami Paşanın nezareti tarihi olan 1273 te 15 yaşında olacağına, ve bizzat Suavi kendisi 15 yaşındanberi İstanbulda değişlim, dediğine göre. bu 15 yaş ilk memuriyeti olan Bursa rüşdiye muallimliğine gittiği zamanki 18 yaşının takriben bir ifade tarzıdır ve o halde de bu imtihana 1273 te girmiş olması muhtemeldir.

(Suavi müsabakada birinci geldi.) Nazır, küçük sarıklıyı im-tihanda zaten beğenmişti. Fakat imtihandan sonra onunla konu-şunca malûmatına şaştı; ve bu sefer, Suaviyi yalnız beğeri-medi, üstelik bir de benimsedi. Halbuki nezaretteki «efkârı umumiye», Suavinin yüzüne bakarak, rüşdiye muallimliğini ona çok görüyordu! Ef-kârı umumiyenin kabahati yoktu, kaba-hat Suavinin suratında idi: Bir taraftan gençlik, bir taraftan köselik yüzünü fazla çocuklaştırıyordu. Fakat, Mısırdan İstan-bula iki yüz bin altınla gelmesine, arsalarına mahalleler yapı-lan konaklarda ve köşklerde oturmasına rağmen, vezir Abdur-rahman Sami, İranlı derbeder Safâ Hoca ile bir hizada resim çıkartacak kadar devrinin dışında adamdı, ve genç Suaviyi Bur-sa rüşdiyesine muallimi evvel yaptı.

Güzel tokatlar vardır. Genç Suavinin muallimliği de, ken-dini «efkârı umumiye» sanan «görenek» in suratına atılan to-kattı.

Fakat, Maarif Nezaretinin resmî «efkârı umumiye» sinden sonra, bir de Bursanın taşralı bir «efkârı umumiye» si vardı; Bursa halkı için «muallim» demek «yaşlı adam» demektir ve Bursalılar genç Suaviyi, biraz sonra rüşdiye muallimi evvelli-ğinden attırdılar [3].

(Ali Suavinin en son talihsizliği Çıraganda şehit olduktan sonra, aleyhinde yazılan bir makaledir. Bu pis yazının en fena yeri de Suavinin Bursa rüşdiye muallimi evvelliğinden atılma-sının sebebi olarak edilen çirkin iftiradır [4].

Ayrı adamı, muhitinin bu, ilk hazmetmeyişidir. Bursa ona tahammül edemezdi, çünkü Suavi ismindeki genç rüşdiye mu-alliminin içyüzü kendinden daha gençti, ve dört beş hocaya ye-tecek kadar büyük olan sarığına rağmen bu Suavi Efendi çok ayrı adamdı. Ve ayrı adam, hayatının daha ilk yıllarında, o za-manın tâbirile «sabık muallim» oldu.

[3] Suavinin Bursa rüşdiye muallimliğine getirilmesi ve buradan atıl-ması hakkındaki notlar merhum Abdurrahman Adilin yazılarından: HÂ-DİSATİ HUKUKİYE. 1922, tab'ı, İkdam matbaası, S. 143.

[4] TERCÜMANİ ŞARK gazetesi, No. 47. 14 Mayıs 1878 (24 Cemazi-yelevvel 1295). «Suavinin Avrupada yaşayışı» başlıklı yazı. (Bu makale ileride «Çıragan vak'ası» faslındadır.)

Fakat vezir Abdurrahman Sami, Bursanın kovduğu rüşdiye hocasını konağına ve köşküne aldı: Çünkü, hem onu oraya hoca yaptığı gün adamakıllı benimsemişti, hem de kâğıtçı Hüseyin Efendinin oğlu Suavi adamakıllı fakirdi. Halbuki Taşkasaptaki Sami Paşa konağının ve Büyük Çamlıcadaki Sami Paşa köşkünün şu hususiyetleri vardı: Bu konakta ve köşkteki odalardan bir kısmı parasız ilim adamlarınınındı [5]. Ve, bir müddet-tenberi, konağın selâmlığındaki bir odaya, kapısız bacasız bir ev gibi, doğrudan doğruya girip çıkan sarıklı adam, eski Bursa rüşdiye muallimi Ali Suavi Efendiydi.

[5] Bir yaz, Taşkasaptaki konakta kalmayı tercih eden İranlı Safa Hocayı Çamlıcadaki köşke getirmek için, Sami Paşa, hususî arabasını araba vapurile Üsküardan İstanbula geçirtiyordu İranlı Safa Hocalar, ve Hoca Ali Suavi Efendilerle konağında ve köşkünde mânevi köşeler kuracak ve onlarla arkadaşlık edecek kadar mevkiinin üstünde olan Sami Paşanın misafiri İranlı Safa Hoca da, Sami Paşanın konağının, ve konak arabasının mevcudiyetinden o kadar haberdar değildi ki, kendisini almak için bu hususî konak arabası İstanbula gönderildiği gün, Safa Hoca Üsküdar iskelesine çıkıyor, orada bulunan Sami Paşanın bostanındaki zerzevat beygirlerinden birine binerek Çamlıcadaki köşke gidiyordu. - Yeni Osmanlılardan Menapir zade Nuri Beydan aldığım şifahi nottan. -

EVSİZ ADAM

Sade evsiz değil, evsiz, eşyasız, esvapsız ^[1], parasız, akrabasız, çocuksuz ve evlendikten sonra bile kadınsız Suavi.

Bu Suavinin hayatında ilk rahat köşe Sami Paşanın ^[2] konağındaki odasıdır. Bu odaya Suavi, sokağa kapısı olan ev gibi, doğrudan doğruya giriyordu.

Konaklar kibirlidir; fakat, Sami Paşanın konağı, Suavi hocaya, başka konakların sarıklıbları gibi (hususî muallimler, hafız kütüpler, imamlar gibi) mânevî uşak diye bakmıyordu. Suaviyi bu konakta beş insan yarışarak seviyordu: Sami Paşanın kendisi, ve dört oğlu: Suphi Bey (Paşa), Hasan Bey, Baki Bey, Necip Bey (Paşa ve damat).

Suavinin Sami Paşa babası, Baki Bey hayranı, Suphi Bey Kardeşi, Necip Bey arkadaşı idi, Hasan Bey de dostu.

Eski Bursa rüşdiye muallimi Suavi Efendi, Filibe rüşdiyesine yeniden muallim olduğu zaman Sami Paşa Maarif Nazırı değildi. Fakat Sami Paşa Maarif Nazırı olmayarak da muhteremdi, ve, Suavinin bu ikinci muallimliği, galiba, gene Sami Paşanın eseridir. Böyle olmasa bile, Filibe rüşdiye muallimliğine Suavi, Sami Paşanın konağından gitti.

[1] Suavinin Mektebi Sultanî müdürü olduğu zaman da fena giyindiğini Abdurrahman Şeref Bey şu tarzda yazacak: «Hem güftarı, hem etvarı perişan idi. Hazırcılardan aldığı yakası düşük ceket ve paçaları, yerde sürünür pantolonu ile mektep içinde dolaşması eski soflalık halini hatıra getirir, ve badîî hande olurdu.» Tarih Müsahabeleri: 1339 basını, Matbaaiâmi-re, S. 297.

Aynı müellifin aynı kitabının bir başka yerinde de Suavinin kılığı şu türlü anlatılır: «Gayetle idaresiz ve çolbaz bir adamdı. Kapamacılardan (Kapalıçarşıda hazır esvap satanlardan) aldığı hazır bir kostüm ile zibidi kıyafeti, bilenlerin gözü önündedir.» S. 181.

[2] Rumuz-ül-Hikem müellifi ve Maarif Nazırı Abdurrahman Sami Paşa

Sami Paşa öldükten sonra, Suavinin odası Suphi Paşanın konağındadır. Çıragan vak'asında kendisile beraber şehit olan Filibe muhacirlerinden bazılarını bile Suavi bu vak'adan bir kaç gün evvel Suphi Paşanın Çamlıcadaki köşküne yerleş-tirecek.

Vakiâ, köşk, 93 muhacirlerle zaten dolmuştu. Fakat Suavi o kadar seviliyordu ki, onun getirdiği muhacirlere de yer bul-dular. [3].

Suavinin bütün hayat boyunca, İstanbulda iki defa evi vardır: Sultanî müdürü olmadan evvel, ve olduktan sonra.

Avrupadan döndüğü zaman yanındaki çok güzel [4] kadın Londrada evlendiği İngilizdi [5]. Suavi, bununla birlikte Mek-tebi Sultaniye müdür oluncaya kadar, Binbirdirekte denize ba-kan bir evde oturdu [6].

Fakat, Suavinin bu evinde bile biraz Sami Paşa konağı var-dı: Evin büyük odasındaki ampir salon takımı Sami Paşa oğ-lu Abdurrahman Hasan Beyin babadan kalma eşyasıydı. Müp-hem bir tarzda gönderildiği için ariyet olduğu kadar hediye sayılması da mümkün olan bu salon takımını Suavi, Mektebi Sultaniye müdür olup karısıyla orada yerleştiği zaman Hasan Beye geri verdi [7].

Suavinin ikinci evi Üsküdar'da Şemsipaşadaki Direkli Ya-lı'dır [8].

Mektebi Sultanî de onun bir nevi eviydi: Karısıyla orada oturdu. Fakat onun kötü talihi burada da yetişecek, ve mekte-

[3] Suphi Paşanın kızı ve Yusuf Rıza Paşanın karısı Ayşe Hanımdan al-dığım nottan.

[4] Abdülhak Hânıttan ve Ayşe Hanımdan aldığım nottan.

[5] Bu İngiliz kadını, Suavinin ölümünden sonra, bir Ermenile evle-nerek, Pariste yerleşti. - Abdurrahman Adil, Hâdisatı Hukukiye, S. 168. -

[6] Eski sadrazam Rifat Paşanın konağının civarında ve Debistani Ira-niyan olan evde.

[7] Abdurrahman Hasan Beyin yeğeni Vehhab Koca Memiden aldığım nottan.

[8] Hâdisatı Hukukiye. S. 169.

bin bir köşesinde karısıyla oturması, ölümünden sonra bile bir tarih kitabında bir dedikodu vesilesi olacak [9].

Fakat Suavi, Sami ve Suphi Paşaların konaklarıyla köşklerindeki sevgi saltanatının tahtına oturduğu iki odayı, hayat boyunca, hiçbir yerde bulamayacak: Ne Londrada Muhbiri çıkardığı zaman onun idarehanesindeki 44 numarada [10], ne Binbirdirekteki evde, ne Üsküdar'daki Direkli Yalıda... Bilhassa Sami Paşa konağında ve köşkündeki oda, Sami Paşa oğlu Baki Beyin hayranlığından taşan hürmetle bir saray kadar büyüyordu. Bu hava, Suaviyi Pariste kimsesizliğin en çıplak günlerinde de ısıtacak: Çünkü, o günlerde, Sami Paşanın bir başka oğlu Necip Bey Pariste elçilik kâtibidir, ve Suaviyi Baki Bey'e yakın derecede sevecek.

KİMSESİZ DEĞİLDİ

Suavi kimsesiz değildi, fakat akrabaları olduğu için, yahut evlendiği için değil. Sami Paşanın oğlu Baki Bey onu çok sevdiği için... Ve Suavi sırf bu sevgi sayesinde akrabalı, çokluk çocuklu bir insan kadar kimsesiz değildi. Bu sevgi onun bomboş olan hayatını döşeyip dayıyordu ve bu sevginin ayrı bir mefhumu da vardı: Suaviyi, Baki Bey babası ve kardeşleri gibi yalnız kültürü için sevmeydi. Baki Bey Suavide âsî softayı buldu. ve «softa» da, «âsî» yi sevdi.

Zaten, Baki Bey 19 uncu asırda, müslüman Doğuda 1 numaralı o adamdır ki, «libre penseur == dinde hür kafalı» dır. Müslüman Doğu çok «athé == mülhid» gördü. Fakat «libre pen-

[9] Abdurrahman Şeref, Tarih Müsahabeleri, S. 287: «Gûya muallimesi sıfatıyla Avrupadan peşine taktığı bir güzel kadın ile mektepte beytütetmek saygısızlığında bulunduğu cihetle o yolda dahi ayrıca lisana gelmiş idi» ve bu yazıda «güzel kadın ile» cümlesine şu not ilâve edilir: «**Namık Kemal'in Paris yararı hicviyesinden kit'âi atıyeyi zikrediyoruz:**

«Suavi dedikleri o küçük adam:

«Pariste oturmuş, yanında madam:

«Biz onu adam sandık, o da mı cüdam?»

«Aman yalnız kaldı Mustafa Paşa!»

[10] Pariste Ulûm gazetesini çıkardığı zamanki adresi.

«seur» ü, ilk, Sami Paşa oğlu Bakide görüyordu [1]. Ve bu Baki Bey, hiç sevmediği softa cübbesinde «libre penseur» lüğüne katlanan Suaviyi bulunca çok sevdi. İhtimal ki dini kullanarak yalanın ticaretini yapmak isteyenleri ezmek için, Baki Bey Suavinin şark kültüründe, kuvvet kaynakları bulacağını biliyordu, ve belki, bu da onu sevmesine bir sebepti. Herhâlde Suaviyi son sevgile bir kişi sevdi: Baki Bey.

Ve bu Baki Bey, Pariste elçilik kâtibi Abdülhak Hâmiide mektuplarında Suaviyi Namık Kemale bile tercih edecek. Hâmit, bunu Pirizade İbrahim Beye [2] bir kâğıdında şu tarzda anlatır:

«Ben Baki Beyle şimdi muhabere değil, muharebe ediyorum. Onun kumandanı Suavi, benimki ise Kemaldır. Bakalım

[1] Sami Paşa oğlu Baki Bey, softa düşmanlığını, bazan, kardeşlerinin rahatını kaçıracak dereceye çıkarıyordu. Üzeride «Maarif» başlığı altındaki bir makale için kardeşi vezir ve damat Necip Paşa büyük kardeşi Abdülhalim Beye şu mektubu yazacak:

«Biraderi mükerremim efendim hazretleri,

«Baki Bey cümlemizin rızamıza muhalif olarak mahut - Maarif - ben-dini neşrederek bir mecnunluk daha gösterdi; ve bilûmum heyeti ülema-«yı ıgzâb ederek aleyhine kaldırdı. Ancak bu harekâtı hodpesendânesi bilâ-hare cümlemize ırası mazarrat edegeldiğinden, bir daha, böyle mecnun-luklarda bulunmaması için Hasan Beyefendi (Abdurrahman Hasan Bey) «biraderimizle bilüttihat kendisine bir tevbihname gönderilmesini ihtar «eder, ve ülema tarafından yazılan cevaplardan keyfiyet malûmu alileri bu-«yurulacağından gazeteleri irsal eylediğimi arzeylerim biraderi muhtere-«mim, efendim. 27 Teşrinievvel 97. «Bende: Ahmet Necip.» - Vehhâp Koca Memi'nin dosyasından. -

Necip Paşanın gene Abdülhalim Beye yazdığı 21 Zilhicce 98 tarihli bir mektubunun hamışinden:

«Hocalar, Baki Beyin aleyhinde davayı azdırdılar. Hakkında icrayı mücazat olunmasını şeyhislâm vasıtasile hâkipâ-yı âliden istida ettiler. Yazdıklarına izharı nedamet ve hoca efendilerden talebi «ffetmek üzere işi bu kadarla bastırmağa çalışıyoruz. Hocalardan bir ikisi konağa gelip pederin hâkine hürmeten böyle bir teşebbüsle işi bastıracaklarını vâdettiklerinden ve Baki Bey de hâsil olan netice ile vehameti anladığından, bu sureti kararlaştırdı; ve bugün birkaç satır istifa-name yazıp istedikleri gazete ile ilân ettirmeleri için Fatihe gitti.» - Aynı dosyadan. -

[2] 1908 meşrutiyetinden sonra Sait Halim ve Talât Paşaların kabinelerinde adliye nazırı.

hangi taraf mağlûp olacak!... Allah vere Sırlar gibi hem mağlûp olup hem galibiyet iddia etmeseydi [3].»

Suavinin hayatındaki çok az olan saadetlerinden biri de Necip Beyin onun hakkındaki sevgisidir. Bu mevzusunuz muhabbet, Baki Beyin çok mevzulu, çok sebepli, fakat son derecedeki sevgisinden de daha narin, daha ince bir şeydi. Bu sevginin tezahürleri olan mektuplar, Çıragan şehidi Suavinin ölümüne Abdüahamidin parasile söven gizli muharririn iftiraların da vukuundan evvel, çürüten vesikalardır. Yazısını imzalamaktan korkan ve şehit Suaviye imzasız söven bu muharririn makalesine [4] göre Suavi paraya karşı arsızdı. Halbuki Necip Beyin Paristen, yazdığı mektuplarda Suavinin tokgözlülüğünü anlatan bir «ton» vardır, ve bu mektuplardaki Suavi çok muhteremdir. Paraya karşı arsız denilen adam, Necip Beyi Pariste akşam yemeklerine çağırır ve Necip Beye borç para vermek ister.

Sami Paşa oğlu ve Paris elçiliği kâtibi Necip Beyin büyük kardeşi Abdülhalim Beye 5 Şevval 1292 tarihli mektubundan:

«Geçende Hasan Beyefendi [5] biraderimizin Suavi Efendiyeye yazdıkları mektubun vesatâtı âcizânemle gönderilmemesinden ve Suavi Efendinin yalnız bir fıkrasını okuyarak diğer mahallerini göstermemesinden hakkı âcizanemde efendimizin tavsiyeleri üzerine bazı şeyler yazılmış olduğunu derkettim. Bendeniz ulüvvü cenap sahibi olduğumdan her ne kadar muztar kalsam Efendii müşarünileyhe akçe için müracaat etmem. Şerefi zâtiyeme dokunacak bir hali irtikâp eylemem. Yalnız teessüf ettiğim yer şurasıdır ki, o yolda bir şey yazılmış ise, nezdinde tezkियemi ihlâl edeceğinden kendisile görüşmeğe yüzüm kalmayacağını arzeylerim. Bu türlü muameleler bendenize pek giran geldiği efendilerimizin yirmi senelik bir biraderiniz bu-

[3] Mektuplar, Abdülhak Hâmit, Külliyyatı Âsar, «Asarı Müfide kütüphanesi», C. 1-2, S. 248.

[4] Bu yazılarda, ileride gelecek olan «Çıragan Vak'ası» faslındaki makale.

[5] Abdurrahman Sami Paşanın üçüncü oğlu Abdurrahman Hasan Beydir. Birinci oğlu Suphi Paşa (Abdüllâtif Suphi Paşa) ve ikincisi Abdülhalim Beydir.

lunduğumdan malûmu âlileri olmak gerektir zannederim. Hüdâ alim ve şahittir, şimdiye kadar Suavi Efendi ile paraya müteallik bir söz etmedim ve inşallahü taala etmiyeceğim. Halbuki Suavi Efendi buraya geldiğim gündenberi gerek tahriren ve gerek şifahen her türlü müracaatinizi elimden geldiği kadar teshile hazırım» dediği halde bile, kendisine gina yüzü göstererek pederimin sayesinde hiçbir şeye ihtiyacım olmadığını beyan ettim. 5 Şevval 92 [6].»

Necip Beyin, gene Pariste elçi kâtibi iken yazdığı başka bir mektubunda da, onun ve Sami Paşa ailesinin yalnız Pariste değil, hattâ bütün dünyadaki iki dostundan biri Suavidir:

«Hoca için yüz frangi teksir [7] buyurmayın. Çünkü her gün gelip bir saat nezdi âcizanemde bulunarak tedris edecektir. Bu hoca, Suavi Efendinin ahibbasından olup hakikaten dersinden istifade olunacak bir zattır. İki ay sonra, gene bu maaşla, günde iki saat, gelecektir. Bizim mahut Bulgar haftada üç kere gelip yüz otuz frank aldıktan sonra böyle natuk, kâtip, şair bir hocanın hergün iki saat gelerek yüz franga razı olması teşekkür olunacak bir şeydir. İşte bu da Suavi Efendinin himmeti sayesinde. Doğrusu müşarünileyhten (Suavi'den) gördüğüm insaniyet ve muaveneti hiç bir zaman unutmak ihtimalim yoktur. Kendisile daima mülâkat etmekteyim; hattâ, şimdi bile, yanından geliyorum. Bu akşam taama davetli idim. Bendenizin müşarünileyh ile [8] görüştüğümden, sefarette kimse- nin malûmatı yoktur, kendisi de olmamasını istiyor. Dünyada samimî iki dostunuz var, birisi Kâmil Efendi [9], diğeri Suavi

[6] Ahmet Necip Beyin kendi el yazısıyla ve basılmamış mektubundan Vehhâp Koca Memî'nin dosyasından).

[7] «İstiksâr» yerine dalgınlıkla «teksir» yazar.

[8] «İle» yi yanlışlıkla unuttur.

[9] Kâmil Efendi, Tanzimatçı Reşit Paşa zamanında Avrupada okuturulan talebedendir. «Kürt Kâmil Efendi» derlerdi. İstanbulda Aksaray mahallesinde «On İnkiler» den Arap Abdullah Paşanın büyük kardeşidir. Vilâyetlerde gümrük nazırlığı etti. İstanbula geldikçe Sami Paşanın konağında yatar kalkardı. Paşanın oğulları Hasan Beye (Abdurrahman Hasan Beye) ve Halim Beye (Abdülhalim Beye), bir aralık, Fransızca okutmaya başladı. Fakat, Sami Paşa (Kürtten Fransızca öğrenmeğe) şaşınca Hasan ve Halim Beyler de bir Fransızdan öğrenmeğe başladılar.

Efendidir. Eger Suavi Efendi burada olmamış olsaydı, hergün bizim arkadaşlarla (sefaret arkadaşlarıyla) bulunmak bendenize bir azabı elim olurdu. 11 Ramazan 92 [10].

Suavi cemiyetle karşı karşıya duran adamdı. «Umumî» den, «mbüşterek» ten, «topyekûn» dan, bir kelime ile «kütle» den ayrılan, sürüye katılmaktan gururu rahatsız olan, tek adam kalmanın acılığından hayatın tadını bulan âsî insandı. Öyle iken, bu güç adamın, SamiPaşadan ve onun bilhassa dört oğlundan başka, çok değerli bir dostu daha vardı: Abdülhamit II. nin saray müşiri Eğinli Sait Paşa.

(Abdülhamidin sarayı tuhaftı; bu sarayın bir ucunda Fehim Paşa varsa, bir ucunda da Gazi Osman Paşa vardı. Onun için, Eğinli Sait Paşa kadar temiz bir kültür adamı da bu sarayda müşir olabiliyordu.)

Sait Paşa Edimbourg Üniversitesinden çıkmış Eğinli bir Türkü. Irkına bir tek yabancı şeyin karışmadığı bu berrak Trük kanına, Edimbourg Üniversitesinin diplomasını karıştırarak ona «İngiliz Sait Paşa» diyorlardı. Bu «İngiliz» kelimesi onun, ancak kültürü hakkında doğrudu, ve çok doğru... İşte bu çok doğru fârika, İngiliz kadınıle evlenen İngiliz politikasını seven, İngiliz dilini öğrenen Suaviyi, Sait Paşaya dost yaptı. Suavinin Mektebi Sultanî müdürlüğü bile bu dostluğun eseridir: Avrupadan döndüğü zaman, bu Sait Paşanın tavsiyesile Abdülhamit II nin bir müddet has müşaviri olan Suavi, gene paşanın tavsiyesile Mektebi Sultanî müdürü olacak.

Suavinin dostluğu pahalıdır. Bu dostluğun bedeli üç dostu için sürgündü: Sami Paşa oğlu Baki Bey, Suavinin çok dostudur diye, Çırağan vak'asından sonra Kastamonuva süürülecek. Sami Paşa oğlu Necip Paşa, Padişah damadı olacakken olamayacak, ve buna da sebep Çırağan şehidinin dostluğu olacak. Eğinli Sait Paşa da, Suaviyi seviyordu diye saray müşirliğinden Ankara valiliğine atılacak.

Suavi Londradaki «Muhbir» gazetesini kapayıp, Pariste

[10] Ahmet Necip Beyin (Paşa) nın kendi el yazısıyla ve basılmamış mektubundan (Vehbap Koca Memi'nin dosyasından).

«Ulúm Gazetesi» ve Liyon'da «Muvakkaten Ulúm müşterilerine» isimlerindeki iki mecmuayı çıkarırken, Serasker Hüseyin Avni Paşa, ona para gönderiyordu, diye vesikasız bir rivayet var. Suavinin kendisi ve havası o kadar fena talihle doludur ki, Çerkes Hasanın kurşunile ölen Hüseyin Avni Paşanın felâketinde bile, yukarıdaki vesikasız rivayete dayanan dostluğun, insan, şeametini aramak istiyor.

ÜÇ SUAVİ

- Üç Suavi vardır: Avrupadan evvelki, Avrupadaki, Avrupadan döndükten sonraki.

Birinci Suavinin siyasi yüzü Filibede bir kavga ile başlar, İstanbulda Muhbir gazetesindeki iki tercümeyle belirir, ve gene bu gazetede Mısır Hıdivi İsmail hakkında yazdığı şeylerle büsbütün ortada durur.

Kavga, Filibe mutasarrıfı Ata Beyle Filibe rüşdiye hocası arasında çıktı, Filibe mutasarrıfı Babiâli avamından değildi, Enderun Tarihini yazandı, ve bu eserini Namık Kemal, kısa olmayan bir takrizle beğenecekti. Öyle iken, okur yazar mutasarrıf, Suaviyi rüşdiye hocalığından attırmak istedi, fakat kendisi daha evvel mutasarrıflıktan atıldı. Lâkin mazul mutasarrıf, İstanbula gelince, kendi derdini unuttu, Suavi ile uğraştı: Bu mazul mutasarrıfın demesine göre rüşdiye hocası Filibe halkını ayaklandırmak istemişti. Ve Filibe rüşdiyesinde ders okutan, Filibenin Yeşillioğlu ^[1] camiinde vâzediyorum diye halka siyasi konferanslar veren iki kürsülü rüşdiye hocası azledildi, İstanbula geldi. Vakiâ eski mutasarrıf aleyhine eski hoca Şûrayı Devlette dâva açtı, vakiâ bu dâvayı da kazandı. Fakat politikacı olduğu bir defa söylenen Suaviye, artık muallimlik yasağı. O da muharrir oldu, ve Muhbir gazetesini yazmaya başladı. Bir taraftan da, arkadaşları, onu Şehzade camiinde derse çıkardılar.

Bu tarihten sonra Suavi korkunçtur: Cami kürsüsünde Kaside-i Hemziyenin birkaç beytini ezber okuduktan sonra Eflâk ve Buğdana yarıyor, Girit mazlûmlarına acıyor, ve resmî adamları sözden ibaret bir yeni silâhla mahvediyordu. Bu tu-

[1] Filibeli Nazif Bey oğlu muallim İbrahim Hazmi'den aldığım nottan.

haf vâiz, cami kürsüsünden indikten sonra da, Muhbir gazetesindeki masasında Mısır'ı yazıyordu. 40 milyonun sustuğu devlette Suavi, artık, camide kürsüye, gazetede masaya dayanarak haykıran iki sesli bir sarıklıydı. Sükûtun teşkilâtı olan saray, Babîâlî ve Şeyhislâm kapısı çifte sesli hocaya kuduıldular. Bu adamın sarığı, yalandı: Bu hoca Avrupalı bir belâ idi.

Cerrahpaşada doğan, Filibede hocalık eden ufak mahalleli, küçük ufuklu hocanın siyasî yüzü Muhbir gazetesinde, iki tercümeyle, fena halde meydana çıktı. Bu iki tercümenin siyasî mânası vardı: Abdülâzize ve vezirlerine küsererek Avrupaya giden Mısırlı Prens Mustafa Fazılı, Suavi beğeniyor demekti. Tercümelerin birincisi prensin başkâtibinin, ikincisi prensin kendisinin fransızca mektuplarındandı.

Birinci tercüme [2].

«Presse gazetesinde görülen bendin tercümesidir.

«Devletlû Fazıl Mustafa Paşanın serkâtibi Sakakino tarafından Pariste Presse gazetesi muharrirliğine gönderilen tezkere.

«Efendim,

«Dersaadetten Kânunusani yirmi dört tarihile alıp neşreyle-
«diğiniz bir mektupta devletlû fehâmetlû Mısır valisinin bira-
«deri Mustafa Paşa hazretleri, kendi ismile Pariste bir büyük
«sarraf şirketi teşkil edeceğini okudum. Siz Pariste bulundu-
«ğunuz için muhbirinizden ziyade her şeyi iyice tahkik ve teces-
«süse iktidarınız varken, böyle esassız bir şeyi ilân edişinize te-
«essüf ederim. Mezkûr havadis, bütün bütün, yalan olduğun-
«dan bunu tekzibe ruhsatım vardır. Paşayı Müşârünileyh ken-
«di vak'-u şanını iyice tanır bir zat olduğundan, mezkûr havadi-
«sin ihtimalı olmadığını, kendi tarafından, ilâve eylerim. İşbu
«mektubumun evvelki nüshanıza dercolunacağı ümidile ihtira-
«matı faikamın teminatına vesilei hasene ittihaz eyledim.»

İkinci tercüme [3]:

«Devletlû Fazıl Mustafa Paşa hazretleri tarafından bâ imzâ

[2] Muhbir Gazetesi, 3 Şevval 1283, No. 18.

[3] Muhbir gazetesi, 5 Şevval 1283, No. 20.

«Nord gazetesine gönderilen tezkerei hamiyetkâranenin tercümesidir:

«Mösyö Direktör,

«Nord gazetesinin Şubat bir tarihile çıkan nüshasını gödüm. «Muradım gazete mübahaselerini kovalamak değildir, ancak, «muhabirinizin verdiği havadisi tashihtir. Benim bir sarraf şirketi teşkil edeceğimi ilân eden gazeteleri, herne kadar efkârı «amme dahi reddederse de, buna kanaat etmiyerek, ben dahi «serkâtibim vasıtasile tezkibe kıyam eyledim. İşbu gazeteler, gene, Oppenheim kumpanyasile olan ahz-u itam üzerine «türlü türlü eracif neşreylemektedirler. O muhabirler yakınen «bilsinler ki, ben kendi mesalihimi bırakup devleti aliyenin ve «kendi milletimin şu kargaşalık halini düşünmekteyim. Mesalih-i umumiyenin mesalih-i zatiyeden ileri olduğunu bilmeğe «mezhebin dahli yoktur, herkes bilebilir. Şu kadar ki, insan «olanda ıslahat ve vatan gayreti bulunmak lâzımdır. İşte taraf-tarlığıle iftihar eylediğim Osmanlı milletinden efkârı cedide «eshabının muradı dahi budur. Şu efkârda bulunanlar ne, ted-«biri bırakıp, kader böyle imiş demekle vakit geçirirler, ve ne «de ümit kesip meyus olurlar. Ve Girit ihtilâli vesair karşılık-«lıklar ise bu zevatın sebâtı efkârına hiç hale! vermez.»

Nord gazetesi Osmanlı imparatorluğunu 200 yıldanberi batıran bir devletin taraflısı idi. Bu gazete Mısırlı Prens Mustafa Fazlı bir inkılâp davasının bayrağını yumruğunda tutarak Avrupa giden bir hamiyet adamı değil, Avrupa pazarında bir köşe sarrafı diye tanıtmak istemişti. Prens ve başkâtibi bu yalanı Nord gazetesinin suratına fransızca çarpıyorlar, Suavi de bu iki mektubun tercümelerini gazetesine koyarak sarayın ve Babıâlinin suratına türkçe tükürüyordu.

İki tercüme onun için siyasî iki hâdiseydi. Ve bu iki hâdis-e gösteriyordu ki, çocukluğunda zulme isyan hâdiseleri ezberliyen bu tarihteki delikanlı Suavi, Mısırlı Prens Mustafa Fazlı seviyordu. Bu sevgi cinayetti. Çünkü sevilen adam Avrupa-da Osmanlı imparatorluğunun meşrutiyetle idâre edilmesini istiyordu.

Bir taraftan, bu iki tercümeden ikincisi yüzünden, Suavi Namık Kemalle de politika arkadaşı oluyordu.

Kemal, bu tercümeyi Suavinin gazetesi olan Muhbirden alarak, o tarihte Şinasiden ziyade kendisinin olan Tasviri Ef-kâra komuştu ^[4], ve altına «Mülâhaza» diye imzasız, fakat üs-lûbu imza kuvvetinde bir tasdik fıkrası yazmıştı ^[5].

[4] Tasviri Ef-kâr, 18 Şevval 1238, No. 461.

[5] Kemal, Yeni Osmanlılar Cemiyetinin ismine başlangıç olan «Efkârı Cedide Eshabı» tâbirini Tasviri Ef-kâr'ın o nüshasındaki «Mülâhaza» başlıklı fıkrasında kullanmıştı.

TEK MUHARRİRLİ GAZETE

Tek muharrirli gazete Muhbirdir, tek muharrir de Suavidir [1].

Tek muharrirli gazete üç mukaddes heyecanla çıkıyordu:

1. Giritteki sürünenlere para toplamakta Suavinin Babiâliyi rahatsız eden hamiyeti.

2. Mısır Valisi İsmailin hıdivlik hırsına karşı Suavinin gizli öfkesi.

3. Kulaklara hürriyeti fısıldarken Suavinin üç kıt'alık sükkütta uğultusu büyüyen kısık sesi.

1. Giritteki sürünenlere iane toplamakta Suavinin babiâliyi rahatsız eden hamiyeti.

Hamiyetin daima resmî bir şey olarak kalmasını isteyen Âli Paşa, bunu Suavinin şahsileştirmesine kızılıyordu. Sürünenlere acımak için de sadrazamdan izin alınacaktı. Suavi hamiyet hakkındaki bu protokolu anlamıyordu. Ve Suavinin çok şahsî olan hamiyetinin Babiâliyi rahatsız etmesi, ianeden sonra, ikinci güzel şeydi. Devletsiz hamiyetin hükümeti çıldırtmaktaki gizli kudretini arttırmak istercesine, Suavi Girit ianesini, gazetesinde, sık yazıyor ve her şekilde yazılıyordu. Hattâ iane para-

[1] Suavinin tek muharriri olduğu gazete dört tanedir: 1 — 1867 den evvel, İstanbulda Mösyö Filip'in çıkardığı Muhbir gazetesi. 2 — Suavinin Londrada Mısırlı Prens Mustafa Fazılın parasile çıkardığı Muhbir kazetesi. 3 — Suavinin Pariste kendi parasile çıkardığı Ulüm Gazetesi (adı gazete, kendi mecmua). 4 — Suavinin Lion'da çıkardığı «Muvakkaten Ulüm Müşterilerine» isimindeki gazete (bu da mecmuadır) ve 1871 Fransız-Alman savaşı yüzünden Pariste çıkamayan Ulüm Gazetesinin devamıdır.

İstanbuldaki Mühbiri 54 tane çıktı:

1 inci sayısı — 25 Şaban 1283. 54 üncü sayısı — 21 Muharrem 1284. Sahibi — Mösyö Filip (Filip bir zamanlar Mösyö Filip'ti, sonra Abdühamit II den aldığı rütbeyle «izzetlü Filip efendi» oldu.)

larını, Girit mazlumlarına bizzat elile dağıtmak için, gazete sahibinin Giride gideceği de gazetede vardı:

«Biriken paraları, ben kendim bizzat alıp ve beylik vapura «binip tâ Giride götüreceğim. Ve orada ahali müslime muteberanı huzurunda ve kumandanlar nezareti altında olarak şu «paraları her müslümana haline göre taksim edeceğim. Ve bir «kıt'a defterini yaptırıp, hazır bulunanlara mühürletüp alıp «geleceğim. Ve herkesi temin için defteri mezburu ilân eyliyeceğim [2].»

Gazetenin başka bir sayısında [3], Suavi, iane paralarının girdisini çıktısını âdetâ, bir cürmü işlemeden evvel insanın kendi kendisini tehdit eden hırçın bir sesle soruyordu:

«Paraları kim kabzedecek? Ve giride nasıl götürülecek? Ve «kimlere taksim olunacak?»

Halka vekâleten Suavinin kendine sorduğu bu suallere gene Suavi, kör kadının nâra haline gelen sert faziletile ve lüzumundan fazla tafsilâtla cevap veriyordu. Bu fazla tafsilât, Âli Paşaya taşı. Çünkü her mevzuda çok susan Âli Paşa, Hocapaşa yangının iane paraları hakkında büsbütün sükût etmişti Devlet adamı paranın etrafında fazla şuşarsa halk nutka gelir: Ve Âli Paşanın sükûtu etrafında da dedikodular olmuştu. Hattâ nazırlar meclisinde Evkaf nazırı Suphi Paşanın, Hocapaşa yangını ianesi hakkında Âli Paşaya sorduğu sual ikisinin dargınlıklarına tarihtir.

Ve, Suavinin Girit ianesi için fazla mufassal hesap vermesinin de Âli Paşayı sinirlendirmesi lâzımdı. Vakiâ bu Girit ianesinin toplanmasında ve dağıtılmasında fazla telâşın mübalâğalı el ve ayak işaretleri yok değildi, fakat aynı telâşta bir hak kavgasının güzel âsabiyeti de vardı: Bu kavga çılgınlıkla sükûtun kavgasıydı: Haykıran Suavile, susan Âli Paşanın.

Giritteki müslüman açlara ve çıplaklara bir muharrir para topluyor diye, kızan Babıâlinin suratına zımnen tükürmek için en iyi üslûp Giritteki müslümanlara iane veren bir ortodoks kiraathaneciyi gazetede yazmaktı. Suavi de bunu yapıyor.

[2] Muhbir, No. 24, 22 Şevval 1283.

[3] Aynı gazete. No. 29, 28 Şevval 1283.

du [4]: Reşitpaşa türbesinin karşısındaki kıraathanesinde ortodoks Sarafim, Giritteki müslüman açlar için filân akşam, dört saat meccanen şerbet ve limonata dağıtacaktı, ve buna mukabil aldığı antre paralarını, Muhbir gazetesinin sahibine verecekti. Bunu, gazete sahibine şu satırlarla ve bir yardımın heyecanından çıkan «sen» le bildiriyordu:

«Ne hâsıl olursa, derhal sana götürüp teslim edeceğim, ve «lâzım gelen ilmühaberi alacağım. Sen de o parayı alıp, Giride «götürüp fıkara vereceksin.»

Bu iane paralarının emanet edildiği yer, Suavinin namusuydu: Banka kasaları kadar sağlam şey... Suavi, sahiden namusuna kasa denecek adamdı. Bu iane paralarının müphem kalmasından âdeta bir din taasubile korkuyor, bu iphama imkân bırakmamak için bir konuşma üslûbunun dağınık samimiyetile, para işlerinde insana ferahlık veren avam kabalığıle yazdığı «ilân» ı gazetenin tepesine koyuyordu.

Hele, iane veren Üsküdarlı Cilvebaz Hanım hakkında Suavinin yazdığı şu fıkra, en güzel eseri idi:

«Üsküdar, Validei Atik mahallesinde müteveffa Ahmet «Mes'ut Efendinin haremi muhteremî Cilvebaz Hanımefendi, «Girit ianesi için beş yüz kuruş gönderdi, ve ilmühaber makamında beş kıt'alık birer liralık «Muhbir» gazetesi aldırdı [5]. «Hanımefendi, Allah kabul eylesin. Sizin bu akçenizi ayrıca bir «çıkın yapıp tâ Giride götüreceğim. Ve, orada, muinsiz olan bîçare kadınlara vereceğim. Ve verirken: «Ey kadınlar, size filân hanım selâm yollayıp bu para ile hatırınızı sordu, ve islâm «kardeşlerimizi biz unutmadık» dedi, «diyeceğim. Onlar dahi, «ne söylerse, buraya geldiğim vakit, gazete ile yazıp size bildiriceğim [6].»

Bu, Tanzimattan sonra başlıyan Samatya Avrupasına karşı Türk ve müslüman Üsküdarın sesidir.

[4] Muhbir, No. 30, 29 Şevval 1283.

[5] Muhbir gazetesinin muhtelif fiyatlarda iane nüshaları çıkarılmıştı.

[6] Muhbir, No 29, 28 Şevval 1283.

2. Mısır Valisi İsmailin hıdivlik hırsına hücum ederken Suavinin güzel öfkesi.

Suavinin, Muhbir gazetesine bastığı şu uydurma telgraf Mısır valisinin suratı için bir tokat kadar kısaydı, ve bunda da her tokat gibi kisanın güzelliği vardı. (bazı telgraflar kuvveti yazmayı öğretmekte Boileau'dan evvel gelir):

«Kahireden telgraf, Fı 28 Şubat efrenci.»

«Mısır askerinin teksir olunacağı üzerine carî olan eracifin «esası yoktur. Vali Paşa hazretleri askerinin tenzil olunmasını «emretti [7].»

Bu telgraf şu demekti: «İsmail Paşa hazretleri böyle halt etmezler, ve Âli Paşa hazretleri de böyle haltı hazmetmezler.»

(Zaten Filibenin eski rüşdiye hocası, elindeki gazeteyle, devletin işine sadrazam kadar karışıyordu: Çarlık Rusyası eğer Giridi Yunanistana verirse, Suavi Efendi, ben de Lehistanı Lehlilere veririm, diyordu [8].)

Fakat onun esaslı ıstırabı, Mısır valisiydi: Vali İsmail, doğumunun yıldönümünü bir tacı gibi nasıl kutlardı? Suavi, bu vesileyle Kahirede verilen baloyu mücrim gibi yakalıyor, ve bir eğlenceyi boynuna geçirdiği şu yaftayla bir cânî gibi teşhir ediyordu: Balo için «üç yüz bin franktan ziyade» harcanmıştı [9].

Ve Suavi, Mısır valisinin müteaddit maskelerinden birini bugün bir fiskeyle, bir diğerini yarın bir tokatla düşürüp duruyordu. Tokatlı düşen en boyalı maske şuydu: Girit isyanı zamanında, adı Osmanlı imparatorluğunun valisi olan müslüman İsmailin malûmatı altında olarak İskenderiyedeki Rum kadınlar Atınadaki iane komitesine para gönderiyorlardı [10].

Zaten Suavi, gazetesinin dâha 25 inci sayısında, Mısır valisi İsmailin Osmanlı imparatorluğunun istiklâline altı suikasını yazmıştı: Mısır hariciyesinin baş memuru [11] İstanbula Mısır valisi İsmail için 6 şev istemeye gelecekti. Azizi Mısır ünvanını almasını, arma takmasını, para bastırmasını, müşirliğe

[7] Muhbir, No' 29, 28 Şevval 1283.

[8] Aynı gazete ve nüsha.

[9] Muhbir, No. 30, 29 Şevval 1283.

[10] Aynı gazete, No. 40. 4 Muharrem 1284.

[11] Mısır hariciye müdürü Ermeni Nubar Paşa.

kadar rütbe vermesini, nişan vermesini askerinin yüz bin olmasını [12].

Bu altı şey bir tek şeydi: Mısır padişahlığı! Ve, Suavi bu tebdil gezen padişahlığa mütemadiyen sataşyordu.

(Mısır valisi İsmail, Suavinin düşman olmasında, memleket menfaatinden başka, bir de Mısırlı Prens Mustafa Fazılla başlayan dostluğunun acaba payı var mı? Bunu tarih bilir.)

Nihayet bir gün, Suavinin gazetesi, Mısır valisinin Mısır hıdivi olduğunu yazdı [13]. Fakat bu haber gazetede çıktığı gün Suavi ne gazetede, ne İstanbuldaydı; hattâ bir müddettenberi sürgün olduğu Kastamonuda da değildi: Hıdiv İsmailin 1 numaralı düşmanı olan Mısırlı Prens Mustafa Fazılla ihtilâl arkadaşlığı yapmak için, Parise gitmek üzere, Suavi Kastamonudan çikahı iki gün olmuştu [14].

3. Kulaklara hürriyeti fısıldarken Suavinin üç kıt'alık sükût içinde hacmi artan sesi.

Fakat bu ses mırıldanma miktarındaydı. Hürriyet diye haykırmaya devletin tahammülü yoktu. Suavi de, Millet Meclisinin sade adını ağzından kaçırmakla kanaat ediyordu. Fakat bunun için de vesile lâzımdı: Durup dururken hürriyeti, meb'usu, meşrutiyeti ağzından nasıl geçirirdi. Vesile Beyoğlundaki fransızca gazetelerden yapılacak tercümeydi. (O tarihte meşrutiyetin adı ancak tercüme olabilirdi) ve Suavi - Millet Meclisini bir Beyoğlu gazetesinden tercüme ederek ağzına alabiliyordu:

«Courrier [15] mukaddema Millet Meclisi üzerine bir bend-i «mahsus neşreylemiş» ti [16].

Suavi, içinde olduğu ihtilâl komitesini bile gene mahut

[12] Muhbir, No. 26, 25 Şevval 1283.

[13] Aynı gazete, No. 49, 16 Muharrem 1284.

[14] Suavinin sürüldüğü Kastamonudan, Avrupaya kaçmak için, çıktığı tarih 14 Muharrem 1284 tür. Bunu, Fransada çıkardığı Ulûm gazetesinde Suavi kendisi yazar.

[15] Beyoğlundaki çıkan Courrier d'Orient-gazetesi...

[16] Muhbir, No. 23, 21 Şevval 1283.

fransızca Courier'den tercüme ederek o anda öğreniyor ve öğretiyor tavrını takınıyor, ve ismini kendi adı kadar bildiği «Yeni Osmanlılar» komitesine «serbazlık talebi için ehli islâmdan bir cemiyet» diye arapça azması, acemce bozması bir türkçeyle alaycı bir isim takıyor, kulağı delik olanlara, gazetesinde, komiteyi bu tuhaf isimle ve bu gizli sesle fısıldıyordu:

«Courier nam gazetede yazıldığına göre, Rusyada serbazlık efkârı günbegün ilerlemekte imiş... İstanbulda dahi serbazlık talebi için ehli islâmdan bir cemiyet teşekkül etmiş. Hakikatini bilemiyoruz. Sıhhatle haber alırsak ileride yazacağız [17].»

Suavinin «Beyoğlunda bir kahvehanede» diye uydurduğu şu muhavere de, halkın kulağına, hürriyet isteyin diye bir nevi fısıldamaktı:

«Efendi — Pardon. Fakat bir ricam var, Prusya nasıl büyüdü? Ve bu kuvveti nereden kazandı?

«Ecnebi — Serbestlikten.

«Efendi — Prusyada ne türlü serbestlik var?

«Ecnebi — Prusyada birbirine karşı kor iki kuvvet var.

«Efendi — İkilik ihtilâftir. Kuvvet ise ittihatla olur.

«Ecnebi — Bu ihtilâf başkadır, sizin bildiğiniz gibi değil.

«Efendi — Ne türlü ihtilâftir? Hele o iki kuvvet dediğiniz nedir?

«Ecnebi — Kuvvetin biri, hükûmet, ve onunla beraber olan memurlar ve askerler ve papaslar. Öteki kuvvet millettir.

«Efendi — Bunda ikilik göremiyorum. İkisi de milletten, ikisi de bir şey.

«Ecnebi — Bir değil. Birincisi ikinciyi ayak altına almak ister.

«Efendi — Canım, sizin memlekette kanun yok mudur?

«Ecnebi — Kanun var amma, millet korkusu olmazsa kanunu adalet ve müsavat üzere icra edecek hangi hükûmettir?

«Efendi — Öyle ise Prusyada millet hükûmetten, hükûmet milletten korkuyor. Böyle korku içinde bir serbestlik göremi-

«yorum. Birbirine emniyet yok. Karmakarışık bir şey. Elham-
«dülillâh bizde böyle karışıklık yok, emniyet var.

«Ecnebi — Yok da Giridin ve Rumelinin hali ne?

«Efendi — Bu, başka. Bu, politikadan husule gelmiş bir şey.

«Fakat sizdeki emniyetsizlik bizde yok.

«Ecnebi — Öyle olsun. Lâkin Prusyadaki emniyetsizlik fe-
«na değil. Buna serbestlik derler.

«Efendi — Canım sinyor, bunun serbestlik neresinde?

«Ecnebi — Millet serbest.

«Efendi — Korkuyu ne yapalım?

«Ecnebi — Nerde korku yok, orada adalet olmaz. Birlikte
«(yâni bir olmakta) adalet Hüdanındır. Kullar nüfuzda yalnız
«kalınca azarlar. Elbette şerik ve rakibe muhtaçtırlar.

«Efendi — Ben ifadenizi, anlamıyorum. Şu serbestlik nedir?

«Ecnebi — Hükûmetin milletten korkması serbestlik de-
«ğil mi?

«Efendi — Bana kalırsa korkuya serbestlik demezler.

«Ecnebi — Korkuya serbestlik şunun için denir ki, milletin
«malını münasebetsiz ve faydasız yerlere harcarsalrsa ve ka-
«nunda müsavat icra etmezlerse, millet gazeteleri vasıtasile ba-
«ğırır, çağırır. İşte hükûmet bundan sakınıp, milletin bir pulu
«münasebetsiz yere sarfolunamaz, ve kimseye haksızlık edi-
«lemez.

«Efendi — Demek oldu ki millet serbest değil, gazeteler ser-
«best. Gazetelerce, bizde dahi yetiyecek kadar serbestlik var.
«Lâkin Prusyanın büyümesi bundan değil diyeceğim.

«Ecnebi — Sade bundandır.

«Efendi — Ben sanırdım ki, Prusyada bir Millet Meclisi var
«da işlere orada bakılıyor. Halbuki, Prusya serbestliği, yalnız
«gazetecilerin ağıza geleni söylemesinden ibaretmiş. İşte bu
«tuhaf.

«Ecnebi — Millet Meclisi de var. Fakat söylemeye, yazmaya
«serbest olmayan birtakım ağız bağlı herifleri Millet Meclisi
«diyerek niçin toplamalı. Elbet söyliyener ve yazarlar olmalı.

«Efendi — Anladım, Avrupanın serbestlik sandığı bilir bil-
«mez boşboğazlık imiş. Bizde böyle serbestlik olmadığı daha âlâ.

«Ecnebi — Siz halinizden, biz de halimizden memnunuz.

«Efendi — Millet Meclisi, ihtimal ki, bazı memleketler için «işe yaraya [18].»

Bu muhaveredeki «Efendi» kelimesi «Suavi Efendi» dir. Ve bu Suavi Efendinin Millet Meclisinden milletin faydalana-cağı hakkında yalandan tereddüt etmesi, sahiden tereddüt edenlerle alaydı. Zaten bu muhavere, bir başka tarafilere de, zeki bir politika oyunuydu: Hürriyetin hiç olmazsa adını telâffuz etmek.

Hürriyetin ismini, gazetelerde böyle sık sık okursa, millet, belki bir gün hürriyet isteyeceği tutardı.

GAZETESİ NE DİYE KAPANDI? [1]

Suavinin Muhbir gazetesi ne diye kapandı?

Belgrat kalesi Sırba verildiği zaman susmadı diye.

Yalnız, susmadı değil, fazla da söylendi diye. Gazetede [2] kalenin düşmana verilmesinden memnun olmayan yazı dört taneydi:

Bir tercüme, bir mütalea, bir sualli mektup, bir de bu mektuba mânalı bir cevap.

Bir kale düşmana verildi diye gazetede çıkan dört yazı, Ali Paşanın hükümetçilik mefhumuna göre, dört suçtu. Paşanın, sandalyası kadar sevdiği ikinci bir şey vardı: Sükût.

Onun susmak hakkındaki merakı büyük miktarda kendisinden başlar, artarak başkalarında devam ederdi: Kendisi, sustuğu derecede devlet adamıydı, ve başkaları da ses çıkarmadığı miktarda vatanperverdi. Ses müesseseleri olan gazetelerin ve Millet Meclisinin istenilmemesi de sükûtun bir nevi devlet örfü olmasındandı.

Dediğim gibi 31 inci «Muhbir» de düşmana verilen kale fazla uzundu: Bir tercüme, bir mütalea, bir mektup, bir cevap: Yani, Ali Suavinin sürgüne gönderilmesi için dört sebep.

[18] Muhbir, No. 28, 26 Şevval 1283.

[1] İstanbulda çıkan «Muhbir» in bir ay kapandığı hakkındaki fıkra gazetenin 33 numaralı ve 4 Zilkade 1283 tarihli nüshasındadır.

[2] «Muhbir», No. 31, 2 Zilkade 1283.

Tercüme Beyoğlunda çıkan bir fransızca gazeteden [3]. Bu gazetenin çıkardığı ilâveden tercüme... Tercüme suçtu, fakat aslı suç değildi: Babıâlinin Avrupadan sonra korktuğu bir yer vardı: Beyoğlu... Ve bu gazete Beyoğlunda fransızca çıkıyordu. «Fransızca» ikinci bir umacıydı. Fesli sadrazam, köprünün İstanbul tarafında «üç tuğlu ve kavuklu vezir» di, Beyoğlu tarafında operet paşasıydı. Ve hükûmet, ancak «Türk»e ve «türkçe» ye karşı bir yeniçeridi. «Fransızca» nın karşısında hacivat kadar nazik oluyordu. Ve Osmanlı imparatorluğu, Beyoğlunda çıkan frenkçe gazeteye sinirlenmekten korkuyor, o gazetenin bir yazısını tercüme eden türkçe «Muhbir» e kuduru-yordu. Halbuki frenkçe gazetenin yazısında istihzanın gizli hakareti vardı: Prens Michel, Belgrat kalesini «talep» etmemişti, «istida» etmişti. Babıâli düşmna Belgrat kalesini vermemişti, bu mânadaki «fermanı aliyi» Sırp beyine «Sırp kapı kethüdası» Ple göndermişti. Sırbistandaki «kalelerin hepsinden, hattâ Belgrattan bile Osmanlı askeri çıkarılacak» tı amma «Osmanlı bayrağının kale üzerinde kalması» istenilecekti.

Ve, Türk bayrağının vazifesi, içi kendinin olmayan vatan-sız bir taş yığınının üstünde çırpınmak olacaktı.

Frenkçe gazetede ki hakaretin fena hürmetine Babıâli susuyordu. Fakat Suavi susmuyor, bu tercüme edilen felâketin altına mütalea yazarak, verilen kalenin bir taş yığını olmadığını, mazili bir vatan parçası olduğunu söylüyordu. Ve, Suavi, Belgrat kalesini alan cetlere «muvafık mefhum» larla rahmet okuyarak, aynı kaleyi düşmana veren torunlara «muhalif mefhum» ların lânetini gönderiyordu.

Belgrat kalesini «1522 tarihi milâdisinde Suitan Süleyman aleyhirrahmetü velgufran fethetmiş» ti. Bu, şu demektir: Belgrat kalesini 1867 milât yılında Abdülâziz aleyhillânetu veludvan düşmana vermişti. Sadrazam Yeğen Mehmet Paşa rahmetullâhı aleyh 1739 da, kendisine edilen sulh teklifinin suratına şu cevabı fırlatmıştı:

— Belgrat kalesinin anahtarlarını teslim almadıkça sulhü konuşmam.

[3] Gazette du Levant.

Halbuki 1867 de aynı kalenin düşmana teslim fermanını Sırp kapı kâhyasının cebine sadrazam Âli Paşa sessiz sadasız koyuvermişti. Ve kaleyi alan sadrazamın hakkındaki dua «rahmetüllâhi aleyh» olduğına göre, kaleyi veren sadrazama ödilecek bedduanın ne olacağı malûmdu.

Fakat Suavi, Âli Paşaya edilen küfrün bu kadar az malûm olmasına da razı olmuyor, «Muhbir» in aynı sayısında, gazeteye gûya başkası tarafından gönderilen, ve hakikatte kendisinin olan bir mektup basıyordu. Bu kâğıda göre Belgrat kalesi Seddi İskenderdi. Ve Âli Paşa düşmana vatanın Seddi İskender'ini vermişti.

«Şehir postasile bir varakadır»

«Belgrat kalesi verilmiş. Fakat tafsile ne hacet. Seddi İskender dedikleri, olsa olsa, bu kaleden ibaretti. Bu Seddi vermeye ne mecburiyet olduğunu bilemeyiz. Belki ilân olunur. «Lâkin, acaba, bu kale heyetile ve tamam istihkâmatile mi verilmiştir? Yoksa, çarnâçar verilmek lâzım gelip de hedim olunduktan sonra mı teslim olunacaktır? Bu meselenin cevabını «Muhbir'den bekleriz.

«Eğer, kale heyetile teslim olunacaksa, acaba hediye olunacak kadar ucuz mudur? Öyle bir kal'a-i metine ki, şu gün-de, doksan bin keseye yapılmaz, ve, hâlâ içinde bulunan hükümet konağı dört bin keseye çıkmaz olduğu halde, mevki-ce ehemmiyetinden başka şu doksan bin keseye karşılık Devleti Aliyeye ne verilmiştir? Burasını dahi izah eylemenizi umarız.»

Felâketin bütün azabı bu satırlarda, taşacak kadar vardı. Fakat Suavi bu vuzuhu kâfi bulmayarak ve cevapları içinde olan bu edebiyatlı ve politikalı sualleri hakikaten cevaplar bekleyen klâsik merakın sorguları yerine koyarak, bu yazının altına su tuhaf vâdi yazıyordu:

«Muhbir, buna dair tafsilât öğrendiği vakit cevap verecektir.» Ve, resmî kafanın mantikile çok haklı olarak, Âli Paşa, Belgrat kalesinin Sırbistana verilmesine susmadılar diye Nemik Kemali Erzuruma sürmek istiyecek, fakat süremeyecek; Suaviyi Kastamonuya sürmek isteyecek ve sürecek.

Zaten Âli Paşanın sadrazamlığa geçişi hakkındaki «Hattı Hümayun» Muhbir gazetesinde basıldığı gündenberi [4] Suavinin sürgüne gideceği kaderleşmiş gibiydi.

Âli Paşanın sadaretile sarıklı ihtilâlcinin mizacı İstanbula sığamazdı. Fakat Suavi, Kastamonuda sürgün ve Çırağanda şehit olacak sarıklı ihtilâlcii acaba, bu hattı hümayunda okuyabiliyor muydu? Ne mümkün! Güpegündüz meşrutiyet rüyaları gören sarıklı ihtilâlcii, kim bilir, ne güzel şeyler bekliyordu: Memleketi için, ve ondan sonra da tabii kendisi için.

[4] Âli Paşanın 6 Şevval 1283 teki sadrazamlığının Hattı Hümayunu «Muhbir» in 7 Şevval 1283 tarihli ve 15 numaralı nüshasında idi.

KASTAMONUDAN PARİSE

Bir Türk muharririnin, gazetede «Millet Meclisi» nin ismini sık sık yazmasına, sadrazam Âli Paşa, katlanamazdı. «Millet Meclisi» ni ancak, Beyoğlundaki Fransızca gazeteler yazabilirdi. Çünkü o gazetelerin arkasında yabancı elçiler vardı. Courrier d'Orient gazetesinin sahibine sadrazam nasıl kızabilirdi ki, bu gazetenin sahibi Jean Piyetri'nin dayandığı Fransız elçisi «Bureët» ye Âli Paşanın tâbirile, elçi tercümanı Samatyalı Kasbar uzun bir şapka giyince bir Avrupa devleti kadar korkunç oluyordu; hariciye nazırının odasında ayak ayak üstüne atıp oturduğu zaman bu adamın pabucunun ucu ile hariciye nazırının burnu arasındaki mesafe bir metrodan çok değildi.

Ve, Osmanlı imparatorluğunun sadrazamı, ancak, zavallı Ali Suavilere, zavallı Namık Kemallere karşı sadrazamdı. O tarihteki sadrazam Âli Paşanın iki kâbusu vardı: «Muharrir», «Meb'us»! Namık Kemal gibi, Ali Suavi de «meb'us» u isteyen «muharrir» di. Kendilerinden başka birer kâbus daha aranan bu kâbusları, Âli Paşa, Tanzimat ilânının üzerinde otuz yıl geçmeden sürmeye kalktı. Fakat, Kemal sürülmeden evvel Suavi sürüldükten sonra, Avrupaya kaçacaklar.

Kemali, Âli Paşa bir nevi hükümet edebiyatı ile sürmek istemişti: Kemal Bey, Erzuruma sürülmüyordu, Erzuruma vali muavini oluyor, hattâ «mütemayız» ismindeki hacivat sesli rütbesi de arttırılıyordu. Kemal, bu sürülmeyi, bu tuhaf edebiyat sayesinde anlamamazlıktan geldi, ve Parise kaçacak kadar zaman kazandı. Fakat Suavinin Kastamonuya sürülüşü klâsik sürülüştü. Suavi ile zaptiye nazırı arasında geçen şu muhavere de onun

sürülmesi, ancak, «kitabeti resmiye» nin kamusile «hasbelicap bir seyahat» ti.

Suavi:

— Beni niçin gönderiyorlar?

Zaptiye nazırı:

— Hasbelicap seyahattir [1].

Fakat, ihtilâlcî Hoca Suavi, Kastamonudan Parise, ihtilâlcî Prens Mustafa Fazıla kaçacak. İstanbuldaki Muhbir gazetesi-ne Suavi, Mustafa Fazılın ve başkâtibinin fransızca mektuplarının tercümelerini koymuştu. Belli ki aralarında paylaşılan bir sevgi vardı. Ancak, bu sevginin emareleri olan bu tercümele, Suavi Hocayla Prens Mustafa Fazıl arasındaki ihtilâl ahbablığına azdı. İhtilâl bayrağını, beraber tutmak için, Suavi ile Prensin yaklaşmaları lâzımdı. Halbuki aralarındaki mesafe müyüktü. Mustafa Fazıl çok «paşa hazretleri» di, ve yemeğe başladığı dört buçuk milyon İngiliz lirasile müthiş «devletlü» idi. Ali Suavi ise, ölümünden biraz evvel, bir zavallı «izzetlü» olacaktı [2].

Evsiz, eşyasız, esvapsız, akrabasız, çocuksuz ve hattâ evlendikten sonra bile kadınsız olan Suavinin, Sami Paşa konağında bir odası vardı. Prens Mustafa Fazıl, üç karılı, üç konaklıyı: Boğaziçinde, Çamlıcada, Paristeki konaklar... Suavinin kütüphanesi yoktu, prensin hafızı kütübü vardı: Mekremetlî Belîğ Efendi...

Not: Belîğ Efendi, Çırçır yangınından evvel, Vefada karakolun yanındaki taş konağın sahibi idi. Sadık, Belîğ ve Safa Belîğ isminde iki oğlu vardı.

[1] «Sadrazam (Âli Paşa) bir emir etti, beni Kastamonuya gönderdi. «Yazılan emirnameye «Ali Suavi Efendi bu kere Kastamonuya sevk olundu» yazılmış olduğunu gördüm. anladım ki, bu tezlilim ismini (tezlilimin ismini demek istiyor.) «Sevk» koymuşlar. Elsincede «nefiy» dediler. O vakit «Zaptiye Müşiri İsmail Paşadan «Niçin gönderiyorlar?» diye sual ettim. «Hasbelicap seyahattir» dedi. «Hürriyet gazetesi, No. 28, 4 Kânunusani 1869. Suavinin «Elcavâib» gazetesi hakkındaki makalesinden.»

[2] Mektebi Sultani Müdürü iken.

Suavinin ilaç parası yoktu, prensin hususî eczacısı vardı: Boğos ağa... Suavi hekimsiz iyi olmaya mecburdu, prensin hususî hekimi vardı: «izzetlü» Ahmet Bey [3]...

Suavi ile Prens Mustafa Fazılın arasında o kadar çok insanlar ve şeyler vardı ki, bu iki kişi, bir davanın bayrağını beraber tutmak için, yanyana nasıl duracaklar? Bir meseleydi.

Namık Kemal, onları iki müsavi adam derecesinde yaklaştırdı: Tabii ki dört buçuk milyon İngiliz lirası yemek ve Mısır Prensi olmak buna ne derece imkân verirse o derecede.

Bir Mısır prensinin göremeyeceği kadar ufak olmaktan Suaviyi kurtarmak için Kemal kullandığı vasıta kendisinin büyü nesridir: Bu nesir, Avrupaya gitmeden evvel Tasviri Ef-kârda ve gittikten sonra Hürriyette Suaviyi göklere çıkardı. Ve Suavi efendi mademki gökyüzündeydi, bu Mısır prensinin kendi gözünde de kendine müsavi demektir.

İngiliz lirasile dört buçuk kere milyoner olan Mısır prensini Suaviye de kendine müsavi gösteren şey, Kastamonuda sürgün olmasıdır: Muztarip ihtilâlcı kendisini ihtilâl bayrağının altına çağıran ihtilâlcı prensi kendinden farksız sanıyordu, bir taraftan memleketin batmaya başlaması, bir taraftan da kendisinin gazetesiz muharrir, kimsesiz genç, parasız insan olması bu zannı kolaylaştırıyordu.

Muhbir, 3 Zilkade 1283, No. 31:

«Nakten verilen

«lirayi Osmanî

«45 Devletlü Fazıl Mustafa Paşa hazretlerinin birinef haremeleri iffetlü hanımefendi tarafından.

«45 Üçüncü haremeleri hanımefendiden.

«15 Müşarünileyhin kethüdası Mehmet Hamdi Efendi.

« 5 Müşarülileyhin daireleri mütehayyızanından izzetlü Niyazi Beyefendi.

« 3 Müşarülileyhin kitabıcaları mekremetlü Belîğ Efendi.

« 3 Mehmet ağa.

« 3 Eczacı Boğos ağa.»

[3] Prensın konak teşkilâtını Suavi. Girit ianesi vesilesile, gazetesinde yazmıştı:

SUAVİ PARİSTE

18 Mayıs 1867 Cumartesi gecesi Kastamonuda büyük sarıklı, sivil sakallı (hoca sakallı değil) bir adam ata bindi, atla İneboluya, vapurla İstanbula geldi [1].

Kastamonuda sarıklı ata binen adam İstanbulda vapurdan «sivri ve biçimsiz bir fes» le çıktı [2]. Fesli ve «sırtında uzun bir sako ile nahif ve köse sakallı» İnebolu yolcusu, o gece, Beyoğlunda bir frenk gazetecisinin yatakodasında, bir Yeni Osmanlı ile görüştü. Yolcu, Âli Paşanın Kastamonuya sürdüğü Suavi idi, frenk gazetecisi Courrier d'Orient gazetesinin sahibi Jean Piyetry'dir, Yeni Osmanlı da «Tercümanı Ahval» gazetesi sahibi Agâh Efendi.

Paristeki Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa, Kemalle Ziyaya gönderdiği davet kâğıdında, kimi isterlerse beraber getirebileceklerini yazmıştı. Kemal ve Ziya da Suaviyi İstanbula getirmek için İtalyan Sakakini'yi Kastamonuya göndermişler, ve Parise beraber götürmek için Çapan oğullarından Agâhı İstanbulda bırakmışlardı [3]. Suavi, vapurdan çıktıktan sonra, gece yarısı Courrier d'Orient matbaasında, gazete sahibi Jean Piyetry'nin yatak odasında görüştüğü ihtilâlcı Agâh Efendi ile Avrupaya kaçacaktı [4]. Mayıs 1867 [5] Çarşamba sabahı Mesajeri kumpanyasının Marsilya vapurile [6] Suavi Avrupada do-

[1] Suavi, Pariste çıkardığı «Ulûm Gazetesi» nde (C. 2, S. 925-932 Kastamonudan çıkışının tarihini hicri 14 Muharrem 1284 olarak yazar.

[2] Yeni Osmanlılar Tarihi, tefrika.

[3] Sakakinin Kastamonuya gittiğini ve Agâhın İstanbulda beklediğini yalnız Ebüzziya yazar, Suavi hiç bahsetmez.

[4] Yeni Osmanlılar, tefrika 13 den:

«Agâh Efendi birlikte alınmamıştı. Suavinin Kastamonudan gelmesine «muntazır olacak, ve sonra onunla gelecek. Ziya Beyle Kemal, onları, Messine (Messine) da bekliyecekti.»

[5] Suavi, hicri tarihi yazar: 13 Muharrem 1284.

[6] Ebüzziyaya göre Freycinet vapurile - Yeni Osmanlılar, tefrika: 21. -

kuz yıl kalmak üzere Parise gitti (1867 Haziranından 1876 Birinciteşrinine kadar [7].)

Vapur Mesina'da demir atınca, Suavi güverteye çıktı, sandalda iki fesli gördü, bir tanesini tanıdı: Meclisi Vâlâ âzasından şair Ziya Bey. Ziya Bey de sandaldan, güvertedeki Suavi Efendi'yi tanıyor, ve karaya doğru işaret vererek, sandalı sahile doğrultturuyordu. Aşağısını Suavi anlatsın [8]:

«Vapurda arasıra bana âşinalık etmekte olan bir Ermeni «çocuğu derhal yanıma gelip:

«— «Tanıyor musun? Saadetlû Ziya Beyefendi hazretleridir.» dedi. Ermeni'yi bir iki kurcaladım, yumurtladım. Anlaşıldı «ki, meğer Fazıl Paşa [9], bana yazdıracağı gazeteye mürettip «istemmiş. Kâhya Bey [10] paşaya hitaben eline, bir de mektup «vermiş. Beni koydukları vapura onu da koymuşlar. Bu Ermeni «çocuğun ismi: Agop.»

Birbirlerinden haberleri olmayarak, muharrirle mürettip, İtalyaya kadar, aynı vapurda gitmişlerdi.

Mesina'da Suavi bu Agop'la karaya çıkar, Ziya Beyi arar, bulamaz; vapura döner: «Vapura girdim. Orada buldum. Meğer «Mesina'ya kadar aynı vapur ile gelmişler, orada, bizim vapura «girmek için bilet almışlar. Yanındaki fesli de, Tercüme Odası «hulefasından Tasviri Efkar muharriri Kemal Bey idi [11].»

Ziya, Mesinadan İstanbuldaki evine telgraflar çeker, ve, Kemal ve Suavi ile sağ salım, Mesina'ya geldiklerini yazar. Ziyanın bu telgrafı İstanbulda duyulunca, hükümet buna şu mânayı verir: Suavi, Kastamonudan, Kemal ve Ziya Beylerle mektuplaşarak, İstanbula gizlice gelmiş, ve Avrupaya beraber kaçmışlardır [12].

[7] Yeni Osmanlılar, tefrika: 153.

[8] Suavi, Ulûm Gazetesi, S. 928-929.

[9] Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'ya, Kemal, mektuplarında Mustafa Paşa. Ebüzziya Fazıl Mustafa Paşa dediği gibi Suavi de sadece Fazıl Paşa diyor. Boşnak şair Fazıl Paşayla karıştırılmamalıdır.

[10] Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşanın kâhyası olan Azmi Bey.

[11] Ali Suavi, Ulûm Gazetesi, C. 2. No. 15, S. 929.

[12] Suavinin, Ulûm Gazetesindeki bu notlarında, Ağâhtan hiç bahis yoktur. Ziyanın telgrafında da Avrupaya kaçanlar Kemal'le Ziya ve Suaviden ibarettir. Halbuki, Ebüzziya başka türlü yazar (Yeni Tasviri Efkar, 14

Üç ihtilâlcı, 30 Mayıs 1867 Perşembe günü Parise girdiler. Gene Suavi anlatsın:

«İşte biz üçler Marsilya'ya yanaştık; orada demiryol ara-
«basına binip, 26 Muharrem 1284 ve 18 Mayıs rumî Perşembe
«günü sabahleyin Paris şehrine girdik; ve doğruca, Boulevard
«Malesherbe'de [13] Fazıl Paşanın (Mısırlı Prens Mustafa Fa-
«zıl Paşanın) oturduğu haneye gittik. Paşaya haber verdiler,
«çıkıttı. Bizi gördüğü gibi memnuniyet izhar eyledi; ve benim,
«Kastamonudan öyle sühuletle savuşabildiğime hayli taaccüb-
ler eyledi; ve dedi ki:

«— «Benim servetim size de kâfidir. Aman çalışalım, artık
«ne olacak ise olsun, elbette bir şey yapalım.»

«Biraz istirahatten sonra, bizi, ol vakit paşanın idaresile
«Rue Pépinière'de oturan Şinasi Efendiye, bir yer bulmak üze-
«re gönderdi. Efendi (rahmetüllâhıaleyh), bize, o sokakta, No. 4,
«odalar buldu.»

10 Ağustos 1867 [14].

Pariste Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşanın konağı.

Konakta toplantı var.

Reis yerinde oturan: Mısırlı Prens Mustafa Fazıl;

Âza: Avrupadaki sekiz Türk ihtilâlcisi: Ziya Bey (Paşa),
Agâh Efendi, Kemal Bey, Nuri Bey, Suavi Efendi, Mehmet Bey,
Reşat Bey, Rifat Bey.)

Müzakerenin mevzuu: Avrupada türkçe ihtilâl gazetesi çı-
karmak!

Birinci karar, Suavi Efendi Muhbir diye gazete çıkaracak;

İkinci karar: Ziya Beyle Kemal Bey Hürriyet diye bir ga-
zete çıkarabilecekler. İleride [15];

Üçüncü karar: Sermaye 250.000 fransız frangı [16];

Dördüncü karar: Sermaye, Ziya Beyin emrinde.

Haziran 1909, Yeni Osmanlılar, tefrika: 13): «Kemalin bu suretle Avrupaya
«azimetinden ne ailesi, ne de pederi Asım Bey haberdar idi. Agâh Efendi de
«birlikte alınmamıştı. Suavinin Kastamonudan gelmesine muntazır olacak,
«ve sonra onunla gelecek. Ziya Beyle Kemal onları Mesina'da bekliyecekti.»

[13] Ebüzziya, Mustafa Fazılın konağını «Pariste Champs-Elisées'de der

[14] 9 Rebiüssani 1284, 29 Temmuz 1283.

[15] Ebüzziya, Yeni Tasviri Efkâr, 26 Eylül 1909, Yeni Osmanlılar Ta-
rihi, tefrika: 50. [16] Aynı gazete, tefrika: 51.

LONDRADA SLRIKLI GAZETECİ

İstanbulda iken, her gün bir tanesi yıkanıp ütölen iki büyük sarığını, Londrada giymese bile Suavinin isminin yarısı sarıklıydı: Hoca Suavi! Çıkmasına Paristè karar verilen «Muhbir» gazetesini, sarıklı ihtilâlcı, Londrada çıkarıyordu: Çünkü üçüncü Napolyonun Parisi Sultan Azizin İstanbulundan daha hür değildi.

Hayvan soyunun hükümdar neslinden daha kolay adam olacağını, bir mizah gazetesi, İstanbulda Abdülâzizin devrinde kapanmadan basabiliyordu [1]. Fakat bu sözü yazan Rochefort'u üçüncü Napolyon, son zamanlarında, hapsedecekti.

Muhbirin Londrada çıktığı, ilk sayfada ve ilk sütunundaki ilk cümleden belliydi: «Muhbir, doğru söylemek, yasak olmayan bir memleket bulur, gene çıkar [2].»

Fakat, bu güzel ibareye rağmen, daha ilk sayıda, Muhbire, Kemalın ve arkadaşlarının kızmaları kabildi: Gazetede Yeni Osmanlıların ne maksadı, ne mesleki vardı. Sade Avrupada, muvakkaten oturan bir Cemiyeti İslâmiyenin adı geçiyordu, bir de medreseleri eski zamanda ve Hindistandaki hale komak isteniyordu. Halbuki bu gazete Mustafa Fazılın Yeni Osmanlılara bıraktığı para ile çıkıyor, sahibi de Yeni Osmanlı diye aylık alıyordu:

[1] Teodor Kasab'ın çıkardığı Djojen gazetesi. 1 Kânunuevvel 1870 (19 Teşrinisani 1286, 7 Ramazan 1287). No. 2.

[2]Muhbir birinci defa İstanbulda çıkmıştı, şimdi ikinci defa Londrada çıkıyordu. «Gene çıkar» bu demektir.

<i>Aylık alanlar</i>	<i>Frank</i>
Ziya	3000
Kemal	2000
Rifat	2000
Suavi	1500
Agâh	1500
Reşat	1000
Nuri [3]	1000

Fakat Kemalle Ziya Suaviye çabuk kızmadılar: Bu öfke, İstanbulla karşı zeki olmazdı. Hele Ziya, İstanbulda iken gazetesine yazı yazdığı Suaviye çok geç öfkelen-di. Hattâ öfkeden önce, ona çok iltifat etti: Muhbir Doğu yıldızı idi, yalnız bu sefer Batı'dan doğuyordu:

«(Muhbir) ki, bir sitâre-i rahşan-ı Şark idi
«Etti firâz-i mntika-i Garb'da tulu [4].»

Fakat Suavi, veznin, kafiye'nin zorile Yıldız olmak istemiyordu. Avrupadaki bu ihtilâl davasında Kemal'le Ziya'ya müsavi olmak istiyordu. Yedi ihtilâlcinin arasında rakam olmaya katlanıyordu. Onun gözünde Ziyanın methinden daha tatlı bir şey vardı: Ayrı adam olmak.

Yeni nişanlılarını, gebe karılarını İstanbulda bırakarak [5] Avrupada bir dava bayrağının altında toplanan bu ihtilâlcilerden hiç birine egoïste denemezdi. Fakat hemen hepsi égocentrique idiler. Suavi bu tarafını en çok belli edendi: Olaylar ve insanlar hep kendine izafetendi. Mevcudiyeti hacminden fazla büyümek istedikçe arkadaşlarına çarpıyor, onları rahatsız ediyordu.

[3] Ebuzziya, Yeni Tasviri Efkâr, 27 Eylül 1909, No. 119. Yeni Osmanlılar Tarihi, tefrika: 51.

[4] Bu beyit Ziya Paşanın külliyyatında yoktur, yalnız Ebuzziyanın tefrikasında vardır: Yeni Tasviri Efkâr, 29 Eylül 1909, Yeni Osmanlılar Tarihi, tefrika: 54.

[5] Sağır Ahmet Bey zade Mehmet Bey Avrupaya kaçarken sadrazam Mustafa Naili Paşanın kızı Sâlike Hanım nişanlısıydı ve İstanbulda bırakmıştı. Kemal de karısı Nesime Hanımı, oğlu Ali Ekreme gebe bırakarak Avrupaya kaçmıştı.

«Muhbir» gazetesinde Yeni Osmanlıların adını kullanmaktan Suavinin maksadı galiba, bu kalabalıkta kaybolmamaktı. Ve aynı gazetede yazdığı Avrupadaki Cemiyeti İslâmiyeden maksadı da; galiba, kendiydi, ve kendinden sonra da, haberleri olmadan, Avrupadaki öteki ihtilâlcilerdi: hep kendisi, ve ancak kendisinden sonra başkaları... Yani Kemaller, Ziyalar filân onun ihtilâl maiyeti oluyorlardı. (İhtilâllerde de memuriyetler gibi rütbelere ve derecelere vardır.)

Suaviye izafeten mevcut olmaya Sağır Ahmet Bey Zade Mehmet, Kâni Paşa Zade Rifat kızıyor, Ziya da alay ediyordu. Ve yıldız olduğuna sevinmemekte Suavi, galiba, haklıydı, çünkü Ziyanın söylediği beyit galiba alaydı.

Fakat Kemal ne kızıyor, ne de alay ediyordu. Onun derdi başkaydı: Avrupadaki Türk ihtilâlcilerini Babıâliye karşı yekpare göstermek... Ve Kemal, bir düzeye Londraya gidiyor, Parise geliyordu. Suavi ile Yeni Osmanlıların arasındaki uçurumu bu gidip gelmeler dolduracaktı.

Nihayet, hepsi Parise geldiler, günlerce toplandılar. son toplantıda, Kemal iki buçuk saat söz söyledi, ve Muhbir gazetesini, Yeni Osmanlıların kavga mevzuu olmaktan Kemal'in sayesinde kurtuldu. İstanbulda Mısırlı Prens Mustafa Fazıl buna pek sevindi, ve Kemal'in aylığını arttırdı. Kemal de, Avrupaya geldi geleli, ilk defa bu derece bahtiyardı: Artık her şeyden memnundu: Hastalanmıştı amma geçirmişti! Çok sevdiği Nuri Bey [6], beyin iffuneti olmağa başlamıştı amma geçsekti! Arkadaşlarıyla birlikte tuttuğu bina apartımandı amma gavet şahane bir «yazlık» tı. Ve, mademki, Yeni Osmanlılar yekpareydiler, Kemal de Avrupaya geldikten sonra semirdiğinin farkında oluyordu. Hâsılı bütün bu lâkırdılar bir tek kelimeydi: Bahtiyarlık... Ve Kemal bahtiyardı. İyi adam, mes'ut olunca büsbütün İyi olur. Kemal'in de babasına yazdığı mektupta saadetin iyi adamlığı duruyordu: «Hanım validesi» nin [7] rüyaya-

[6] Yeni Osmanlılardan Menapir zade Mustafa Nuri Bey.

[7] Kemal'in bu mektubundaki «hanım validesi» üvey annesi Düriye Hanımdı. Çünkü Kemal'in 3 üvey annesi vardır: Düriye Hanım, Mâide Hanım. Dilber Hanım.

Kemalin tek kardeşi Ömer Naşit Bey, Mustafa Asım Beyin Dilber Hanımdan olan çocuğudur; ve öteki iki hanımdan çocukları yoktur.

sına girmesi gayet tabii idi, çünkü o kendisini ne kadar seviyorsa, kendisi de onu o kadar seviyordu. Bu sözler biraz da, bah-tiyarlığın keyfiydi. Ve Kemal, bu neşeyle gümrük arayıcısı Ah-met Efendiye bile mektup yazıyordu. (Bu mektubu yazdığı ba-basına gönderdiği kâğıtta vardı.) Hâsılı, Yeni Osmanlıların da-ğılmaması o kadar büyük saadetti ki, Kemal'in, babasına yazdı-ğı mektupta, eski hocası Leskofçalı Galibin ölümü bile mufassal değildi. (Zaten o, ölüm vak'alarının üzerinde çok durmaz, ve ta-ziyet kâğıtları yazmayı sevmez.)

Kemalin, babasına gelişi güzel (bir gün basılacağını düşün-meyecek kadar gelişi güzel) yazdığı bu mektup hem kendini mes'ut sanan adamın sevimli ruh vak'asıdır, hem de Suavinin şahsını ve gazetesini Yeni Osmanlıların davasına Kemal'in ne derece karıştırdığının samimî vesikasıdır.

Kemalden babasına:

«Velinimetâ,

«Bu haftaki mufassal tahrirati seniyelerini aldım. Benimle «beraber bizim bacı sultanın, ve iki çocuğun [8] birden keyif-«sizlenmesi garaibi ittifakiyattandır. İnşallah onlar da, şimdi «bütün bütün savuşturmışlardır. Bendenizin elhamdülillâh şimdi «hiç bir şeyim kalmadı. Şimdi Ziya Bey, Reşat Bey, Nuri Bey-«lerle beraber [9] bahçe üstünde, gayet vâsi, gayet şahane bir «yazlık daire tuttuk; pek nefis eğleniyoruz. Sultan Mecidin he-«kimbaşilarından meşhur doktor Spitzer [10] bizim dairenin «üstündeki dairededir; pek ahbabâne görüşüyoruz. Geçenki ke-«yifsizliğimde tedavi eden o idi. Benden sonra Nuri Bey, aynı «benim gibi hastalandı. İki üç günde, o da, benim gibi savuştur-«du. Hastalık beyin üfuneti, yâni kara humma imiş. Devası azı-

[8] «Bacı Sultan» Kemal'in karısı Necmiye Hanımdır; iki çocuk da kızı Feride Hanımla oğlu Ali Ekrem Bulayırdır.

[9] Üçü de Yeni Osmanlılardan olan şair Ziya Bey (Paşa), Kaya za-de Reşat Bey (Paşa), Menapir zade Mustafa Nuri Bey.

[10] Doktor Spitzer hakkında malûmat olan yerler: Tanzimat, 1940 ba-sımı, Maarif Matbaası, doktor profesör Sühey] Ünver, «Osmanlı Tababeti ve Tanzimat hakkında yeni notlar», S. 941, 942, 943, 946 ve aynı kitap, doktor Osman Şevki Uludağ, «Tanzimat ve Hekimlik», S. 963, 970.

Spitzer'in «Tarih Encümeni mecmuası» nda da hâtueraları vardır.

«cık sülfato içmek, ve, günde birkaç kere soğuk su ile başını
 «yıkamaktan ibarettir. Görerseniz, ne kadar semizledim. İstan-
 «buldan gelen esvabım yanımda duruyor. Dün pantalonu giy-
 «dim, ölçtüm, bir karıştan ziyade genişlemişim... Zavallı Ga-
 «lip [11], kendini bir nevi zehirlemiş ha! Vah vah, bu bizim ez-
 «kiyânın haline teessüf olunur... Hazret'in [12] davet-ü iltifa-
 «tından, ve maaşın tezeyüdünden hâsıl olan memnuniyetimi Al-
 «lah bilir. Hazret bendenizden pek memnun olmak gerek-
 «tir; zira buradaki pürüzler temizlendi; işler düzeldi; Muhbir
 «yoluna girdi. Bu kadar mehâsin ise bütün bütün gayreti âci-
 «zanemizle vücuda geldi.

«Arkadaşların efkâr ve etvarını tadile [13] beş on [14] gün-
 «lerce çalıştım. Ve nihayet derecede aktettiğimiz meclisi mü-
 «bahasede [15] her şeyi kararlaştırmak için lâyenkati iki buçuk
 «saat söz söylemeğe mecbur oldum; hattâ, hastalık da o kadar
 «ikdâmın rıeticesidir... Harâm validemin eteklerini öperim;
 «gördükleri rüya beynimizde olan muhabbeti kalbiyeye delâlet
 «edér, Allah bilir ki, onlar beni ne kadar severlerse, ben de on-
 «ları o kadar severim. Eniştemin, hanım ablamın, Kudret ve
 «Esat Beyefendilerin, Hoca Ali Efendilerin ellerini öperim. Ha-
 «cıbabaya, küçük Mehmet Efendiye, arz-ı hulûs Nesime'ye se-
 «lâm. Feride'nin, Ekrem'in gözlerini öperim. Arayıcı Ahmet
 «Efendiye arz-ı hulûs; kendisine ayrıca bir mektup yazdım, ve-
 «rirsiniz. Bir mektup ta Süleymana [16] yazdım, lefettim [17].»

Kemalin iki buçuk saat söz söylemesi boşa gitmedi, ve Su-
 avinin «Muhbir» gazetesi yoluna girer gibi oldu.

[11] Şair Leskofçalı Galip Bey

[12] «Hazret» ten maksat Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşadır.

[13] «Tadile» veyahut «tashihe» kelimesini, veya buna benzeyen bir ke-
 limeyi kendisi unutmuş, ilâve ettin.

[14] «Beş on» kelimelerini dalgınlıkla lüzumsuz yere yazmış, veyahut,
 cümleyi başka türlü yazmak istemiş ve dalgınlıkla yazamamış.

[15] Yani «en son toplanan müzakere meclisinde».

[16] Veliaht Murat Efendinin lalası Divrikli Topal Süleyman ağa.

[17] Kemalın kendi el yazısıyla, imzasız, tarihsiz ve basılmamış mektu-
 bundan (Numan Menemencioglu'nun dosyasından).

GÜMRÜK MEMURU AHMED EFENDİ

Suavinin «Muhbir» gazetesine ihtilâlcilerin duydukları öfke, Kemalın sayesinde, bitti. Fakat şimdi de başka bir şey vardı: Gazeteyi İstanbul gümrüğünden geçirmek... Halbuki, gümrük memuru Ahmet Efendi ile Kemal, mektuplaşacak kadar mademki ahbabdılar, gazetenin gümrükten geçmesi bir mesele olmamalıydı. Amma bu ahbablık işe yaramıyordu, çünkü, aksî olacak, gümrük memuru Ahmet Efendi, prensip adamıydı; ve, bu Kemal Beylerin bu Suavi Efendilerin Avrupadan getirecekleri ikilâba bizim ahaliyi lâıyk görmüyordu; Muhbirin gümrükten geçmesi de sarpa sarıyordu.

O halde?

O halde, buna, iki çare vardı: Prensip hastalığından kurtarmak için gümrük memuruna yardım vâdetmek; ve yardımı süslemek için de halkın her memlekette aynı şey olduğuna yemin etmek... Kemal ikisini de etti. Tek ihtilâl gümrükten geçsin diye!

Kemal Beyden gümrük memuru Ahmet Efendiye [1]:

«Birader,

«Mektubu âlilerini aldım. Meyusiyetinizden meyus ve mahzun oldum. Halkın haline bakıp ta fütür getirmemeli. Siz, mun-tazaman devletlerin ahalisini ukalâdan mı zannediyorsunuz? «Vallahi değil; onlar da bizim halk gibidir. İçlerinde bazı

[1] Dosyasında zarfsız olan bu mektubun, hiçbir tarafında, vakiâ, Ahmet Efendiye yazıldığı hakkında bir şey yoktur. Fakat, bir gümrük memuruna yazıldığı mündericatından anlaşılan bu kâğıdın gümrük arayıcısı Ahmet Efendiye yazılmış olması çok muhtemeldir: Çünkü, Kemal, «Londrada sarıklı gazeteci» faslında 5 numaralı nota bağlı olan mektubunda gümrük arayıcısı Ahmet Efendiye de bir mektup gönderdiğini yazar.

«adamlar zuhur etmiş, herkesin gözünü açmış, yâni âleme vazifesini bildirmiş, halk ta söze karışmış, bu kadar mehâsin zuhura gelmiş. Şimdi bizim de vazifemiz budur. Görürsünüz, «Muhbir, beş altı ay sürerse ne olur.

«Bakın birader, işte vatan, işte hamiyet, işte istifade; hep-si bugün meydanda geziyor.

«Bulduğunuz mevki müsaittir. Gazetenin idhalinde sıkıntı çekiyoruz. Şu arayıcılık meharetinin elmas kaçırانların aleyhinde kullansanız da bizim gibi gazete kaçırانların eşyasını o kadar aramayırırseniz iş pek kolaylaşırdı. Kabul ederseniz bana yazın; sizi, iktiza edenlerle görüştüreyim. Görüşeceğiniz bir iki kişidir, gayet emindirler. Bu hamiyet te bizimkiler gibi bütün bütün hasbetenlillâh olmaz: Ucundan biraz para çıkarabiliriz. Bir de gümrüğün fenalığına dair bana bir «mu-fassal [2]» yazın; ama Kâni Paşanın aleyhinde bulunmayın [3], «gazeteye basalım. Cevabınıza muntazırım. 6 Mart firengî, imzasız- [4].»

* * *

Kemal, gümrük arayıcısı Ahmet Efendiye, bu tatlı dilleri boşuna döküyordu. Suavi, Kemalın, Zıyanın yanında ikinci olmanın zehirinden, için için, kurtulamıyor, ve, kendi şahsı için değil inkılâp davası için Muhbiri Kemalın İstanbula sokmak istemesi onu hiç bahtiyar etmiyordu. Ve zeki Suavinin bahtiyar olması için hiç sebep yoktu: Ne evlendiği çok güzel İngiliz kadınına nikbin edecek parçası, yüzü, gardrobu, ve Prens Mustafa Fazılın yanında Kemal ve Ziya kadar ehemmiyeti vardı; ne Ziya gibi İstanbulu altüst edecek hicvi zekâsı, ne de Kemal gibi Londradan Osmanlı İmparatorluğunun üç kıtasına dolacak büyük sesi... Suavinin Filibed'de Yeşillioğlu camisinin kubbesinde fırtınalaşan sözleri, şimdi Londrada bir gazetede bir kalemin sesinden ibaretti. Filibedeki vâıza Londradaki muharrir, mu-

[2] «Lâyiha» demektir.

[3] Kâni Paşa. Avrupadaki Yeni Osmanlılardan Rifat Beyin babasıdır. Ve o tarihte Rüşumat Emînidir.

[4] Kendi el yazısı ve basılmamış mektubundan (Numan Menemencioğlunun dosyasından.)

hakkak ki, hicranla bakıyordu. Sarıklı muharrir Avrupada çok talihsizdi: İlimde en son şark adamı Cevdet Paşadan sonra edebiyatta en son şark adamı Ziya Paşa ve, nesirde ilk inkılâpçı Şinasi'den sonra nesirde ve nazımda ilk inkılâpçı Kemal Avrupada iken, Suavi var sayılır mıydı? Şüphesiz ki sayılırdı, fakat Ziyadan sonra, Kemalden sonra.

Bu «sonra» lar Suavinin zehiriydi.

* * *

Suavi, bir kaç ay üstüste mes'ut olacak adam değildi. Gazetesine Avrupadaki ihtilâl arkadaşları kızmaktan vazgeçmiştiler. Öyle iken, bu sefer de, Babiâlinin Londradaki adamları, Suavinin gazetesinin mürettibini ve aletlerini çalıyorlardı.

Ve sarıklı ihtilâlcinin gazetesi bir gün birdenbire çıkmaz oldu: Türk ihtilâlcilerine Babiâli Londrada dahi fenalık edebiliyordu. Suavi Efendinin «veledi mânevîsi» olan ve Avrupadaki Yeni Osmanlılar'ın «vasıtai ulâsı bulunan [5] bu gazetenin (yâni Muhbir'in) ölümüne sebep hastalık değildi, cinayetti: «Muhbir gazetesinin mürettibi olan bir Rum, Suavi Efendinin «bilicap Pariste bulunmasından istifade ile bazı garazkârânın «vukubulan tahriki üzerine matbaanın lüzumlu olan bazı edevatını satarak firar etmiş, ve bu hâdise üzerine Muhbir biraz «zamandır, sektei tatile uğramıştı [6].» Ancak, Avrupadaki Türk ihtilâlcileri ve başta Ziya, Kemal ve Suavi «öyle bir eserin te«ehhuruna fevkalgaye teessür ederek, bu defa devamına ge«ne karar [7]» veriyorlardı.

Ve, Babiâlinin, 7 düvelden hergün yediği yabancı tokatların kızılığını sıhhat alâmeti sandığı tombul yanağına, Ziya ile Kemalın Londrada çıkardıkları Hürriyet gazetesi de, bu vesile ile şu yerli şamarı indiyordu:

«Gözlerine diken olduğumuz müstebiddan-ı idare silâh-ı «zulm ile bizi ezemeyince müfteriyat ile tesliyetyâb olmağa «kalkıştı. Ve gariptir ki, dünyada her kim kavlen ve file dev-

[5] Hürriyet gazetesi, No. 27, 28 İlkânun 1868.

[6] Aynı gazete ve nüsha ve yazı.

[7] Aynı gazete ve nüsha ve yazı.

«lete karşı bir harekette bulunursa, onunla iştirakimizi ilân ederek, zımnen bizi dünya ile müttefik-i - hâlis göstermek isterken, beynimizde bir tefrika vukuu zu'mûnu müftehirane dillerde destan eyledikleri işitiliyor. Arkadaşlarımdan aldığım emir üzerine suret-i - mahsusada ebna-yi - vatana ilân ederim ki burada olan Yeni Osmanlılar Cemiyetinin âzası, mak-satlarında ve maksada müteallik olan hareketlerinde kâmil müttefikler, tahammül ettikleri hizmet ne derecede ağır olduğunu bilirler, ve birbirlerinden ayrılarak bâr-ı mes'uliyet altında ezilmezler, malûm ola vesselâm [8].»

[8] Aynı gazete ve nüsha ve yazı.

BİR GAZETeyİ ÖLDÜREN BİR GAZETE

Suavinin Londrada çıkardığı Muhbir gazetesini, Kemalle Zıyanın gene Londrada çıkardıkları Hürriyet gazetesi öldürecek. Fakat istemiyerek.

Bir gün, Londradan gelen bir mektubun içinden, İstanbulda Namık Kemalın babası Mustafa Asım Beyin kucağına bir pusula düştü. Londra'da olan Kemal bu pusulayla, İstanbuldaki babasından kitaplar, kâğıtlar, kanunlar istiyordu.

Pusula şudur:

«Tarih-i Taberî, Ravzet-ül Ahbar, Nefhuttib; hani benim evde iki takım mecmualarım vardır, onlar; hani bir de torbaların içinde evrakım vardır. onda Devlete dair ne kadar şey varsa onlar. Bu senenin Müvazene Defteri [1]; Eshamın tahviline dair neşrolunan lâyhalar, kanunlar.

«Size de bir şifre gönderdim, bundan sonra şayet lâzım olur [2].»

Londrada Taberî Tarihi! Londrada Osmanlı bütçesi! Fakat niçin? Şunun için ki, Kemal, Ziya ile birlikte «Hürriyet» diye bir gazete çıkaracaktı. İçinden pusulanın düştüğü mektup şöyle bitiyordu:

[1] Maksudı «bütçe kanunu» dur.

[2] Kemalın kendi yazısıyla, fakat imzasız, tarihsiz ve şimdye kadar basılmamış olan mektubundan çıkan bir pusula. (Nunan Menemenciğhinun dosyasından.)

«Şimdi gelelim başka bir maddeye: Sarraf [3] size 200 frank «verecektir. Onunla melfuf pusuladaki kitapları alır [4], gene «pusulada muharrer olan eşyayı saire ile beraber serian ben-denize irsal buyurursunuz. Alınan emir üzerine [5] bir gazete «daha çıkacak, ve, idarei tahririyesi bendenizde olacaktır.»

«Alınan emir üzerine bir gazete daha çıkacak» cümlesinin «emir» kelimesinde Mustafa Fazılın serveti şahlanıyor «daha» kelimesinde de Suavinin gazetesinin ölüsü uzanıyordu. «Muhbir» e karşı «Hürriyet» gibi bir gazetenin çıkması bu demektir, Kemalle Ziyanın yazdığı iki başlı canavar - gazetenin.

(Osmanlı imparatorluğu ile kavga eden, Devletle karşı karşıya duran Kemal'in mazisiz bir Mısır prensinden «emir aldığı» yazması, Türk ihtilâline bu prensin ettiği yardıma karşı Kemal taşıdığı şükran duygusunun mübalâğalı bir nezaketidi.)

* * *

«Hürriyet» gazetesinin çıkması hakkında Prens Mustafa Fazılın emri Suaviyi rahatsız etti. Üstelik Hürriyet gazetesinin Avrupadaki sekiz Türk ihtilâlcisinden Kayazade Reşadın [6] imzasile çıkması, onunla gizli sevişmiye, Suaviyi büsbütün sınırlendirdi. Ve, o aralık, Reşat, gazeteyi çıkarmak için, Paristen Londraya gitmişti; gazete çıkmadan evvel Suavi ile aralarında bir ilim kavgası çıktı: Reşada göre 19 uncu asır riyaziye de öteki asırlardan üstündü; Suaviye göre değildi; ve münakaşa başladı. Kemal de Londradaki kavgaya Paristen karışıyordu.

Paristeki Kemalden Londradaki Kayazade Reşad'a:

[3] Maksat Bünyanlı sarraf Karabet'tir. Bahçekapıda Gümrük üstündeki dükkânda sarraflık eden bu Karabet Namık Kemalle Sultan Abdülâzizin veliahdi Murat arasında gizli mektup taşıyan adamdır.

[4] Yanlışlıkla «alırısın» yazar.

[5] Kemal'in gazete çıkarmak üzere kendisinden emir aldığı yazdığı adam Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşadır.

[6] Kayazade Reşat, Abdülhamit II. zamanında Kudüs mutasarrıfından tekaüt edilen ve beylerbeyi payesile paşa olan Reşat Paşadır. Kemalden sonra, onun delâleti ve Mısırlı Prens Mustafa Fazılın davetile Avrupa'ya kaçan bu zatın soyadı olan «Kayazade» lâkâbı kızı Ubeyde hanımdan aldığı notlardandır.

« O da [7]: «Bu bapta Suavi Efendi, davasını kayıb etse bile Reşat Bey de on dokuzuncu asrı iltizamda davasını kaybeder» dedi. Biraz bahsettik.

«O, beni daima on dokuzuncu asrı asrı-sabıktan aşağı tutmakla ilzam etmeğe çalıştı. Ben ise hesaba (hesap ilmüne) dair «sepette pamuk olmadığından sözü, Avrupa ile bizim mukayese semize irca eyledim. Nihayet: — «On dokuzuncu asır, her fenden bu kadar ilerlemişken, riyaziyatta bu kadar geri kalması nasıl olur? [8] dedim. Bereket versin, o sırada Vidinli'nin [9] «arkadaşlarından burada bulunan Miralay Rıza Bey [10] çıkageldi. Meseleyi Aragodan [11] tutturdu, herifin lâkırdısını boğazına tıktı. Şayet herif, lâkırdısını Suaviye ihtar ederse, haber veriyorum, tedarikli bulun [12].»

Kemalin bu mektubundaki son cümle de gösteriyor ki, gizli sevişmemek yalnız Reşatla Suavi arasında değil, Kemalle Suavi arasında da bir miktar vardı; ve Namık Kemal, Kaya-zade Reşat, hattâ Menapirzade Nuri [13], hattâ Sağır Ahmet Beyzade Mehmet ve Çapanoğullarından Agâh [14], şair Ziya Suaviyi gizli sevmemekte birleşiyordular. Yalnız bunların içinde Kemal Avrupadabi Türk ihtilâlcilerini Babiâliye ve saraya karşı yekpare göstermek için, Suaviyi sevmediğini hiç belli etmiyor ve hatırını kırmıyan Ziyayı da Suaviye katlanmaya razı ediyordu.

[7] Kemalin el yazısıyla olan ve hiçbir yerde basılmayan bu mektup, üçüncü sayfadan başlar ve ilk 2 sayfası kayıptır. Onun için, üçüncü sayfa başlangıcı olan «O da» tâbirinden Kemalin kimi kastettiği anlaşılıyor.

[8] Kemal dalgınlıkla «kalması nasıl geri kalır» yazar.

[9] Riyaziye âlimi Vidinli Tefik Paşa.

[10] Bu zatın kim olduğunu bulamadım.

[11] 19 uncu asır âlimlerinden (1786-1853).

[12] Kemalin kendi el yazısıyla ve basılmamış mektubundan (Refi Cevad Ulunay'ın dosyasından).

[13] Yeni Osmanlılardan olan ve Kemalden sonra onun delâleti ve Mısrılı Prens Mustafa Fazılın davetile Avrupaya kaçan Nuri Beyin soyadı olan «Menapirzade» lâkabı torunu Ayşe Sıdika hanımdan aldığım notlarındandır.

[14] Yeni Osmanlılardan olan ve Kemalden sonra onun delâleti ve Mısrılı Prens Mustafa Fazılın davetile Avrupaya kaçan (Tercümanı Ahval) gazetesi sahibi Hüseyin Agâh Efendinin «Çapanoğullarından» olan soyadını kızının damadı Sedad Erim'den aldım.

Vaktile, Ziya Bey (Paşa) Suavinin İstanbuldaki «Muhbir» ine bazan yazı yazdığı için, o zamanki arkadaşlığın da bu tahammülde belki biraz tesiri vardı.

Fakat Kemalın Suaviye karşı, dostluğu âdetâ bir nevi inattı: Bütün arkadaşlarına rağmen Suaviye dostluk! Ve bizzat Suaviye rağmen Suaviye dostluk! Bu, sade seciye vak'ası değildi, sade inat da değildi, aynı zamanda tedbirdi: Avrupadaki Türk ihtilâlcilerini İstanbula karşı yekpare göstermek.

Ve galiba sırf bu maksatla Kemal, Suavi ile beraber gazete çıkarmak istedi.

Ve galiba, sırf, Âli Paşaya karşı Avrupadaki Türk ihtilâlini tahta kaplama olmaktan kurtarmak içindir ki, Kemal, Ziya ile beraber «Hürriyet» i çıkarmadan önce Suavi ile beraber «Muhbir» i çıkarmaya teşbbüs etti. Fakat arkadaşları bu arzuya o kadar itiraz ettiler ki, Kemal vazgeçti. «Hürriyet» çıktıktan sonra da Suavinin oraya yazdığı çok az makaleler - galiba iki yahut üçtür - ve Kemalle Ziyanın, Suavi hakkında orada çıkan çok az medihleri hiç gönül meselesi olmayan, hep kafa hâdisesi olan bir ihtilâl arkadaşlığının muvakkat tezahürleridir.

SUAVİ, KEMAL, ZİYA

Avrupadaki sekiz Türk ihtilâlcisi arasında Suaviyi en çok idare etmek isteyen Kemaldi. Kemal için bir tek fazla ihtilâlcî bir kazançtı. Ve Suavinin Muhbir gazetesi Londrada çıkınca, Kemal bir mektupla beğendiği bu gazeteyi alkışlamaya Ziya Paşayı da [1] sürükledi.

Kemalle Ziyanın Londrada çıkardıkları «Hürriyet» gazetesinde Suavinin gazetesi için yazdıkları şu cümle, millî bir Türk gazetesi için en güzel söylenecek en son sözdü:

«Muhbirin Rusyada neşri İstanbuldan daha şedit menolundu [2].»

Suavinin bazı yazıları Kemalle Ziyanın din ve ilim mizaçlarına da çok uygundu. Suavinin şeriat dolu bir makalesini, Kemalle Ziya kendi gazetelerine bir kelime eksiksiz alıyorlardı [3]. Zaten Suavi 1869 da çok fıkıhçı, çok halifeciydi. Kemalle Ziyanın Hürriyet gazetesine Muhbirden alıp koydukları bir başka yazısında da Suavi fıkhnın muamelât kısmından «Ukubat» ın tatbikini, bir kelime ile «kısas» istiyordu

Yalnız, Kemalle Ziya Paşanın din ve ilim mizaçlarına uyan bu yazının, bir de, ihtilâlcî taraflarını memnun eden rengi vardı: Âli Paşanın aleyhinde yazılmış olması.

Suavinin makalesi şöyle bitiyordu:

«Millet bu mes'uliyetten ve şu lânetten kurtulmak için Âli

[1] Birinci Kıbrıs mutasarrıflığında beylerbeyi rütbesile Abdülâziz devrinde, ve Suriye valiliğinde vezir rütbesile Abdülhamit zamanında iki defa paşa olan Ziya Paşa Avrupada iken «Bey» di.

[2] Hürriyet, No. 16, 12 Teşrinievvel 1868, «Yeni Osmanlıların İfânı Resmîsi» başlıklı yazı.

[3] Hürriyet, No. 28, 4 Kânunusani 1869, «Suavi» imzalı ve «İstanbulda «Elcevâib gazetesi abid ve cariyeye bey'u şerasından tevellüt eden bazı mazarratı şerhettikten sonra...» kelimelerile başhyan makale.

[4] Hürriyet, No. 42, 12 Nisan 1869, «Suavi» imzalı, «Müslümanların padişah hakkında zannı» başlıklı ve 27 numaralı «Muhbir» den alma makale.

«Paşadan dava etmeyecek mi? Paşayı mahkemeye kaldırmaya-
«cak mı? Hilâfetin, milletin, dinin hukukunu talep etmeyecek
«mi? Şer'an ve nizamen Paşayı kısas etmeyecek mi?»

Hâdiselerin mantığı insanlarınkinden bazan o kadar ayır-
dır kı, hükümetçi Âli Paşa Fransanın Kanunu Medenîsini, ihti-
lâlcî Kemal, ihtilâlcî Ziya, ihtilâlcî Suavi «fıkıh» ın «kısas» ce-
zasını istiyordu. Suavinin bu türlü yazıları onun Âli Paşanın
çok düşmanı olan Ziya Paşaya ve Ziya Paşanın çok arkadaşı
olan Kemalle o derece sevimli gösteriyordu ki, ikisinin çıkar-
dıkları zamanındaki Hürriyet gazetesi [5], Suavinin Muhbir ga-
zetesini ateşe yakılan din şehitleri gibi yazıyordu:

Hürriyet, No. 33:

«Hani Inquisition namile bundan yüz elli, iki yüz sene ev-
«vel Avrupada katolik rühbanlarından mürekkep bir cemiyeti
«zalime varmış; ve bunlar, katolik mezhebinde olmayanların
«kendilerini, ve kendilerini bulamazlarsa kitaplarını ve gaze-
«telerini bir resm-i vâlây-i mahsus ile ateşe yakarlarmış, diye
«tarihlerde okuduğumuz ve «dünyada böyle de zulüm olurmuş»
«diyerek şaşıp taaccüp ettiğimiz hâlât yok mu, işte onlar bugün
«devleti aliyenin idarei hazirasında görülüyor ve şaşılıyor. Bi-
«zim vükelâyî hazıra dahi şimdi bir inquisition teşkil edip,
«kendi meşreb-ü mişvarlarında olmayanları ele geçirebilirse
«âteşi zulm-u gadr ile cayır cayır yakıyorlar. Eğer şahıslarını
«ele geçirmeyip te eserlerinden bir şey bulabilirlerse onu «au-
«todafé» tarzında telef etmeği muzafferiyetten addediyorlar.
«Bundan haylice mukaddem, Muhbir nüshalarından bir takı-
«mı, Zaptiye Müşiri konağının avlısında tarzı mezkûr üzere
«yakılmış ve Âli Paşaya bu muzafferiyetten dolayı icrayı res-
«mi tebrik olunmuş idi [6].»

Ve inkılâp davasına Suavinin inanması Kemalle Ziyanın
gözünde de o kadar gerçektir ki, Suavi, Âli Paşadan affini iste-
di diye, İstanbulda çıkan dedikoduya onlar, âdeta Suavi kadar

[5] Bu gazeteyi Kemalle Ziya 64 üncü sayısına kadar beraber çıkarır-
lar. Bu sayıdan sonra bu gazeteyi yalnız Ziya Paşa çıkarır.

[6] Bu yazı Hürriyette «İstanbuldan tahrirat. Fî 8 Rebiülevvel» ismile
çıkarak beraber, bu gazeteye İstanbuldan gelen mektupların bir çoğu gibi,
Kemalle Ziyandı.

kızıyordular. Hürriyet gazetesindeki şu satırlar, bu öfkenin acı istihzasıydı:

«Beş on gündenberidir, Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa tarafın-
«dan bir şayia çıkarıldı, onun kavlince gûya Suavi Efendi,
«Âli Paşaya bir arzuhal gönderesi!... ve onda, şimdiye kadar
«kendinin idarei hazıraya karşı tuttuğu tariki muhalefetin ha-
«tâ olduğuna şimdi vâkıf olduğundan ve vükelâyı hazıranın her
«meselede ittihaz ettikleri politikalar aynı isabet ve mülk-ü
«ümmet hakkında sırf menfaat olmakla kendisi Yeni Osmanlı-
«lar efkârı muzırrasında bulunmaktan vazgeçtiğinden müsaade
«buyurulursa, İstanbula geleceğini yazası!... Ve bu mealde Âli
«Paşanın senasında mabeyni hümayuna dahi bir ariza takdim
«edesi!... Ve Âli Paşa dahi, arzuhalı okuyunca, «Suavi kimdir!»
«diye arzuhalini yırtıp atası!...

«İşte bu zatlar, bir vakitler Muhbirin ve müahharen dâhî
«Hürriyetin men'i neşrine derececi vus'u iktidarlarını sarfettik-
«leri halde muktedir olmadıklarından lisanen dahi cemiyeti
«muhteremenizin (Yeni Osmanlılar Cemiyetinin) efradı hak-
«kında her türlü ekâzib-u erâcifin ilânında kusur etmezler.
«Ancak yalancılıkta birinci şart, söylenen yalanın, oldukça doğ-
«ruya biraz müşâbehetlisini bulmaktır, tâ ki, işitenler inan-
«sınlar. Şimdi Muhbir gazetesinin her nüshası meydanda du-
«rurken, ve, her birinde yazılmış olan efkâr Suavi Efendinin ne
«meslekte olduğunu isbat ederken ve Âli Paşa dahi sadaret-
«te bulunup malûm olan meşreb-i kindârisi iktizasınca gücü
«yettiğinden, intikam almağa muktedir iken, böyle bir hareke-
«tin o zattan suduru mümteni görünür [7].»

Bu satırlar, belki, Kemalle Zıyanın Suaviye dostlukların-
dan ziyade, Âli Paşaya düşmanlıklarının eseriydi. Fakat böy-
le de olsa, bu yazılar, uzaktan Suavi hakkında bir dostluğa ben-
ziyordu. Halbuki, Muhbir Londrada kapandıktan sonra Suavi-
nin Pariste çıkaracağı Ulûm Gazetesinde Kemal için yazacağı
şeyler bir dostluğa hiç benzeyemeyecekler: Uzaktan da bakıl-
salar, yakından da.

[8] Hürriyet, No. 46. 10 Mayıs 1869, «İstanbuldan mektup, Fi. 10 Mu-
harrem» başlıklı yazı.

KAVGALI SESLER

Bir kavganın kaba sözlerinden evvel bitaraf görünen kelimeler vardır ki, mânaları değil, fakat sesleri kavganın başlamak üzere olduğunu haber verir. Sarıklı ihtilâlcinin Avrupadaki fesli ihtilâlcilerle bozuşacağı günlerin yaklaştığını hissettiren kelimeler artık bu sesleri taşıyordu.

Ölüm kadar hudutsuz olan şey aşkın şehveti değildir, kinin şehvetidir, ve bilhassa siyasî kinin... Kemalle Suavinin arasına da bu kin girmek üzereydi, birbirlerinin aleyhinde çok fena şeyler yazdıracak olan kin.

Fakat bu fena şeylerin yazılacağı günler henüz gelmemişti. Yalnız Londrada «Muhbir» gazetesini çıkaran Suavi, ileride kopacak kıyametin şimdilik alâmeti olan bir kâğıt aldı, Avrupadaki yedi tane fesli ihtilâlciden ikisinin imzasını, ve beşinin vekâletini taşıyan kalabalık bir mektup:

«Londrada faziletlü Ali Suavi efendi hazretlerine,»

«Muhbirde ittihaz bûyurulan meslek mukaddema, rüfeka-
«yı kiram ile bilmüzakere ve bilittihat karargir olmuş olmasın-
«dan nâşi, muhafazası muktazi olan mesleke tamamilе müba-
«yin olduğundan, ve, gazetenin zirinde sülüs hat ile muhar-
«rer, «Yeni Osmanlılar» ibaresini havi olan damga ise, neşriya-
«tı vakıada cümlemin müşareketini mûlin bir alâmet olarak, bu
«ise hilâfı hakikat idüğündén, lûtfen, çıkarılacak ilk nüsha-i
«Muhbirin bu alâmetten hâli bulunmasını Yeni Osmanlılar Ce-
«miyetini teşkil eden rüfeka namına bilvekâle, ve tarafımız-
«dan bilesale ihtar ve istirham eyleriz, baki. Brüksel, selh-i mu-
harrem 85. Kemal, Ziya ^[1].»

[1] Ebuzziya, Yeni Tasviri Efkâr. 12 Teşrinievvel 1909, Yeni Osmanlılar Tarihi, tefrika: 67.

Yedi ihtilâlcı, bu damgayı, Suavinin kullanamayacağını iddia ediyorlardı, çünkü Suavi bu damganın mefhumu olan Cemiyette dahil görünmek istemiyordu. O, Muhbir gazetesinde bir Cemiyeti İslâmiyeden bahsediyordu. Yeni Osmanlılar Cemiyetinin maksadını ve mesleğini hiç yazmıyordu.

Yedi ihtilâlcı kavganın ön sözü olan yukarıki mektubu yazmakta haklıdılar. Fakat mektubu gönderenlerle alan arasında kavga henüz çıkmamıştı.

LİON'DA SARIKLI GAZETECİ

1871 de Avrupada bulunan Suavi 1867 de Avrupaya kaçan Suavi kadar padişahı fena bulmayacak. Hattâ devlete yardım-da padişahı paşalara örnek diye gösterecek:

«Bu kere mahiye onar bin kuruş zammı maşa nail olan «mütercim Rüştü Paşa, Kıbrıslı Paşa (Mehmet Paşa), Rıza Paşa huzuru şahaneye çıkıp: «Mah bemah almakta olduğumuz «otuzar, yirmi beşer bin kuruş maaş bize kâfidir. Müsaade bu «yurduğunuz onar bin kuruş zamîmeyi mevaki-i mühimmede «fişek makineleri tesisine terkeyledik» diyerek, sair paşalara bir hamiyet nümusesi göstermek, gayretlerinden memul değil «midir? Bir memlekette ki padişah, kendi tahsisatından gemi «yaptırır, tüfek satın alır, o padişahın paşaları tahsisatlarından «bir hizmet etmiyecekler mi [1]?»

Suavinin Lion'da çıkardığı gazetede ki yazıları, bugün milliyetçiliğini büyük bir kalabalığın sevdiği Suaviyi ayrı bir adam gibi tanımaz hale kor. O gazetede Suavi bazan Türk birliği değil, İstlâm birliği davasını güder.

O gazeteden [2]:

«Nim resmi «La Turquie» nam gazetemiz: «İşte sırası geldi. Babiâli İtalyanın ve Prusyanın yaptığı gibi kavmiyet davasını tutup bütün müslümanları başına toplamalı. Evvelâ,

[1] 1871 Paris muhasarasında Suavinin Pariste çıkaramadığı «Ulûm Gazetesi» yerine Lion'da çıkardığı «Muvakkaten Ulûm Müşterilerine» ismindeki mecmuada (21 Ramazan 1287. S. 126) basılan makalesinden.

[2] Muvakkaten Ulûm Müşterilerine. 21 Ramazan 1287 tarihli nüsha, sayfa 126.

«Mısırî Edirne gibi vilâyet yapmalı» diye yazıyor. Acaba vü-
«kelâmız biliyorlar mı ki «Kavmiyet davası, Avrupalılarca bir
«mesele olup, bizde kavmiyet davası yoktur. Kavmiyet davaları
«bizim perişan olmamıza bais olur. Müslümanları başa toplama-
«mak, olsa olsa, diyanet meselesi olur, yoksa kavmiyet meselesi
«değil.»

Suavi, Avrupaya Kemal ve Ziya ile beraber ilk giden ve
Avrupadan en son dönen, orada pek geç kalan ihtilâlciydi. Ve,
Lion'da gazete çıkaran bu Suavinin İstanbula dönen eski ihtilâl
arkadaşlarına bu «tek» liğın verdiği manevî irtifadan bakması,
onlara, kendince. tek adam olmanın ucundan haykırması belki
daha güzel olurdu. Öyle yapmıyordu. Onları İstanbulda rahat
ettirmemek istiyordu. Meselâ Lion'da İstanbuldaki Zaptiye Na-
zırı Hüsnü Paşaya, eski ihtilâl arkadaşı Sağır Ahmet Bey zade
Mehmet için, gazetesinde şunu soruyordu:

«Zaptiye Müşüründen Soru»

«1. Padişaha (Abdülâzize) tân-u-düşnam eden «İnkılâb [3]
«nam gazetenin sahih muharriri olan beye mahiye yedi bin kü-
«sur kuruş maaş İstanbuldaki vükelâ-yı hazırda biraderleriniz
«verdiler mi- Vermediler mi? Ve hâlâ veriyorlar mı [4]?»

«2. Mezkûr «İnkılâb» gazetesinin sahih muharriri olan ma-
«aşlı beye, sen, evet, sen Hüsnü Paşa, fî 28 Temmuz bir kıt'a
«iltifatname yazıp efkârını tahsin ettin mi? Etmedin mi[5]?»

Suavinin maksadı, hiç sevmediği Mehmet Beye verilen pa-
rayı kestirmek değildi. Emeli muziplikti: Zaptiye müşirini pâ-
dişaha fitlemek.

Lion'daki sarıklı ihtilâlcî, Mısırlı Prens Mustafâ Fazılın Ye-

[3] İnkılâb gazetesini Sağır Ahmet Bey zade Mehmet Beyle Mütercim
Rüştü Paşanın damadı olan ve livalığı Sultan Aziz tarafından alınarak Avru-
paya kaçan Hüseyin Vasfî Paşa beraber çıkarıyorlardı

[4] İnkılâb gazetesinin sahih muharririnden maksat Mehmet Bey ise
de. ve bu Mehmet Beyin Avrupadan döndükten soanra, amcası Mahmut Ne-
dim Paşanın o tarihte sadrazam olması hükümetten böyle bir aylık alınması
imkânını hatıra getirmekte ise de. böyle bir aylık tahsis edildiği hakkında
hiçbir vesika yoktur.

[5] «Muvakkaten Ulûm Müşterilerine», sayfa: 121.

ni Osmanlılara bağladığı aylığı artık almadığı o günlerde, hiç bir kimseden yardım gördüğü, şimdiye kadar hiçbir yerde yazılmadığı ve kocasının parasızlığı güzelliğini bir ıstırap haline koyan çok güzel bir İngiliz kadınle evli olduğu halde, kendi derdini bir tarafa bırakarak, vatanını düşünüyor, Lion'da hep memleketini yazıyordu: İstanbul'daki Basiret [6] gazetesinde bir asker [7], bir makale yazarak, «İngiliz gönüllüsü» tarzında Arnavuttan, Boşnaktan, Kürttten, Yörükten, Araptan asker toplanmasını istiyordu. «Ordu» yu «birikmiş insan» sanan bu meslekten muharrire Suavi şu tarzda kızırıyordu:

«Asker dedikleri yemez, içmez, giymez kerrubiyun güruhundan olmadığını elbette bu zat bilir. Acaba bu zat maliye «nazırile bir kere lâkırdı etti mi [8]?» Ve, bu askere yiyecek, içecek, ruba, silâh nereden verilecekti? Maliye nazırının hâlâ yapmağa çalıştığı «İngiltere istikrazı» tamamen ele, geçse «kaç bin askere kaç ay yetiştirilir» di? Kırım muharebesinde, devlet, nihayet 204 bin asker toplamıştı; ve devletin o zaman Avrupaya bir para borcu yoktu. Öyleyken, devlet idare edemediğinden, «muharebeye gelen gönüllüler silâhlarını ve atlarını «satarak memleketlerine avdet edebildiler» di. Hem «İngiliz «usulünde, Arnavuttan, Boşnaktan, Kürttten, Gâvurdağından, «Araptan, Yörükten gönüllü asker» toplamak Babiâlinin elinden gelir miydi? Acaba bu sayılan akvam Babiâli nedir bilir «mi? Vakiâ, her memleketimizde padişaha dua olunur. Lâkin, «bu yerlerde, hâlâ, padişah Sultan Mahmut mu, Abdülmecit mi, «kimdir, öğrendiler mi? Kim öğretti?»

* * *

Fakat, padişah: eskisi gibi fena bulmayan Lion'daki sarıklı gazeteci, Sultan Azizin yalnız ordusunu ve yalnız donanmasını, memleketi kurtarmaya, kâfi görmüyordu, ve şu çok güzel türkçe Suavinindi:

«Devletimiz için, gerek Rusyaya karşı koymak, gerek dü-

[6] Basiretçi Ali Efendi diye anılan zatın gazetesi.

[7] Leh mühtedisi Mustafa Celâleddin Paşa.

[8] «Muvakkaten Ulûm Müşterilerine», sayfa: 153-155.

«veli muazzama sırasında bulunmak, gerek beka ümit etmek, «ne kâğıt üzerine asker alayları yapmakla olur, ne de saray önü-
«ne saksı gibi zırhlı gemiler dizmekle olur. Ancak ıslahat ile
«olur.»

Fakat, Suavinin hayatına nöbetle iki şey hâkimdir: Baş, sarığı... İhtilâlcî Suavi, ıslahatı isteyen sözleri başile söyledikten sonra, ıslahatın icra vasıtalarını sarığile düşünüyordu: Kırk elli tane sofı ve ahlâklı hoca ile şeyh, ve elli bin kadar asker memlekette gezecekler, ve nasihat ve sopadan başka nasihatçı dinlemiyenleri zorla âdil bir idare altına alacaklardı. Bu da iki yılda olacaktı. O zaman «Almanya Krallarının ve Beylerinin» Prusya kiralına telgraf çekerek «Sizinle ittihadı kabul ettik, sizi şahinşah tanıdık» dedikleri gibi, memleketin etrafındaki «Emaretler» Osmanlı imparatorluğıle ittihat ettiklerini padişaha yazacaklardı.

İşte, Suaviye göre ıslahat böyle olurdu. Yoksa gene Suavinin dediğı gibi «Vükelâyı ızâm unvanile şöyle ahlâtı erbaa-
«nın terkip edecekleri devlet bedeni tez perişan» olurdu, ve:
«Eliyazü billâh».

SARIKLI İHTİLÂLCİ
FESLİ İHTİLÂLCİLERLE BOZUŞUYOR

Suavi, «Muhbir» gazetesini Londrada Kemalden ayrı olarak tek başına çıkarmakta ve Yeni Osmanlıların beğenmedikleri makaleler yazmakta devam ettikçe, İstanbula karşı, Suavi ile dost görünmek imkânı, artık, Kemal için de kalmamıştı. O tarihte Kemalın Kaya zade Reşâda yazdığı bir mektup şu satırlarla bitiyordu:

«Reddiyenin [1] birini Ziyaya verdim. Fevkalâde memnu-
«niyetle kabul etti. Bende olan nüshaların cümlesini istedi, ve-
«receğim, o da etrafa neşredek. O (yani Ziya) der ki: «Şimdi
«Suavi bu reddiyeden dolayı kuduracak, ve hepimize birden
«saldıracaktır. Öyle bir şey yaparsa benden de bir risale canı-
«na garim olsun. İşte bu kadar.»

Zaten, daha Hürriyet gazetesini çıkarmak için, Kemal Londraya gittiği zaman babasına şu satırlarla başlayan bir kâğıt yazıyordu:

«Velinimetâ,

«Sebebi hayatım olduğunuz için hasbihale, sizi cümleden
«elyak gördüm. Hâli perişanımı arzedeğim: Velinimetimin [2]
«emrile Londraya bir gazete çıkarmağa geldim. Suavi Efendi-
«yi bazı mertebe teferrüt dairesinde gördüm. İş bozmamak
«için, gazeteyi onunla beraber çıkarmak istedim. Arkadaşlar [3]
«kendisine dargın olduklarından kail olmadılar. Umumen üze-

[1] Suavi aleyhindeki reddiyenin.

[2] Mısırlı Prens Mustafa Fazılın.

[3] Paristeki ihtilâlciler, yahut tarihî tâbirle Paristeki Yeni Osmanlılar: Menâpir zade Nuri, Kaya zade Resat, Sağır Ahmet, Bey zade Mehmet, Çapanoğullarından Ağâh, Kâni Paşa zade Rifat, şair Ziya Paşa.

«rine hücum ettiler. Nihayet, iş bin kalıba girdi, sonra «Hürriyet» in şimdiki halile çıkması karargir oldu [4].»

Avrupadaki yedi Türk ihtilâlcisinden altısının (yâni Kemalden maadasının) Suavi hakkındaki duygularını bu mektup parçası kâfi miktarda gösteriyor. Aynı mektubun şu satırları da Suavinin hem gene altı ihtilâlcile, hem Prens Mustafa Fazıla, hem Kemalle münasebetlerini büsbütün ortaya koyuyor:

«Muhbir, şimdiye kadar, bizden, hiç kimseyi hoşnut etmemiştir. Ehemmiyetli bir şey murat buyrulsa [5] tahriri bendenize havale olunurdu. Hattâ Muhbir'e nezareti mütemadiye icra olunmak üzere burada bulunan arkadaşlardan birile bendenize sureti mahsusada emir geldi [6]. Diğer bir emirde, bendenizin merciime [7] olan münasebetim cihetile halim kimseye kıyas olunmayacağı beyan olunmuştu. Halbuki, Suavi Efendi kendi teşebbüsü mahsusile çıkan, ve kimseyi memnun edemeyen ve nezareti bendenize havale olunan [8] «Muhbir» in neşriyatına mezun oldu.»

Kemalin Suavi hakkındaki menfi sözleri, şimdilik, bu kadarıktı. Suaviyi asıl öteki ihtilâlciler esaslı surette sevmiyorlardı.

Sekiz ihtilâlciden dört tanesi Suaviye sarahatle şarlatan diyorlardı: Ziya Paşa, Kayazade Reşat, Menapirzade Nuri, Kâni paşazade Rifat.

Hele, ihtilâlciler içinde fazla hırçını olan Kâni Paşazade Rifate göre, kendisinin ve Suavinin müşterek yumrukla tuta-

[4] Kemalin kendi el yazısıyla, imzasız, ve basılmamış ve senesiz olarak 5 Ağustos tarihli mektubundan (Numan Menemencioglundun dosyasından).

Bu mektupta yıl tarihi yoksa da, «Hürriyet» gazetesi 28 Haziran 1868 de çıktığına, ve Kemal bu mektubun bazı satırlarında Mısırlı Prens Mustafa Fazıldan gazeteyi çıkarır çıkarmaz bırakmak için emir aldığını yazdığına göre, mektubun tarihi olan 5 Ağustos, 1868 yılının 5 Ağustosudur. (Bu mektubun tamamı basılmakta olan «Namık Kemal» ismindeki kitabımdadır.)

[5] «İstanbulda bulunan Mısırlı Prens Mustafa Fazıl tarafından arzu olursa» demektir.

[6] «İstanbulda bulunan Prens Mustafa Fazıl tarafından emir geldi» demektir.

[7] «Merciime» den maksat «Prens Mustafa Fazıla»dır.

[8] Prens Mustafa Fazıl tarafından havale olunan.

cakları bir ihtilâl bayrağı artık ortada yoktu. Ve Rifate göre Suavi, Âli Paşaya arzuhal yollayarak kendi kendini inkâr etmişti [9]. Rifat «Hakikati Hâi Der Defi İhtiyal» ismiyle ve 7 Ramazan 1286 tarihile Pariste çıkardığı broşürde Suavi ile eğleniyordu: Suavi «acayip allâme» idi; ve Suavinin yayacağını «Ulûm» gazetesinde ilân ettiği 25 ilimden bir tanesi çince, bir tanesi de fenikiyaca idi. Bu mecmuada (Suavinin Pariste çıkardığı Ulûm Gazetesi ismindeki mecmuada) Suavinin «bahsetmek davasında bulunduğu ulûm ve maarif tarihi kadim, ilmi ensab, siyasiyat, ilmi maadin, ulûmi tabiiye, hat, lûgat, li-san...» dı ve bunların arasında «çince ve fenikiyaca bile» vardı. Ve gene Kâni Paşazade Rifatın tâbirile «acayip bir allâme» olan Suavi «ingilizce ve fransızca yazılmış gazeteleri okumaktan bihakki hudâ» acizdi [10].

Kâni Paşa zade Rifatın bu hücumları Suavi Londradaki Muhbir gazetesini kapayıp Pariste «Ulûm Gazetesi» ni çıkardıktan sonra idi. Fakat bir tarafta Suavinin diğer tarafta Kaya zade Reşatla Sağır Ahmet Bey zade Mehmedin durarak birbirine kızmalarının mazisi epeyce eskidi: Hürriyet gazetesinin çıktığı tarih.

Suavi kızılıyordu: Hürriyet, ne diye Reşadın imzasile çıkmıştı? Reşatla Mehmet de kızıyorlardı: Kendilerinin İstanbuldaki âilelerine [11], Suavi, ne diye, kocalarının Avrupada çapkınlık ettiklerini yazılıyordu? Hem de yalan yere?

Bu yalan, biraz sonra fecileşti: Kaya zade Reşadın Avrupalı bir kadınla evlendiği İstanbuldaki Zâhiye Hanıma yazılıyordu. Yedi ihtilâlcı bunu Suavinin yazdığını sanıyorlar. Zaten Reşadın, vaktile Corcina isminde bir kadını sevdiğini, Zâhiye Hanıma Avrupada Suavinin yazdığına Kemal ve arkadaşlarının verilmiş bir kararları vardı. Evlenme haberi üzerine, Zâ-

[9] Kâni Paşazade Rifatın bu iddiasının doğru olmadığını Kemalle Ziya Hürriyet gazetesinde itiraf ettikleri gibi Ebbuzziya, Yeni Tasviri Efkârda, Yeni Osmanlılar Tarihi ismindeki tefrikanın 101 inci sayısında, Sûavi kendi gazetesinde yazar.

[10] Ebbuzziya, «Yeni Osmanlılar Tarihi», tefrika: 105.

[11] Reşat eyin karısı Zâhiye ve Mehmet Beyin nişanlısı Sâlike Hanımlara.

hiye Hanım Kemale bunu bir mektupla soruyordu. Kemal de yazdığı cevapta kendi karısının üzerine «talakı selâse» ile yemin ederek bu haberin yalan olduğunu bildiriyordu [12].

Bu hususî dedikoduları Suavinin yaptığı hakkında vesika yoktur. Yalnız Avrupadaki sekiz Türk ihtilâlcisi içinde, Kemal iki kişinin çapkınlık etmediğini babası Mustafa Asım Beye bir mektubunda yazarken bu kâğıttaki iki günahsızdan biri bizzat Kemal, öteki Suavidir. Reşadın çapkınlığına, Suavinin kızmasına kendi perhizkârlığının gururla karışık öfkesi belki sebepti, bunu Reşadın hanımına yazmasında da belki Hürriyet gazetesini Reşadın çıkarmasına kızması âmildi. Fakat bütün bunlar, demin dediğim gibi, hep birer ihtimaldir. Vak'a olan bir tek şey vardır: Suavinin Avrupada yaptığı siyasî dedikodular... ve bunlar vesikaya muhtaç değiller: Bunları Suavi kendi gazetesinde kendi el yazısıyla [13] basar.

Lion'da çıkardığı gazetede, Suavi «Mısırlı Prens Mustafa Fazıl, Avrupadaki Yeni Osmanlılar Cemiyetlerinin reisliğinden attılar; çünkü Mustafa Fazıl Çarlık Rusyasının elçisile uyuşturdu» diye yazıyordu:

«Fazıl Paşa, Yeni Osmanlılar Cemiyetinin reisi idi. Lâkin, İstanbulda, Rusya sefirile uyuşturduğu gündenbergi, yâni bundan «bir sene akdem, Cemiyetin ekseriyeti ârâsile riyasetten azlolanup cemiyetten ihraç edildi. Bir de Yeni Osmanlılar Cemiyeti hâlâ mevcut, ve evvelkinden daha kavidir [14].»

Suavinin bu sözleri isbat edilmeye çok muhtaçtı. Bu yazının basıldığı 1870 Kânunuevvelinde Yeni Osmanlılar diye bir Cemiyet yoktu ve yok olan şey Suavinin iddia ettiği gibi, eskisinden daha kuvvetli nasıl olurdu? Ziya artık. Kemalden ay-

[12] Kava zade Reşadın kızı Ubeyde Ziya Fergar'dan aldığı nottan Ziya Fergar vasıtasile).

[13] Litografya ile basılan bu gazete Suavinin el yazısıyla çıkıyordu.

[14] 22 Kânunuevvel 1870 tarihli ve «Fazıl Paşanın «Muhbir» tahriri «rûfekasından ve Yeni Osmanlılar âzasından Ali Suavi» imzalı yazıdan - «Muvakkaten Ulûm Müşterilerine» ismile Suavinin Lion'da çıkardığı mecmua, sayfa: 152. -

rılmıştı, ve artık Prens Mustafa Fazılın değil, Hidiv İsmailin tarafı idi. Sağır Ahmet Bey zade Mehmet Bey ve Hüseyin Vasfi Paşa [15] isminde padişaha dargın bir asker paşası Cenevrede «İnkılâb» isminde, kendi hesaplarına bir gazete çıkarıyorlardı. Kâni Paşa zade Rifat cemiyetten ilk çekildi [16].

Hâsılı Avrupadaki Türk ihtilâlciliğinin bünyesi artık rahat değildi, ve dedikodularla geçen günler bir hastalığın *incubation* devriydi.

Avrupadaki Türk ihtilâlinin hastalandığı, en çok, Suavinin yazılarından belli oluyordu. Onun Lion'daki gazetesinin her nüshasında bir Türk ihtilâlcisi fena adamdı: Bazan Kemal, bazan Rifat, bazan da Agâh.

Hattâ Çapan oğullarından Agâh Efendinin fena adam olduğunu, Suaviye göre, Londradaki Lord Stanley bile anlamıştı:

Suavinin demesine göre [17], Lord Stanlay İngiltere hariçye nazırı iken şöyle demişti:

— Devleti Osmaniye bugün olmazsa, yarın muhakkak yıkılacak.

Bu söze karşı o vakit Londrada bulunan Agâh da, [18] gene Suavinin demesine göre, Stanley'e bir mektup yazıp hak vermişti:

«Ne haklı buyurdunuz, ne keramet eylediniz.» ve mektubu şu türlü imzalamıştı:

[15] Liva rütbesinde olan bu zatın İstanbulda padişah aleyhtarlığı ettiğini sanan Sultan Aziz rütbesini almıştı. Hüseyin Vasfi Paşa da Avrupaya kaçmıştı.

Hüseyin Vasfi Paşa, sadrazam Mütercim Rüştü Paşanın damadı idi.

[16] Kemal tarafından, babasına Avrupadan şifreli yazılan ve deşifre edildiği için, kendi yazısıyla olmayan «27 Mayıs» tarihli ve basılmamış mektubundan: Kâni Paşa zade Rifat «Şûrayı Devlet âzalığını gözüne kestirerek mesleki hamiyetten irtidad ile hükûmetin kışına sokuldu, fırkamızda en evvel zuhuru ihtilâfa sebep oldu.»

[17] «Muvakkaten Ulûm Müşterilerine», S. 136-138.

[18] Suavinin o yazıdaki notu:

«Hâlâ Londradadır ki, bazı lâyihsız harekâtuna mebni Fransa hükûmeti tarafından sadır olan emir üzerine Fransa toprağından bu sene tard-ü-ihraç olunmuştur.»

«Fazıl Paşa ^[19] politikasının acentası Agâh.»

Stanley Agâhın kâğıdını okuyunca şu tarzda beğenmemiştir:

«Bir sahici İngiliz benim dediğim gibi diyebilir. Fakat bir «sahici Türkün eli böyle bir mektup yazmaya varmaz.»

Ve İngiliz devlet adamının böyle dediğini Suaviye ^[20] Bertrand bir mektupla bildirmişti.

Suavi, böyle bir kâğıda Mustafa Fazıl Paşanın politika acentası diye Agâh'ın attığı imzaya Fazılın razı olmayacağını sandığını yazdıktan sonra, Agâh hakkındaki acı satırlara Mustafa Fazılı da sokarak devam eder:

«Derhal, İstanbulda, ol vakit tariki ikbalini düzeltmeğe «başlamış olan Paşa'ya (Mustafa Fazıl Paşaya) Meseleyi tafsi-«len yazdım. Bin kere böyle işler olup ta, cevaba nail olduğum «halde, bu meselede bir cevaba destires olamadım. Fakat tari-«hi mektuptan yirmi gün sonra, Lizbonne sokağında 11 num-«ralı hanede Paşa'nın serkâtibi olup, maaşlarımızı vermeğe «memur olan Mösyö Sakakini'ye maaşımı almak üzere gitti-«ğimde, bana der ki: «Son Altesse Prense (Mustafa Fazıla) bir «mektup yazmışsın. Bana yazdığı mektupta şu iki satırı oku-«maklığımı emrediyor. İşte, diyor ki, Suaviye şurasını oku: «*C'est une bêtise*. Türkçesi: hamakat, akılsızlık.

«Ben derdim ki: «Bu vakıâda bana dokunur bir şey yok. «Ben, Agâh'ın böyle mektup, böyle imza kullanması talimat ile «olduğunu zannetmemiştim.»

Suavi, makalesinin yukarılarındanberi Agâh hakkında yazdığı fena şeyleri son cümleyle Prens Mustafa Fazıl hakkında da çok kısa ve çok kuvvetli olarak yazmış oluyordu.

Hâsılı Suavinin Avrupadaki Türk ihtilâlcileri arasında, artık fena olmayan bir kişi yoktu.

Kemal, memleketi kurtarmak için bir araya toplanan insanların birbirlerini fena adam sanmalarının acısını yıllarca unutamayacak, ve Midillide henüz mutasarrıf olmayarak sade sürgünken, henüz damadı olmayarak, sade inandığı bir genç olan Menemenlizade Rifate bu ıstırabını yazacak:

[19] Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa.

[20] Fransız arkeologu Alexandre Bertrand (1820-1902).

«Biz, bu suizan, bu birbirimizin halini, derdini anlamağa
«ademi tenezzül dâhiyesile mahvolup gideceğiz. Âli Paşa, Fuat
«Paşa otuz yıl devletın etini yediler. Nöbet kâh birine, kâh di-
«ğerine geldi; bir gün birbirine karşı durmadılar. Biz ise hami-
«yet fırkası olacağız, milletin etini yemiyorsak ta ona bedel
«birbirimizin etini yemekten de bir gün hâli olmuyoruz. Mes-
«kof beygirleri, sekiz saat kadar olsun, birbirlerinden ayrıl-
«madan gitmeğe muktedir oluyorlar. Biz, onlardan da âciz ka-
«lıyoruz. Bir meslek eshabından iken birbirimizin nazarında
«birbirimizden fena kimse bulunmaz [21].»

Zaten, bizde fertlerin cemiyet olamamasından dolayı duy-
duğu ıstırabı Kemal, gene müstakbel damadı Rifate yukarıki
mektuptan dört ay evvel gönderdiği kâğıtta daha zehirli olarak
yazmıştı:

«İane Cemiyeti hakkındaki teşebbüsünün [22] hükümsüz
«kalacağını o zaman tahmin etmişim. Keyfin kaçmasını diye
«mürevviç bulundum. Bizim memlekette böyle umuru hayri-
«yeye değil, hattâ karı oynatmağa on kişi karar verseler, için-
«den sekizi kavlinde sadık çıkmaz [23].»

[21] Kemalın kendi el yazısile 20 Zilkade 95 tarihli, imzalı ve basılma-
mış mektubundan (Numan Menemencioğlunun dosyasından).

[22] Menemenlizade Rifat Bey, Bosna İane Cemiyeti diye bir hayır bir-
liği yapmak istemiş, ve Midillideki müstakbel kayınbabası Kemale bunu İs-
tanbuldan yazmıştı. «İane Cemiyeti» nden Kemalın maksadı budur.

[23] Kemalın kendi el yazısile, imzalı ve 16 Şaban 95 tarihli ve basıl-
mamış mektubundan (Numan menemencioğlunun dosyasından).

SUAVİ İLE KEMAL DOST

Üç Suaviden, Avrupaya gitmeden evvelkisi Namık Kemalle bir nevi dosttu; Avrupaya gittikten sonraki Suavi, Kemalle, bir müddet gene bir nevi dost ve sonra samimî düşmandır; Avrupadan döndükten sonraki Suavi, Kemalle hep düşman.

Avrupaya gitmeden evvelki Suavinin, Kemal kendini görmeden adını biliyordu. Filibe telgraf memuruna Kemalın Filibe rüşdiye hocası ve mahkeme kâtibi Ali Suavi Efendi hakkında yazdığı kâğıt bunun bir vesikasıdır [1].

Kemal, bu mektubunda, Suaviyi pek çok beğendi: Suavi Efendi Türk vatanını süslemek için Tanrının dünyaya gönderdiği pırlantaydı. Uzaktan onun böyle bir elmas olduğunu ilk keşfeden Kemal, Suavi Filibeden İstanbula geldikten ve «Muhbir» de gazeteciliğe başladıktan sonra kendisile arkadaş olmanın mümkün değil. Üstelik Suavi, Kemalle arkadaşlarının kurduğu Yeni Osmanlılar ismindeki komiteye de girmişti.

Gazetecilik ve komitecilik çok arkadaş olmalarına kâfi sebebi. Ve bu yeni dostu Suavinin gazetesini Kemal, Tasviri Efkâr'da methetti: Ramazandan biraz evvel «Muhbir» diye bir gazete çıkmıştı, okunmaya lâyıktı, çünkü hem havadis veriyor, hem de halkı «maarife ve kisb-ü kâra» teşvik ediyordu [2].

Bu medihten on altı gün sonra, Suavinin muhtaçlara yardım hakkında yazdığı makaleyi Kemal şu iltifathı mukaddimeyle Tasviri Efkâr'a koyuyordu: «Hamiyeti milliyesini maarifi dinîye tezyin etmiş olan Ali Suavi Efendi tarafından matbaa-

[1] «Namık Kemal» adlı kitabımın Politika kısmında, 50 nci sayfada bu mektubun Kemalın el yazısıyla olan müsveddesinin kılışesi vardır.

[2] Tasviri Efkâr, No. 452, 11 Ramazan 1283, Kemalın «Ramazanın tarîf ahvaline dair mektub» u.

«mıza gönderilen lâyihadır [3].» Bu medih, yalnız arkadaşlık eseri değildi. Hâdiselere bakarken Suavi, Kemal, hattâ Kemalın hocası Şinasi, birleşiyorlardı, muhtaçlara yardımı Kemal ve Şinasi de yazmıştılar. Yalnız aynı köşede başka yollardan gelerek birleşiyorlardı. Muhtaçlara yardıma Şinasi ve Kemal Türkün, Suavi müslümanın şiarı diye bakıyordu.

Fakat bu ayrılık ne neticeyi zayıflatıyor, ne aralarındaki müteakabil takdiri azaltıyordu. Bilâkis birbirlerini tamamlıyorlardı. Zatan Şuavinin muhtaçlara yardım hakkındaki makalesi yalnız Kemalın iltifatlı mukaddimesile başlamakla kalmıyor, bu yazının şu ilk satırı da Kemalın bu mevzudaki makalesile bahse giriyordu: «452 numaralı Tasviri Efkâr bir makalei mah-
«susa neşrele milleti islâmiyeyi muhtacın hakkında bir iane
«muntazamaya davet etmiş [4]» ti.

Hâsılı çok arkadaştılar.

Bu arkadaşlığın bir başka vesikası da Suavinin Mnhbir gazetesini Âli Paşa kapattığı zaman Kemalın Tasviri Efkâr'da çıkan yazısıdır [5]. Fakat Kemal, bu yazıda, Suavinin gazetesinin fikrini tamamen paylaşmıyordu. Bu ufak ayrılışlara rağmen, Suavi ile Kemal İstanbulda mütemediyen, Avrupaya kaçtıktan sonra da bir müddet dostturlar [6].

Fakat Suavi ile Kemal arasındaki dostluğun içi yoktu. Birbirlerini sahiden sevdikleri tarihçinin tetkikine muhtaçtır. Zaten aralarında mizaç benzerliği, yok denecek kadar azdır. Hattâ beğendikleri adamlar bile ayırıydı. Herkesi kolay beğenmeyen Suavi, Tunuslu Hayrettin Paşayı, Akvem-ül-Mesâlik adındaki

[3] Suavi, Kemalın bu iltifatına o kadar seviniyordu ki «Tasviri Efkâr» da çıkan makalesini, başındaki bu iltifatlı ibareyle birlikte «Muhbir» de (No. 11 ve 27 Ramazan 1283) tekrar basıyordu.

[4] Suavinin 7 numaralı ve 18 Ramazan 1283 tarihli «Muhbir» e alarak yukarıki satırlarla bahsettiği Kemalın makalesi «Tasviri Efkâr» ın 452 numaralı ve 11 Ramazan 1283 tarihli nüshasında çıkan ve «Beni âdem âzayı yekdiğerend» başlıklı olan yazıdır.

[5] Bu yazı «Namık Kemal» isimli kitabımın Politika kısmında 63 üncü sayfada başlıyan kısımdır.

[6] Kemalın Suavi hakkında Avrupada bir müddet devam eden bu dostluğun hikâyesi bu yazıların «Londrada sarıklı gazeteci» ve «Gümrük memuru Ahmet Efendi» fasıllarındadır.

kitabından [7] iktibaslar yapacak kadar beğeniyordu. Bu iktibaslar Suavinin Tariki Necat isimindeki ufacık eserinde bile dört tanedir [8]. Sonra, Suavinin beğendiği insanlar arasında, vezir Abdurrahman Sami Paşa, ve oğlu Suphi Paşa vardı.

Halbuki Kemal Tunuslu Hayrettin Paşayı, Suavinin beğendiği Akvem-ül-Mesâlik isimindeki kitabından dolayı beğenmiyordu. Ve bunu beğenmediği şu mektubunda, Suavinin takdirine nail olan Sami ve Suphi Paşaları da beğenmiyordu:

«Hayrettin Paşanın Trablusgarp valisi olması Şûrayı Devlet riyasetine getirilmesinden hayırlıdır. İstanbula hiç gelmemesi daha hayırlı idi. Çünkü Paşa şöhreti gibi bir adam değildir. Akvem-ül-Mesâlik Kâni Paşa zadenin (Rifatin) «Hukuk» kitabından çok aşağı bir eseri nevhvesânedir. Başka yerde [9],belki Buhara veya Tahranda bir iyi sadrazam olabilir. Fakat biz, ne kadar aşağı olsak, Tunustan memur dilenecek kadar aşağı değiliz [10] Mehmet Ali Paşanın (Kavalalı Mehmet

[7] Tunuslu Hayrettin Paşanın bu eseri «Akvem-ül-mesâlik» tir. Bazıları, bu kitap onun olmadığını yazıyorlarsa da, kendisini ve devrini yankından tanıyan Namık Kemal ve Suavi onun olduğunu kabul ediyorlar.

[8] Suavinin «Tariki Necat» isimindeki eserinin 48 inci sayfasından:

«Akvem-ül-mesâlik» nam kitapta der ki: «Kanun-ı Süleymânî muktezâsınca sîret-i selâtine nezaret meselesinde ol vaktin ulema ve vüzerası muahharen Avrupa devletlerindeki millet meclisleri makamında ve belki daha âlâ bir derecede idi ki, Avrupalılarda hükûmeti mes'ul tutacak yalnız «vâzı-ı dünyevî» dir. Müslümanlarda bu «vâzı-ı dünyevî» «vâzı-ı dinî» ile müteyyit idi.»

Suavinin ayni eserinden (S. 54):

«Akvem-ül-Mesâlik nam kitapta Firakî hazretinden şöyle bir fetva nakleder.»

Suavinin ayni eserinden (S. 57):

«Akvem-ül-Mesâlikte İbn-ül-Arabî hazretinden nakletti.»

Suavinin ayni eserinden (S. 663):

«Bunun cevabı Akvem-ül Mesâlikte mutasavver olduğundan.»

[9] Yanlışlıkla «verde» veyahut buna benzer bir kelimeyi unuttur, ilâve ettim.

[10] Yanlışlıkla «değiliz» i «değildir» yazar.

«Ali Paşanın) en mümtaz memurlarını [11] almıştık, hangisinden istifade ettik? Şaban 95 [12].»

Ahmet Vefik Paşa ile Mithat Paşa da Suavi ile Kemalın ayıldıkları iki noktadır: Suavi, Ahmet Vefik Paşayı hayat boyunca, beğendi. Mithat Paşaya gelince, Suavi, Murad V. in cülûsundan sonra, günün adamı olan Mithat Paşayı muvakkaten methetti [13]. Hamit II. nin cülûsundan sonra Avrupaya sürülen Mithat Paşayı gazete makaleleriyle mütemadiyen baktırdı. Kemal bunun tamamen zıddıdır: Ahmet Vefik Paşanın mütemadiyen aleyhindedir, ve Mithat Paşanın da ebediyen hayranı.

[11] Sami, Suphi ve Yusuf Kâmil Paşaları.

[12] Kemalın kendi el yazısile damadı Menemenli zade Rifat Beye gönderdiği ve basılmamış mektubundan (Numan Menemencioglundun dosyasından).

[13] Murat V zamanında Suavinin fransızca olarak kendi imzasile bastığı «Monténégro» ismindeki ve padişaha bir ithaf mektubile başlayan ve başında gene aynı padişahın (Murat V in) resmi olan kitapta, Suavi Mithat Paşayı beğenir.

SUAVİ NAMIK KEMALE DÜŞMAN

Suavi Avrupaya gittikten sonra bir müddet, ve İstanbula döndükten sonra bütün bir ömür Kemale düşmandır. Avrupadaki düşmanlık «Muhbir» gazetesinin kapanması ve Mısırlı Prens Mustafa Fazılın bu gazete için Suaviye bağladığı aylığın kesilmesiyle başladı. Bu suretle başlayan düşmanlık, Avrupadan İstanbula dönen Kemali burada da takip etti.

Suavinin «Lion» da çıkardığı gazetedeki [1] yazısından:

«Kemal Bey, yedinde bulunan Hüsnü Paşa [2] mektubunun muktezası üzere İstanbula vüsulünde doğruca Zaptiye «Müşürüne rûmâl olup pazarlığı uydurmuş olduğundan, kendisinden ihtiraz olunması ihvanı vatana rica olunur [3].»

Gene o gazeteden:

«Rifat Beyin [4] namussuz sebeplere teşebbüsle İstanbula «avdet ettiğini Kemal Bey ta'yib-ü takbih edip, aleyhinde. «bendler yazmıştı. Şimdi kendisi irtikûbı emsal ile İstanbula «gitti [5].»

Bunlar, zeki iftiralar değildi. Kemal «pazarlığı uydura-

[1] Bu gazetenin ismi «Muvakkaten Ulûm Müşterilerine» dir. Suavi Londradaki Muhbir gazetesi kapandıktan sonra. Pariste çıkardığı «Ulûm» gazetesini 1871 Fransız-Alman savaşında orada çıkaramamış, onun yerine «Muvakkaten Ulûm Müşterilerine» ismindeki gazeteyi Lion'da çıkarmıştı. Bu gazete hacmile mecmuaya, sayfalarının yüz numarayı geçerek teslül etmesiyle kitaba, yazılarile gazeteye benziyordu. Birinci sayısının sayfaları 1 rakamile başlayıp 16 rakamile bitiyordu. Ve son sayfasında şu vardı: 30 Eylül frengi. 3 Recep 1287, ar: Lion, Suavi. (Bu gazetenin, yazılarında iktibaslar yaptığım nüshaları Selim Nüzhet Gerçek'in hususî kütüphanesindedir.)

[2] Zaptiye Müşürü Hüseyin Hüsnü Paşa.

[3] Suavi, «Muvakkaten Ulûm Müşterilerine» S. 141.

[4] Yeni Osmanlılardan Kâni Paşa zade Rifat Bey.

[5] Suavi, «Muvakkaten Ulûm Müşterilerine», S. 141.

cak» adam olsaydı, kendisini Osmanlı devletinin Zaptiye Müşürüne satmaz, Mısır Hıdivi İsmaili kiralardı. Herhalde Mısır'daki kira bedeli İstanbuldaki satış parasından daha çok tutardı.

Kemalin Avrupadan döndükten sonra «uydurduğu pazarlık» ta mutasarrıf diye Geliboluya zimnen sürgün gitmesi, ve kalebent olarak Magosaya açıktan sürülmesidir.

Bilhassa bu bakımdan yukarıdaki iki fıkra zalim iki yazıydı. Fakat Suavi bundan daha zalimini yazmıştı: Kemalin İstanbula dönüşünü anlatan yazıyı... Kemal İstanbula döndükten Ziya, Hıdiv İsmaili sevmeye başladıktan, Prens Mustafa Fazıl da Suavinin aylığını kestikten sonra, Suavi Avrupada o derece muallâkta kalmıştı ki, Kemalin İstanbula dönüşünü, etrafa çok fena göstermek tek tesellisi idi.

Kemalin Avrupadan dönüşü hakkında yazdığı makaleye göre, Suavi, gûya Kemalin Avrupadan neden döndüğünü bilmiyordu. Avrupada kalan Suaviye gûya, İstanbuldan bir mektup geliyordu, ve gûya, bu dönüşün sebebini Suavi bu kâğıttan öğreniyordu. Gûya bu mektuba göre, Kemalin İstanbulla dönmesi için babası uğraşmıştı. Gûya, Kemal, o sırada Âli Paşanın aleyhinde yazdığı hiciv kıt'asını inkâr etmişti, gûya Âli Paşa buna memnun olup Kemalin Avrupadan İstanbula dönmesine izin vermişti.

Bir yığın «gûya».

Bu «gûya» lı satırların içinde «gûya» sız bir tek şey vardı: Kemalin İstanbula dönmesi hakkında Zaptiye Müşürünün ona yazdığı izin mektubu. Ancak, bu mektup suretinin de bir başka mektup içinde İstanbuldan Suaviye gönderildiği doğru değildi; çünkü, bunun doğru olmasına sebep yoktu; çünkü bu izin mektubunu İstanbulda «Terakki» gazetesi basmıştı ve Suavi güzel güzel bunu, Avrupaya gelen o gazeteden okumuştı.

Yalnız, Suavi bu izin mektubunu o gazeteden aldığını yazamazdı. Çünkü Kemale, Zaptiye Müşürünün gönderdiği 300 frank yol parasını Suavi silerek yerine dört nokta koymuştu:

«Masarifi seferiyeniz için... [7] verilmesine dair tarafı se-

[7] Buraya Suavi şu notu yazar: «Burası beyaz açık olup kaç kuruluş «tur bilinemedi.»

«nâveriden devletlû Cemil Paşa hazretlerine [8] yazılan tah-
«riratı âcizi leffen savbı vâlâlarına gönderilmiştir [9].»

Bu noktaların sayesinde 300 frank meçhul kalacak ve bü-
yük para olacaktı (meçhuliyetin verdiği hacimle.)

Zaten Kemal bu 300 frankı da almamıştı. Bunu yıllarca son-
ra damadına gönderdiği ve günün birinde basılacağını bil-
mediği bir mektupta aile hasbıhali olarak, yazacak [10].

Fakat Suavi Zaptiye Müşürünün Kemale gönderdiği mek-
tupta parayı meçhulün noktalarile büyültmekle kalmıyor, bu
mektubun altına fena şeyler de yazıyordu. Halkın âbide - adam
diye baktığı Kemali mutat insanlardan da daha küçük göster-
mek için «bizim bildiğimiz Kemal Bey böyle şeyler yapmaz»
tarzında şeyler [11].

«Beyan [12] »

«Kemal Beyin Zaptiye Müşürü Hüsnü Paşa ile olveçhile
«muhaberesi bizce meçhul. Ve zannetmem. Zira beyin şimdi-
«yedek gösterdiği sebat buna ihtimal vermez. Acaba sadrazam
«hakkında olup ta «Kemal Bey inkâr etmiş» denilen kıt'a nasıl
«şeydir? Kemal Bey bugünedek o yolda çok kıt'alar inşat eyle-
«di Ezan cümle...»

Diyor, ve

Âli bu Devleti şana muhtaç gösterip...

ve:

Ağlamaz mı bakıp ahvâl-i perişanımıza...

mısralarile başlıyan kıt'aları yazıyordu.

Kemalin vaktile söylediği bu hicivleri, Suavinin, şimdi ye-

[8] Pariste Osmanlı devleti büyük elçisi ve Tanzimatçı Reşit Paşanın
oğlu vezir Cemil Paşa.

[9] Zaptiye Müşürü Hüsnü Paşanın 12 Cemaziyelevvel 87 ve 28
Temmuz 86 tarihile Avrupadaki Namık Kemale gönderdiği mektuptan.

[10] «Namık Kemal» ismile basılmakta olan kitabımın «Politika» kıs-
mında Kemalin kendi el yazisile olan bu mektubun kışesi vardır.

[11] Suavi, «Muvakkaten Ulûm Müşterilerine», S. 56, 57.

[12] Suavi «beyan» kelimesini «mütalea» mânasına, «tenkit» mevkiin-
de, ve medrese itiyadile hakikati tebyin mefhumunun veciz şekilde ifa
desi olarak kullanıyordu.

niden kendi gazetesinde basmaktan maksadı şuydu: Âli Paşa ile barışarak İstanbula dönen Kemalın eski hicivlerini Paşaya hatırlatarak barışmalarının gayri tabii olduğunu kendilerine göstermek.

Fakat onların bozuşmalarına bu eskimiş ve kini yıpranmış hicivler ya kifayet etmezse? Ve suavi, gazetesinde, Kemalın yeni bir hicvini daha ilâve ediyordu:

«Âli, acabü ahire ermez mi zamanın?
«Eşrût-ı kıyânetle mi hemhâl olacaksın?
«Cismin bu kadar haml-i sakil ezmedi, gitti,
«Ey müfsid-ı har vâir ise Deccâl olacaksın.»

Bu üçüncü kıt'a Kemalın değildi. Bunu Suavi de bildiği için, kıt'anın Kemalın eseri olduğunu tasrihe kendinde mecburiyet görüyordu; ve kıt'anın altına şunu ilâve ediyordu:

Kemal Bey «meşreb-i sebâtı müsellemler olduğundan kendinin olan kıt'ayı inkâr denaetini ve hususâ hicvetmekte olduğu eşhasa müracaat rezaletini irtikâp eylemez» di.

Bu şiirin Kemalın olmadığı bazı kelimelerinden çok beliydi:

Kemal «Müfsidi har» demezdi; «âhire ermez mi zamanın» gibi tufandan evvelki nazım ifadelerini kullanmazdı.

Suavi, İstanbula dönen Kemalın hicivlerini Âli Paşaya hatırlattıktan sonra bir taraftan da Kemalın vaktile padişah düşmanı ve kendisinin padişahçı olduğunu Avrupadaki gazetesinde Sultan Azizin Dolmabahçe sarayında duyacağı sesle haykırıyordu. Fazla sâdedil olmağa katlanarak inkılâpçılara karşı kendisinin aleyhine çıkacak sözlerle kendi padişahlılığını padişaha haber veriyor, ve padişahla Kemal barışmasınlar diye de Kemalın padişah aleyhindeki kâğıdını, bir mukaddimeyle basıyordu:

«Rüfekamızdan gibi görünen bazı zatların efkârı zatı şahanenin aleyhine münhasır olup, onlar, bizim efkârımızı teaddî [13] etmişlerdir. Kemal Bey, şimdiiyedek, işte o fırkadandır.

[13] «Birine teaddî» şeklinde kullandığımız bu kelimeyi Suavi medrese usulüne «birini teaddî» olarak yazar. Ve bu ikinci şekilde «teaddî» kelimesi

«Onlar nazarında bizim kabahatimiz, devairi devlette carî olan «fenalığı nizamsızlığa isnat edip hünkâr aleyhinde bulunmayı-«şımızdır. Bu meselede Kemal Bey ile mücadelemiz yazılsa bir «büyük defter olur. Ezan-cümle şu mektup Kemal Beyin hat-«tu-imzasiyle bana vârid olan muharrerattandır ki, bana isnadi «kusur etmek istemiştir.»

Dedikten sonra Kemalın mektubunu basar: Asker ruba- larile zırlı gemilere Abdülâzizin harcadığı paranın tenkidile başlıyan ve Suavinin padişahçılığına hücumla biten mektubu:

«*Kemal Beyin mektubununun sureti*»

Fezâil - şîârâ.

«... «Hazineyi aksatan zırlı gemiler ve asker elbisesi de-«ğildir, buyuruyorsunuz... Nizamiye hazinesinin topu beş yüz «bin kese tahsisatı vardır. İstanbulda iken Bâbı Seraskerinin «en muteber memurlarından [14] aldığı malûmattandır ki, «tebdili elbise masrafı üç yüz bin keseyi geçmiştir. Topu beş «yüz bin kese varidatı olan bir hazine, bir iki senede, üç yüz «bin keseyi sokağa atar gibi israf ederse harap olmaz mı? Do-«nanma için ise hazineyi batırırçasına paralar sarfettiğimiz «kabili inkâr mıdır? Verdiğimiz para üç milyon kesedir bor-«cumuz üç yüz milyon kese. Böyle borcun içinde üç milyon ke-«seye ehemmiyetsiz nazarile bakılabilir mi? Gemileri siz tah-«sin eder misiniz? Aldığım inayetnamelerin birinde [15] «Mek-«tubi hakikat - üslûp [16]» vasfiyle sitayiş bile etmiştiniz. Şim-«di neden mevaddi mündericesi cerholunuyor? Yoksa İstanbul-«dan «hünkâr gazeteyi okuyor» diye yazmışlardı, ona itimat «buyurdunuz da hünkârı gücendirmemek, ve o yolda bir iş gör-

bizim istimalimize uymayarak «tecavüz» mânasına da gelir. Malûmdur ki, bu kelime bizim istimalimize muvafık olan şekilde «zuîmetmek» mânasına gelir.

[14] Bu memurlardan birinin Serasker Müsteşarı Ahmet Efendi olması muhtemeldir, çünkü Kemal onunla dosttu, ve padişah olduğu zaman, Abdülhamit II ye saray başkâtipliği için Kemal onu tavsiye edecekti.

[15] Kemal, Suaviden aldığı mektupların birinde demek istiyor.

[16] Yani Suavi Kemalden bu mevzuda aldığı mektup için, «mektubi hakikat üslûp» demişti.

«mek mi istediniz? Buradaki Cemiyet, cemiyeti hürriyettir, ben «de hürüm, onun için âzalığile müfthirim. Hür olan reyinde «serbest olur, reyini serbest söyler. Yemin ederim ki hünkâr «gazeteyi okumaz, okusa da anlamaz, anlasa da müteessir ol- «maz, müteessir olsa da elinden bir hayır gelmez. Muradınız, «hünkâr ile iş görmek ise onu İstanbulda düşünmeliydi. Feta- «net ve malûmatı fevkalâdeniz ve, şöhreti fezaliniz dünyayı «tutmuşken, az irade ile birkaç ayda hünkâr hocası olabilirdi- «niz. Billâh vallah, bu meslekte devam edersek halkın naza- «rında bir paralık oluruz; ne vükelâya karşı durabiliriz, ne üze- «rimizdeki sıfatı milliye kalır. Herkes hünkârın ne budala, ne «mezcup, ne habis olduğunu bilmiyor mu? Bu sözleri Murat «Efendi [17] için zannetmeyiniz. Vallah değil onun aleyhinde «bihakkın bir şey yazılsa, kör olayım memnun olurum... Ger- «çek şunu unuttum: Hünkârı kollamak için Ziya Beyefendinin «verdiği lâyihadan muntazam bir şey yapılabilir mi? Haniya «tesiri? Halil Beyin, Mösyö Garenne namında bir kâtibi var- «dır «Liberté» gazetesinde vükelâya dair bir bent yazdı, bazı «yerleri fevkalgaye güzel. Reşada [18] verdim, tercüme ediyor; «pek uzun; bakalım nasıl olur...»

Bitmediği sonundaki noktalardan anlaşılan bu mektubun altına da Suavi şu satırları yazıyordu:

«İşte Kemal Beyin efkârı ne derecede sert olduğu, ve bü- «tün bütün bizden ileride bulunduğu bu mektubunna kullan- «dığı kaleminden müstebandır. Hattâ bu ihtilâfı efkâr (Kema- «lin padişahcı olmaması ve Suavinin olması) bâisi iftirak «oldu.

«Cenevrede çıkan İnkılâp gazetesinde hünkârın şahsı aley- «hine yürüdüklerini Ziya Beyin çıkardığı Hürriyet gazetesi «reddeylemişti [19]. Onun üzerine Kemal Beyin kalemile «Hür-

[17] Veliâht Murat Efendi ve sonra Murat V.

[18] Yeni Osmanlılardan Kaya zâde Reşat.

[19] Londrada çıkan Hürriyet gazetesini 63 üncü sayısına kadar Ke- malle Ziya beraber çıkardılar. 64 den 100 üncü sayısına kadar Ziya çıkardı. 89 uncu sayısından itibaren de bu gazete Cenevrede çıktı. «Ziya Beyin çı- kardığı «Hürriyet gazetesi» nden Suavinin maksadı, Ziyanın (Paşanın) Ke- malden ayrıldıktan sonra bir müddet Londrada, ve bir müddet Cenevrede tek başına çıkardığı «Hürriyet» tir.

«riyete cevâp [20]» diye reddiye yazıldı. Hâsılı kelâm, böyle ef-
«kârda olan Kemal Beyin İstanbula müracaat etmesi, ve, Zap-
«tiye Müşürünün, denilen mektupta tâbiri veçhile «inşaallahü
«tealâ sayei mealivâyei hazreti padişahide fuyuzatı celileyi ka-
«zanmak» emelinde bulunması kat'a inanılacak mesailden de-
«ğildir.»

Sultan Aziz bu satırlardan üç şey anlıyacaktı:

1 — Suavi Efendinin padişahçı olduğunu. 2 — Kemal Beyin
padişahçı olmadığını. 3 — Suavi Efendi ile Kemal Beyin ara-
sında bu «olmak» ve «olmamak» yüzünden kavga çıktığını.

Suavinin bir müddettenberi padişahçı olduğu çok duğruy-
du, hattâ Abdülhamit padişah oluktan sonra da, Suavi gazete-
de meşrutiyetin aleyhinde bulunacak kadar, ve 1877 de mec-
lisi meb'usan açıldığı zaman bunun açılmasını kimsenin iste-
mediğini, yalnız Abdülhamidin istediğini ve açtığını yazacak
kadar doğru.

Fakat, öyle sanıyorum ki Suavinin bu hareketleri men-
faat vak'ası değildi, çünkü menfaatçi adam 38 yaşında memle-
ket davası için şehit olmaz. Prensip vak'ası da değildi, çünkü
prensip sık sık değişmez. Bunlar öfke ve mizaç vak'asıydı. Sua-
vi çabuk karar veren adamdı. Hayatı zıt kararlarla onun için
tıka basa doludur. Bir de kendisile dolu adamdı. Yalnız ölüleri
beğeniyordu. Yalnız yakında ölecek kadar kendinden yaşlı
olanları kıskanmıyordu, bir de başka milletlerdeki adamların
büyük adamlığına tahammül edebiliyordu. Ayrı adam olmak
en büyük hırsıydı. Avrupadaki ihtilâl arkadaşları, mademki
Fransız kültürünü benimsemiştiler. Suavi, «İngilizciydi» ve
Fransız kültürü olan arkadaşlarının şahsında Fransaya garaz
oluyor, ve ingilizce öğrendikten sonra kendi şahsında İngilizle-
ri beğeniyordu İngiltere bu teveccühle iftihar edemezdi. Çün-
kü egocentrique yaratılan Suavinin gözünde, İngiltere, kendi-
ne izafeten büyüktü. Kendisinin geç ve az öğrendiği ingilizce-
de de kendine üstün olana tahammül edemiyordu: İngilizceyi

[20] Kemal'in bu «Reddiye» si Sağır Ahmet Bey zade Mehmet Beyle Hü-
seyin Vasfi Faşanın Cenevrede beraber çıkardıkları «İnkılâp» gazetesinde
basılmış olacak.

müsveddesiz yazacak aksansız konuşacak ve hattâ o dilde susacak kadar bilen Mısırlı Halil Şerif Beyi (Paşayı) görmekten Suavi rahatsız oluyordu [21]. Bu derece kendisile dolu olan Suaviden arkadaşları da rahatsızdılar. Ve Suavi kendisinden kaçılan, tek kalan adamın vahşi asabiyetile arkadaşlarına topyekûn düşmandı.

Suavi kavga ederken de talihsizdi. Öfkesi ona, herkesten fazla haksızlık yaptırıyordu. Kızdığı zaman çirkindi. Bu ihtilâlcî «prédestination» uyla dünyaya gelen asi sarıklı hesap adam olamazdı. Halbuki fırtına-adam, bazan, miskin hesapların rakamlarına sığacak kadar ufaktı. Onun sevimsiz hesaplarından biri de şudur: Kemal Avrupadan İstanbula dönünce Suavi onu bir yüksek memuriyete geçecek sandı, ve buna mâni olmak için Kemalın aleyhinde yazılar yazdı. Fakat Kemal hiçbir memuriyete geçmedi, ve bu yazılar, iftira olarak otada durdu.

İhtilâlcî Suavinin fırtına-adamlığına yakışmayan hesaplı hareketlerinden biri de şudur: Suavi, Kemalın namusuna Mısırlı Prens Mustafa Fazılın aylık bağladığını yazıyordu:

Suavinin Pariste çıkardığı «Ulûm Gazetesi» nde «Fazıl Paşa Takımı» ismindeki yazıdan [22]:

«Mustafa Fazıl Paşa, Yeni Osmanlılar Cemiyetinde dahil «olduğu eyyamda, kendisinin İstanbulda ve Mısırdaki, ve Avrupa-pada bulunan maaşlı muvazzafları [23] Paşalarına hulûs için «tarafımıza havadis yazar ve hizmet ederlerdi. Şimdi öküz öldü, ortaklık ayrıldı. Yâni Fazıl cemiyetten ihraç olundu, onun «maaşlıları dahi Paşadan menafii maddiyelelerini muhafaza uğrunda [24] Yeni Osmanlılara hizmetten isknâf edecekleri «derkâr ve zâhir idi; ettiler. Binaenaleyh onlardan ihtiraz olun-

[21] Yeni Osmanlılardan rahmetli Kaya zade Reşat Paşadan sağlığında aldığı notlardan.

[22] Ulûm Gazetesi, Cüz: 2, nüsha 14. S. 841-842 (İsmail Hamî Danişment, Ali Suavinin Türkçülüğü, S. 13-14.)

[23] «Memurları» demektir.

[24] Yâni, «paşadan aldıkları aylıkları muhafaza için» demek istiyor.

«mak babında ihvanı ihtar ederiz^[25]. Şimdi Pariste bulunan «Fazıl Paşa maaşlıları şunlardır:

«Frank

«1500 Kâni Paşa zade Ahmet Rifat Bey;

«1500 Eski postacı Agâh Efendi;

«1000 Kemal Bey;

«1000 Necip Paşa torunu Mehmet Bey;

« 750 Reşat Bey;

« 750 Nuri Bey;

« 300 Mısırlı Abdullah Efendi (?)»

Bunları Kemal, Suavinin ölümünden sonra da unutmayacak. Ve o da Suavi için haksız şeyler yazacak. Suavinin en talihsiz kavgası, Kemalle yaptığıdır. Bu kavgalarla Suavi kendisine, Kemale ve ondan sonraki nesillere fenalık etti: Kendişi küçülerek, Kemali küçülmeye zorlayarak ve zulümle kavga etmek için bir bayrak altında birleşen iki ihtilâlcinin zulmü bırakıp birbirleriyle kavga ettiklerinin hazin örneğini gelecek nesillere vererek.

Üstelik Suavi başkalarına «Fazıl Paşa maaşlıları» demekte haksızdı. Çünkü Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Aziz'in ayağını öperek İstanbulla döndükten sonra, padişahın pabucundan kalkan yüzünün siyasi rengi, artık, belli olmuştu. Bu renkteki Fazıl Paşadan Avrupada aylık alarlar arasında uzun müddet Suavi de vardı. Ve bu aylığı günün birinde, Suavi almadı değil, Mustafa Fazıl vermedi: Muhbir gazetesini Suavinin çıkarmasına artık müsaade etmiyerek.

Ve, şu da muhakkak ki, ne Suavinin, ne Kemalın ve arkadaşlarının aldıkları aylıklar havas ve uşak aylıkları değildi, gazete çıkarmak için muharrir maaşları ve Avrupadaki ihtilâl teşebbüslerinin masraflarıydı.

[25] «İhvana ihtar» diyecek yerde arabcanın ifade tarzıyla «ihvanı ihtar» der.

NAMIK KEMAL SUAVİYE DÜŞMAN

İstanbuldaki Kemal'in bir mektubundaki tâbirile Tanrının Türk vatanını süslemek için yarattığı pırlantadan [1] Suaviden) Avrupadaki Kemal artık soğumuştur: Bu pırlanta Kemal'in bir başka mektubundaki satırlarda çok iddialı adamdı [2]. Ve uzaktan isminin sesi musikiye benzeyen bu Suavi Efendi yakından fazla sevimsizdi: Bütün iddialı adamlar gibi... Suavi uzaktan elmastı. Yakından fazla beşerî adamdı [3].

Kemal'in, bir başka mektubundaki satırlar şunlardır:

«Londraya bir gazete çıkarmağa geldim. Suavi Efendiyi, baş-
«zı merteye, teferrüd dâyesinde gördüm. İş bozmamak için, ga-
«zeteyi onunla çıkarmak istedim. Arkadaşlar (Yeni Osmanlı-

[1] Kemal kendisi Tasviri Efkâr muharriri iken, Filibe muhaberei tel-grafiye memuru Raşit Efendiye gönderdiği mektupta, Filibe rüşdiye muallimi Ali Suavi Efendi hakkında şöyle yazmıştı: «Gencine fitrattan tezyinî vatan için zuhura gelmiş olan böyle bir cevheri girankadri mârifet.»

[2] Kemal'in Avrupadan babasına yazdığı mektuptan.

[3] Kolay muâşeretli bir insan olan Abdülhak Hâmit bile önceden çok beğendiği Suaviyi yakından tanıdıktan sonra yanıldığını söyleyecek.

Abdülhak Hâmidin Pariste elçilik kâtibi iken İstanbulda Ziver Paşa zade Bahaettin Beye mektubundan:

«Suavi ile pek çok görüşüyorum. Halini, fikrini istediğimden, bekle-
«diğimden âlâ buldum. Bizde ziyan edilmesi âdet olan efadilden ve payi-
«mâli hakaret edilen definelerden biri de Suavi Efendidir. Beş on güne ka-
«dar İstanbula gidiyor. Zannedirim ki, onu dahi Kemal Bey (Namık Kemal)
«gibi Şûrayı Devlete tıklarlar. 16 Ramazan 1293.»

Bu mektubun altına Süleyman Nazif'in yazdığı nottan:

«Bu mektupla hüsnü şahadet eden Abdülhak Hâmit Beyin Suavi hak-
«kındaki ilk hüsnü nazarını muhafaza edememiş olduğunu mekâtibi tâ-
«liyesi gösterdiği gibi, bu hususta yanlış olduğunu da biddefaat kendi-
«sinden işittim.»

— Abdülhak Hâmidin Külliyyatı Âsâr serisi (Âsâr-ı müfide kütüphanesi), Mektuplar. Matbaaiâmire, C. 2, S. 245. — »

«lar) kendisine dargın olduklarından. kail olmadılar. Umumen «üzerime hücum ettiler [4].»

«Teferrüt dâiyesi» yâni «1» rakamı olmak, işte Suavinin hayat davası.

Suavi tarihin birçok seçkin adamları gibi, sahne san'atını biliyordu. Kıyafetindeki gelişi güzellik bile, ayna karşısında verilen bir kararın neticesidir. Sarığından medreseyi atmayı bildi. Şarkta bu ilk şahsî sarıktı. Bu tülbent yağınında bir ihtilâl bayrağının dalgaları vardı ve bu dalgalar kat kat «icône»lardaki azizlerin hâlelerinden biriydi. Softalardan, en evvel, bu sarıkla ayrılan Suavi çok sabit bakan iki gözle düşmanlarında «marazî adam», dostlarında «ayrı adam» tesiri yapıyordu. Vâzederken büyük bir kalabalığı başına toplayan hitabetindeki hususiyet ve makalelerini yazarken fikirlerini kitabet olmaktan kurtaran tuhaf ve şahsî nahiv, düşmanlarına göre, marazî tarafını ve dostlarına göre ayrı adamlığını isbat ediyordu.

Kemalin hayatında Suavi güzel başlıyan, fena biten bir tarihtir. Sarıklı ihtilâlcinin Çırağandaki ölümü bile bu tarihte siyahtır [5].

[4] Kemalin kendi el yazısıyla ve basılmamış mektubundan (Numan Menemencioğlunun dosyasından).

[5] Bu siyah şeyler Kemalin, Ebuzziyaya yazdığı bazı mektuplarda da vardı: Ebuzziya, Yeni Tasviri Efkâr, 6 ve 7 Eylül 1909. Yeni Osmanlılar Tarihi, tefrika: 31-32:

«Kemalin bin beş yüz kadar, hem de sırf benimle olan muhaberetine ve bir çok mebahise ait mektuplar içinde, bu mebhaste istişhâda değer yüz elli kadar mektup mevcut idi. Ne fayda ki, bunların bir takımı, bundan on beş sene mukaddem Zaptiye Nezaretinde mevkuf bulunduğu sırada Nazım Paşa tarafından - sureti dostanede - zaptolunmuş ve bir kısmı dahi Konyaya tağribim esnasında zalemei istibdad tarafından kaldırılmış ve elimde bu meseleye taallûku olmayan, fakat bir iki mektuptan başka bir şey kalmamıştır. Hele Suaviye dair olan on beş mektubun bu meyanda bulunmasına, ne kadar teessüf edilse yeri vardır. O mektuplar elde olsaydı, bugün muasirinin pek çoğuna meçhul bir iki mesele siyasiyenin vebahusus Çırağan sarayı ihtilâlinin henüz gayri meşruf ve bir sırrı mahfi ve mektup olan safahati fotoğrafı ile alınmış gibi, eshabı mütaaleaya arzı hakikat ederdi.»

Ebuzziyanın bu fıkrasındaki Nazım Paşa, Yeni Osmanlılar Cemiyeti âzasından Batumlu yahut Kemeraltılı Hoca Tahsin Efendinin oğlu olan ve

Memleket için çektiği ıstırapları Abdülhak Hâmide bir kâğıdında «Magosa'nın cangüdzaz sıtmalarını ve İstanbulun beni «ayda bir kere evimde yatırmayan meşguliyetlerini, hapishane «umuminin halini, Midillinin bin türlü tazyikat ve evham al-«tında geçirilen şu mübarek zamanını bir kere düşünürsen» [6] diyerek hülâsa eden Kemal hicvettiği Âli Paşa ile barıştığı ve Avrupadan İstanbula döndüğü için kendisine «rezalet» ve «denaet» dediği halifelerden sarıklı ihtilâlciyi (vaktile «sümük-lüler» dediği halifelerden ve padişahlardan olan Abdühamit II. nin iradesile aynı Avrupadan dönen ve bu padişahın has müşaviri olan Suaviyi) unutamayacak.

Çırağan vak'asından dört gün sonraki tarihle Midilli sürgünü Kemalın, müstakbel damadı Menemenlizade Rifat Beye gönderdiği mektuptan:

«Suavinin mel'aneti mücerret Rusya dostumuzu İstanbula «sokmak için yapılmış bir şey olduğuna bence şüphe yoktur. «Habisin ne makule bir mahluk olduğunu bilirim... Dünyada «şeytanın irtikâp etmiyeceği habaseti iki lira için kabul eder-«di. Bir takım adamları, kendi maksadının hakikatini bildir-«meksizin, can fedakârlığına götürmek, yüreğinde zerre kadar «insafı olanların kabul edeceği hiyanetlerden midir?... 22 Ce-«maziyelevvel 95 [7].»

Çırağan vak'asına Rusyanın eseri diye bakmakta Kemal, Avrupada üç yıl Suaviyi geceli gündüzlü tanıyan bir eski arkadaşını sıfatile ısrar eder. Vak'adan sekiz gün sonraki bir kâğıdında bu ısrar var.

gençliğinde Namık Kemalın delâletile gazetecilik hayatına giren ve onun sevgi ve inananı hayat boyunca kaybetmiyen ve Abdülhamit II nin zamanında Zaptiye Nazırı olan Hüseyin Nazım Paşadır. Edebiyat ve politika adamlarını saray ezmek istediği zaman Nazım Paşa bu Zaptiye Nazırlığını ancak zâhiren kullanıyor, hakikatte onları himaye ediyordu. Ebuzzıyanın yukarıki fıkrasında yazdığı «sureti dostanede» tâbiri de bu demektir.

[6] Kemalın Midillide henüz sürgün olduğu (onun Midillinin sürgün - mutasarıfı olması 3 Muharrem 1297 tarihinde başlar) zaman kendi el yazısıyla ve «kardeşim, Hâmidim efendim» hitabile yazdığı 3 Muharrem 1296 tarihli ve basılmamış mektubundan (Halil Nihad Boztepe'nin dosyasından.)

[7] Kemalın kendi el yazısıyla ve basılmamış mektubundan (Numan Menemencioğlunun dosyasından).

Midilli sürgünü Kemalın müstakbel damadı Menemenlizada Rifat Beye kâğıdından:

«Suavinin hareketi Rusya parmağıle olduğunda hiç şüphe «yoktur. Dikkat etsene Rusyalılar Todtleben'e ^[8] bağıteten İstanbula girmemek için emir verdiklerine, İngiltereyi temin « ediyorlar. Demek ki Todtleben'in bağıteten İstanbula girebil- «mesi meselesi de varmış. Beriki mel'unun yüz elli kişi ile ^[9] «böyle bir harekete kıyama o meseleyi canlandırmak için değıl- «dir de, nedir? O yanındaki muhacirlerin, ihtimal ki, Rusya «işinden, ve hattâ pek çoğunun maksadı hareketten haberleri «yoktu. Hınzırı bilmezsin akla fikre gelmez yalanlar söyler- «di... Suavinin Avrupadaki maişetine dair Tercümanı Şark'ın «yazdığı bendi okudum ^[10]. Habisin benim bildiğim zamandaki «hali ondan bin kat şeni' idi. Fakat onun (Tercümanı Şark'ın) «yazdığı vukuatı bilmiyorum. Hali hayatında biz onun halini «risalelerle dünyaya nâşretmiştik. Galiba görmemişsin. Hak- «kında Reşat Beyin ^[11], Nuri Beyin ^[12] birer güzel risalesi var- «dır. Ben kaleme bir şey yazmaya tenezzül etmemiştim. Fa- «kat Mabeyinde (Abdülhamit II nin sarayında) münakit olan «Mütercimim Cemiyetinde ^[13] bildiğim her halini söylemiş, ve «hattâ onun bulunduğu bir Cemiyette bulunmyacağımı dahi

[8] Todtleben yahut Tedleben (1808-1848) - 1877 Osmanlı - Rus savaşında Rus Çarı Aleksandr II onu Plevne Muharasasına memur etti. Gazi Osman Paşadan Plevneyi teslim alan odur. 1878 Nisanında Todtleben Ayastafanosta (Yeşilköyde) Rus ordusunda Grandük Nicolas yerine kumandan oldu. 1870 de Paris muhasarası hakkında bundan fikir aldıkları rivayeti vardır. — Larousse. -

[9] Kemal, Cırağan vak'asını yapmak için Suavinin topladığı Filibe muhacirlerini kastediyor.

[10] Tercümanı Şark gazetesinin 47 sayılı ve 14 Mayıs 1878 tarihli nüshasında «Suavinin Avrupada yaşayışı» başlığı altında çıkan bu imzasız makale ileride gelecek olan «Pis bir yazı» faslındadır.

[11] Avrupaya kaçan Yeni Osmanlılardan Kayazade Reşat Bey (Paşa).

[12] Avrupaya kaçan Yeni Osmanlılardan Menapirzade Mustafa Nuri Bey.

[13] Şair Ziya Paşanın, kendisinin de âza olduğu bu cemiyete «Tercüme Cemiyeti» ismini verdiğini Nazım Paşa hâtıralarında yazar.

«beyan eylemiştim. Bakalım, bir tercümei halini de yazmak istiyorum. Guerre Cemaziyelâhır 95 [14].»

Kemalin EbuZZiyaya yazdığını gene EbuZZiyanın söylediği Suavi aleyhindeki on, on beş mektup, Abdülhamit II. nin zaptiye nazırı tarafından mehvedildiği Yeni Osmanlılardan Nuri ve Reşat Beylerin Suavi aleyhinde yazdıklarını Kemalın anlattığı risaleler vaktile Avrupada basılıp İstanbulda birer tanesi bile bugün bulunmadığı ve Kemalın yazmak istediği Suavinin tercümei hâli Kemal tarafından yazılmadığı için, Suavi-Kemal kavgasının ana çizgileri elimizde yoktur. Ve bu kavgaya henüz tarihin halledilmemiş yerlerinden biridir. Yalnız halledilmeğe muhtaç olmayan iki nokta vardır, biri Kemal gibi hayatının yarısı memleket davaları için hapiste ve sürgünde geçen ve vatani kamusta mefhum ve hayatta aksiyon yapan bir adamın mecbur olup Avrupadan dönmesinin Suavinin kullandığı çok haksız kelimelerle vasıflandırılmayacağıdır. Öteki de bir memleket davasına hayatını veren Suavinin bir yabancı devletin menfaatine uşaklık yolunda Kemalın beslediği çok haksız zannın doğru olamayacağıdır.

Suavi ile Kemal arasındaki kavganın sebebi bizzat Suavinin yazdığı bir yazıdan çıkan mânaya göre, Mısırlı Prens Mustafa Fazıldır: Suavi bu yazısında [15] Londradaki Kemale 1869 Haziranında gönderdiği mektupta Mısırlı Prens Mustafa Fazıl hakkında kendisinin ne yazdığını ve Kemalın ne cevap verdiğini şu yolda anlatır:

«Paşanın (Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşanın) tebdili meslek edışı hakkımızda ettiği taahhütte ademi sebâtına bile bâis «oldu» gibi sözlerime cevaben Kemal Bey tarafıma yazdığı bir «kıt'a mektubunda şu suretle mühim ibareler üstüne hattı tenbihler çekerek demişti ki: «Senin, benim gazete çıkarmak için «Avrupaya gönderilmekliğimizi âmir ve bir takım teahhüdatı

[14] Kemalın kendi el yazısıyla ve basılmamış mektubundan (Numan Memencioğlunun dosyasından.)

[15] Ulûm Gazetesi, S. 931.

«şamil elimde bu «engagement» ı yapan zatın [16] el yazısıile «mektup var. Fakat bekliyelim bakalım. Zira fenalıkların hepsi «sûi ifhamdan [17] neşet ediyor. Yoksa benim itikadımca Paşanın bizden bir şey diriğ ettiği ve edeceği yoktur.»

[16] Bu zattan maksat, Mısırlı Prens Mustafa Fazıldır.

[17] Yani İstanbuldaki Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşanın gazete çıkarmak için Suaviye ve Kemalle Ziyaya verdiği tahsisatı çekemiyenlerin onları Paşaya fitediklerinden.

SUAVİ VE MURAD V

İhtilâlcı Osmanlı prensi Murad Efendi, Sultan Murat V unvanile padişah olunca Pariste bir Türkün imzasile bir fransızca kitap çıktı. Kitabın adı «Monténégro» ydu, imzalayan da Ali Suavi idi [1].

Kitabın içi vatan sevgisiydi, mukaddimesi Murat V e kurdu. Fakat beşinci Murat Yeni Osmanlıların meşrutiyet padişahlığına namzet tek şehzadeydi, ve ona kur yapmak meşrutiyeti sevmek demekti. Yalnız, vaktile padişahlara «sümüklü halifeler» diyen sarıklı ihtilâlcı Suavi, bu mukaddimede beşinci Murada gösterdiği hürmette nisap mefhumunu kaybediyordu: «Şevketmeap Sultan Murat Hana» hitaplı ve «Münkat ve hakir bendeniz Ali Suavi» imzalı olan bu mukaddimede sarıklı ihtilâlcinin asî yüzünü bulmak güçtür.

Fakat bu mukaddeme Suavinin sert yüzünü tekzip eden çok yumuşak bir imza edebiyatının üstünde olsa bile memleket duygusunun müellife söylettiği candan sözlerle doluydu. Yalnız bu lâkırdılar, Suavinin iki Avrupalı mütefekkinden (biri Fransız Le Play'dır, biri İngiliz Urquhart'tır) ikincisinin, hiç bir amelî kıymeti olmayan bir lâfile bitiyordu: «Avrupa haritasına bir göz atarak, İngiliz mütefekkiri Mösyö Urquhart «şöyle demişti. Hükümetler temellerinin üzerinde sarsılmaz gibî görünüyorlar, halbuki çökmek üzeredirler.»

Halbuki Avrupa haritasındaki bu çökmek üzere olan devletlere irili ufaklı bir takım yeni devletler daha katılarak bu mukaddemedeki bu ukalâ sözün yazıldığı 1876 dan 1918 e kadar Osmanlı imparatorluğunu beş defa yeneceklerdi. Suavi İngiliz Urquhart'ın politika evliyalığına inanmanın acı hayal

[1] Monténégro (A propos de l'Herzégovine), müellifi Ali Suavi, basan Imprimerie Victor Goupy matbaası, Paris. 1876.

çöküntüsünü görecektedir kadar yaşamayacaktı. Fakat Murat V. e gösterdiği nisapsız hürmetin hüsrânına uğradı: Murat V delirdiği için Suaviyi ne o İstanbulla çağırıldı, ne Murat V padişah olunca hükümet sandalyalarına oturan meşrutiyetçi devlet adamları ve bilhassa Mithat Paşa, ne de sürgün oldukları yerlerden İstanbulla dönen inkılâpçılar ve bilhassa Namık Kemal, Suaviyi İstanbulda, kendi aralarında görmek arzusunu söylediler.

Ve Suavi, Abdülhamit padişah oluncaya kadar Pariste kaldı.

SUAVİ VE ABDÜLHAMİT II.

Pariste olan Suavi bir gün, birdenbire bir makaleyle meşrutiyeti zemmetti; bu 19 Eylül 1876 dadır. Suavinin talihsizliği bu defa da yetişiyordu: Dokuz yıl Avrupada hürriyeti haykırın, ve 38 yaşında memleket uğrunda şehit düşecek olan adamın meşrutiyet aleyhinde yazılan ve uzun tevillerle prensip meselesi diye belki izahı mümkün olan yazıları Abdülhamit II nin padişahlığı zamanına tesadüf ederek, fena bir mâna alıyordu: Suavi Vakıt gazetesindeki şu satırları, şehzade Abdülhamit Efendi padişah olduktan altı gün sonra yazdı.

«Paristen bir mektup [1]

«Vakit gazetesi müdürü efendiye»

«Curnalınızın [2] 301 numaralı nüshasında bir mektubunun suretini [3] gördüğümden şu bendi de [4] ahvali hazıradan dolayı tab-u neşir ricasile takdime cesaret eyledim.

«Devleti Osmaniyenin bugünkü müşkülâtı ne kadar büyük, ne kadar ağır ise bu müşkülâtın çaresi o kadar küçük, o kadar hafif.

«Çarenin o derece kolay olduğunu bilebilmek için o müş-

[1] Vakıt gazetesi, No. 323, 19 Eylül 1876 (1 Ramazan 1293, 7 Eylül 1292).

[2] «Gazetenizin» demektir. Suavi, çok şahsî olan nesrinde bazan türkçesi çok malûm olan kelimelerin fransızca ve arapçalarını, ve bazan da çok türkçeleşmiş olan arapça kelimelerin öz türkçelerini kullanır. Bazan nesrinin nahvi de çok arapçadır ve anlaşılması güçtür. Bu güçlükleri birer notla izaile edeceğim.

[3] Suavinin bahsettiği bu mektup sureti Vakıt gazetesinin 1876 yılındaki 301 inci sayısındadır, ve başında şu ibare vardır: «Ali Suavi efendinin İzmirde bir zata yazmış olduğu bir mektubun elimize geçen suretidir.»

[4] «Makale» demektir.

«külâtın menbaı olan Avrupayı — herkesin bildiği gibi de-
«ğil — kemâhiye hakkuhâ bilmek kâfidir. Anlaşılan, çok kimse-
«ler, Avrupayı kemâliyle bilmiyorlar. Bilmediklerini, bu kere,
«İstanbuldan bir zatın tarafı âciziye yazmış olduğu suallerden
«anladım. Bu sualleri ve benim verdiğim cevapları, işte bittah-
«rir size gönderdim. Tab'-u neşr ettiğiniz halde; yukarıda na-
«sılsa "Bend" demiş olduğum şey hâsıl olur.

«Sualler: 1 — İngilterede efkârı umumiye ne surette?
«2 — Avrupa hükûmetleri ne halde? 3 — Avrupa politikası ne
«yolda? 4 — Şimdi Osmanlı için (Osmanlı devleti için) politika
«nedir? 5 — Hersek ve sair mahal-li isyandan dolayı Avrupayı
«ikna edecek erforme = ıslahat nedir?»

«Benim cevabım»

«Avrupayı bilmediğinizi suallerinizin suver-i vaziiyesin-
«den [5] anladım. «Yalnız evzâ-ı es'ilenizi [6] tashih edeyim, bu
«cevaba hâcet kalmaz.

«1 — İngilterede efkârı umumiye ne surette? dediğiniz
«vaz-ı sual [7] yanlış. İngilterede efkârı umumiye var mı?. de-
«yiniz. 2 — Avrupa hükûmetleri ne halde? diyorsunuz. Avru-
«pada hükûmet var mı? diye sual ediniz. 3 — Avrupa politi-
«kası ne yolda- sualinize ne cevap verilse yanlış olur. Avrupa-
«da politika var mı? diye tasviri mesele ediniz [8]. 4 — Şimdi
«Osmanlı (Devleti Osmaniye) için iyi politika nedir? sualini
«çarpmağa [9] hâcet yok, kendiliğinden düştü. 5 — İsyanlar-
«dan [10] dolayı Avrupayı ikna edecek réforme = ıslahat ne-
«dir? sualiniz garip [11].

(5) «Soruş tarzınızdan» demektir. Suâvi'nin burada kullandığı «suver-i vaziiye» tâbiri frenkçenin Mettre en question tâbirinden ve arapçanın mantık terimlerinden mülhemdir.

[6] «Suallerinizin vaziiyetini» veyahut «sorgularınızın soruluş tarzını veyahut durumunu» demektir.

[7] «Diye sorma tarzınız» demektir.

[8] «Diye sorunuz» demektir.

[9] Arapçanın navhından alınan bir ifade tarzıdır, «sualine çarpmağa» demek istiyor.

(10) Hersek, Girit, ve Karadağ isyanları.

[11] «Islahat nedir?» tarzındaki sualiniz gariptir» demek istiyor.

«İngiltere Hariciye Nazırı Lord Derby'nin fi 29 Haziran 1876 tarihiyle Prens Gortchakov'a yazmış olduğu cevap 3 numaralı Mavi Kitab'da tabolundu. Bunu mütalea etmenizi nasihat ederim [12]. Pek açık beyan ediyor ki, Hersek'te ve Filan'daki isyan Hükûmeti Osmaniyenin sûi idâresinden ve islahata ihtiyaçtan neş'et etmedi, ve bunun için devam etmiyor. «Başka illet [13] ile yaptırıldı, ve başka bir niyet için devam ettiriliyor. Ecânibin hiddetle bu derece açık ifadesinden istifade eylesek, o halde, sebep ve illet mültebis [14] olmayıp illeti görürüz. Ve ilâc-i amelî yerie ilâc-i kal'î edip [15] şecer-i fesâdı kökünden koparır atar. Suver-i mesâili [16] doğrultuk. Şimdi cevaplarını vereyim: 1 — İngilterede efkârı umumiye... yok. 2 — Avrupada hükûmet... yok. 3 — Avrupada «politika... yok. 4 — Osmanlı [17] için iyi politika... politika yapmamaktır.

«Constitution ve kabine olan yerde efkârı umumiye olur mu? Gladstone - Granville kabinesi var idi, onu Disraeli - Derby heyeti düşürdü, şimdi de Gladstone - Granville heyeti «onu düşürmeğe çalışıyor; bu çalışmakta ne türlü vasıtaya sarılmak lâzım imiş, ne türlü olursa olsun; bu vasita diğer devletleri mutezarrır edecekmiş, varsın etsin. Biri, Dai! News

[12] Bu da arapçadan mülhem bir ifade tarzıdır. «tavsiye ederim» demek istiyor.

[13] «Sebec» kelimesinin mefhumuna düşmemek için kullanıyor

[14] «Sebec» ve «illet» kelimelerini tamamen arapçadaki mânalarına alıyor, bunların birbirine benzetilmesini ve izahlarında iltibasa düşülmesini istiyor. Çünkü, Suâviye göre, «sebec» ve «illet» türkçedeki aynı mânaya gelen ayrı iki kelime değildir. Aynı mânaları olan ayrı kelimelerdir:

Sebec «bir nesneye tevessül eylemeğe (ulaşmağa) vesile olan âlet ve şeye itlak olunur.» — Kamus —

İlet «Özür ve hades ve bahaneye itlak olunur ki sahibini teveccüh eylediği cihetten avk-u işgal eder.» — Kamus —

[15] Türkçenin «ilâç vermek» tâbiri yerine arapçanın «ilâç etmek» tâbirini kullanıyor, ve terkipli şeklini bile kullanmayı caiz görüyor: «ilâc-i amelî etmemek», «ilâc-i kalî etmek» gibi.

[16] «Suallerin şekillerini» demek istiyor.

[17] «Devleti Osmanive» demektir.

«gazetesine “Türkler Bulgaristanda çok barbarlık ettiler.” diye yazmış. Bunun adı “debats” olur [18].

«Hani “Disraeli - Derby kabinesi bazı notayı [19] şiddetli «tetkik ve bazıı reddedip İngilterenin Şark üzerinde menafii «vardır demişti ya. İşte debats, işte mesele açmak [20]. Kabi-
«neye sual etmeli ki, ettiğiniz harekâttan Türkleri sahâbet gi-
«bi bir şey çıkar. Halbuki, onların Bulgaristanda şöyle böyle
«barbarlık ettiklerini bir gazete yazdı, sahih mi, değil mi?»

«Disraeli - Derby “Mübalâgalı olmak gerek” dedi mi, aslı
«vardır, mübalâga yoktur, tarafım iltizam etmeli. Bu iltizama
«hizmet edecek taraftarandan havadis ve raport [21] istemeli,
«o derecelere dek gitmeli ki Sırb usâtını kumanda eden Çer-
«nayef'in Petersburg'da Amerikalı bir dostu var idi, öyle bir
«dost ki. Çernayef'le beraber Kofman aleyhine çalışmış, ve
«âkıbet Rusyadan — hükümet aleyhine raportlar yaptığı için —
«kovulmuş idi; onu dahi bulmalı, Bulgaristana dair raportlar
«yaptırtmalı, bu raportları heyeti cedide [22] ve onların ta-
«raftarları gazetelerle neşirden sonra ceplerine koyup İngil-
«terenin her şehrinde alâ mele-in-nâs okumalı, ağlamalı, ek-
«mek parasını düşünmekten başka efkârı olmıyan [23] ameleye
«“vah vah” dedirtmeli “Disraeli - Granville olaydı.” bunların
«hiç biri olmaz diye yaya yaya [24] âkıbet Disraeli - Derby'yi
«“işte biz istifa ettik, siz buyurun.” dedirtmeli.

«Çekilenler de varınlr: — Şöyle yaptı, falan var yaptı,
«eğri bastı.» gibi vasâit-i müsâraa [25] bulsunlar.

«Siz bu gürültüde meselei Şarkıye, Bulgar meselesi. Her-
«sek galesi, Osmanlıya sahâbet veya adem-i sahâbet, İngilte-

[18] Buna münakaşa adını verirler.» demek istiyor.

[19] «Bazı» kelimesinin arapçada bir kül'ün bir cüz'ünü ifade ettiğini düşünerek «bazı notaları» demeyi kaideye muhalif bulur. ve «bazı notayı» der. mürettip yanlışı değildir.

[20] «Mesele çıkarmak» mânasına kullanır.

[21] «Rapor» u bu türlü yazar, mürettip yanlışı değildir.

[22] «İngilteredeki yeni kabine» demek istiyor.

[23] «Başka düşüncesi olmayan» demek istiyor.

[24] «Neşrede ede» demek istiyor.

[25] «Güreşmek» mânasına olan bu kelimeyi «şiddetli münakaşa» mâ-
nasına kullanır.

«rede efkârı umumiye gibi şeyler görüyorsanız ne kadar yanlış.

«Eğer bu gürültüden constitution ve kabine netayicini idrak ediyorsanız ne kadar doğru.

«Kabine olan yerde hükûmet olur mu?

«Heyet-i hükûmetin âzâsı, ahalinin intihap ettiği meclisten çekilip [26] alınırsa kuvveteyn [27] kalır mı ki müvâzene mevcut olsun.

«Bir yerde ki kabine var, âzâsının yetişmesi ve bekası ahali meclisinin velev killeten [28] tahsisine tevakkuf eder. Orada hâkim ve mahkûm, âmir ve memur, nahî ve menhî [29] hep şey-i vâhid.

«Eskiden Avrupada hükûmeti takyit edecek ne bir şeriat [30], ne de ahlâk gibi yerleşmiş örf ve âdet yok idi. Kurûn-ı ahîrede ukalâ ve hükema yetişip “sem’u tâat mebnâ-yi hükûmet olduğunu bildikleri gibi can yongası denilen mala hükûmeti istibdadiyenin tasallutu pek ağır geldiği cihetle bir gün “La takata lenâ bih [31]” deyip mebnâ-yi hedmedeceklerini hisseylediklerinden muteberandan bir meclis-i Meşaveret varidat ve masarif hesabına bakmasını rey eylediler [32].

«Evet, her yerde Millet Meclisleri bu mal bahanesiyle başladılar. Sonra “muteberan” battı, “müntahaban” çıktı. Havas şurîşi bitti, avam şurîşi geldi. Müntehaban ah işte bu fabrikacı,

[26] «Millet Meclisi» ni kastediyor.

[27] «kuvveteyn» den yâni «iki kuvvet» ten maksadı icra kuvvetiyle teşri kuvvetidir, başka tâbirle Vekiller Heyeti ve mebuslarla Ayan Meclisi.

[28] «Millet Meclisinin ekalliyetinin olsun» demek istiyor.

[29] «Kanunlarda bir işin yapılmasını yasak eden hükûmetle o iş yapması yasak olan halk» ı kastediyor.

[30] «Şeriat» ı «kanun» mânasına kullanıyor. Bizim «teşri kuvveti» ni «kanun yapan kuvvet» mânasına kullandığımız gibi.

[31] Âyettir ve Bakarâ suresinin sonundadır; «buna tâkatimiz yoktur» mânasıdır.

[32] «Âlimler ve filozoflar ve tanınmış adamlardan seçilen bir Millet Meclisinin devlet bütçesini tetkik etmesi reyinde bulundular.» demektir Medrese itiyadiyle Suâvi «rey ettiler» der, «reyinde bulundular» demez.

«murabahacı, şiirci (33), misalci (34), havadisçi (35), bakkal, «manav, kasap; hekim, mekim müntehabandan her biri otuz «kırk bin eşhasın ihtiyacatına yed-i vâhidi ve re'y-i hud ile «karar ve hüküm vermeğe başladı. Ahalinin mâhazar hakkı, «cumhur hakkı iptal olundu, despot taaddüd ve tekeessür etti.

«Burada “cumhur” kelimesini Avrupalıların târif-i bîma- «nâsinca kullanmıyorum. Bizce ve mânalı cumhura işaret edi- «yorum.

«Şöyle ki, bizde olduğu gibi mükaddemâ, Avrupanın dahi «ekser yerlerinde, bir köyde bir iş olsa bir köylü, beş köylü, «on köylü, yâni hep ahali toplanır, hükûmete ifadei hal eder. «Lâkırdıyı kim söyler? Erkek söyler, karı da söyler, çocuk da «söyler, herkes bildiğini, gördüğünü, işittiğini söyler. Elbette, «iş meydana çıkar, anlaşılır idi. İşte “cumhur hakkı” dediğim «bu salâhiyet bitti.

Müntehaban bu derecede kalmadılar, dediler ki: — “Nedir «şu uzun cübbeli fakihler, fetvacılar? Başımızdaki şapkamızı «değiştirmeğe salâhiyetimiz olduğu gibi dinimizi, nizamlarımı- «zı değiştirmeğe de salâhiyetimiz vardır”. Değiştirmek modası «çıktı, Müntehaban Meclisi şeriatçi oldu.

«Tanzimât-i âlemi [36] tederrüs için yıllarca odasına ka- «panıp gecesini gündüzüne katarak çalışan fakih ve müftü «ve papaslar bunlara: — “Murabahacılar, havadisçiler, köfte- «horlar, oğlanlar, bugün yapıp yarın bozarsınız, bu tekallüb-i «dâimî cemiyeti alt üst eder, sebat ve asayiş birbirine lâzim-ü «melzumdur”. dedikçe menfur ve latme-hor oldular.

«Bunlar ahalinin intihabı idiler, vezirler de bunlardan «müntehab, yâni seçilme olunca, müntehaban meclisi politika- «cı oldu, hükûmet oldu.»

* * *

«Avrupada politika yok. Çünkü hükûmet yok. Çünkü se- «bat yok. Falan yer bugün cumhuriyet, yarın belki krallık, er- «tesi gün ihtimaldir imparatorluk, daha ertesi gün Commune.

[33] «Şair»e «şiirci» der.

[34] «Masalci» demek istiyor ki, maksadı romancılarıdır.

[35] «Gazeteci» demek istiyor.

[36] «Cihan kanunlarını» demek istiyor.

«İngiliz Fransızla Meksika seferi için muahede yapar,
«Fransız askeri kalkmak üzere iken İngiliz vazgeçer.

«Almanyanın, meselâ, İtalya ile bugün Avusturyaya karşı
«mukavelesi var iken, yarın ve belki bir dakika sonra, İtalya-
«ya karşı Avusturya ile mukavelesi vuku bulur. Bu tekallübata
«taacüb bile olunamaz, âdet gibi olmuş gitmiştir.

«Uhud ve mukavelât, politikadan olmayıp, bir mütaleai
«muvakkateden neş'et etmekte. Her tedbir muvakkat, her ahid
«muvakkat, her lâfız muvakkat, her mâna muvakkat, hep mu-
«vakkat, hep muvakkat. Kimin ahidine güvenebilirsin? Kimden
«vefa me'mui edersin?

«Avrupada takallübâtın — nazariyatına değil — fakat
«ameliyatının netayicine mütedair bir tarih yazılacak olsa ne
«görülür?

«Milyon milyon insan ve milyar milyar frank telefâtı ser-
«vet-i âmmeyi bazı eyadî-i mâ'dudeye hasır ve bazı "milyonlu"
«prensler ihdas birle ahaliyi duçar-ı fakr-u meskenet eylediği
«zahir olur.

«Meselâ, en zengin görünen Fransada, bilcümle ticaret ve
«sanat yalnız 280 (iki yüz seksen) elde münhasır olmuştur.

«Ziraate gelince, Fransada hükûmet tahririne göre altı
«yedi milyon zürrâdan hisâb-i seviyye ile her biri, yılda ka-
«zanabildiği halis 215 franktan sülüs ve hamsin ve öşür ve
«yirmide bir vergilerini verdikte maaş ve kisvesine fakat, 61
«(altmış bir) frank kalıyor ki, 55 frangı bir yıllık mekûlât ve
«meşrubatı ve 6 frank melbusatı için hesap olunuyor.

«Sâl-i sâbıkda Almanyanın bir tahriri resmisi gösterdi
«ki, bundan yirmi beş, otuz yıl evvel Almanyada zürrâ ve ame-
«le ve buğday ve arpa ekmeği ve donuz yağı (domuz yağı de-
«mektir) yiyebilirlermiş. Şimdi kuşluk taamı pomme de terre
«(frenk yer elması = patates), akşam taamı pomme de terre,
«daima pomme de terre, hep pomme de terre.

«Avrupada yalnız bir "hükûmet" var: Osmanlı. Beş asırdır
«Osman Gazi evlâdı. Tebeddül yok. Takallüb yok. Bu sebepten
«— evet, fakat bu sebepten — bizde révolütion yok. Lâkin
«frenkler gibi ahkâmı asliyyei hükûmetin boyunbağı kabilin-
«den kabil-i tebeddül olduğuna inanıp da o yolu tutacak olur-

«sak ne olacak? Belki bir iki “devletlû” Müslümanların unvanı
«“son altesse” yazılacak, belki bazı “çorbacı” milyonlu “prince”
«olacak. Lâkin ahali ne olacak ahali? Ahali pilâvını, helvasını
«kaybedecek. İşte ol vakit révolütion olacak.

* * *

«Bir sâbit var: “Hükûmeti Osmaniye”. Sebat var. Binaen-
«aleyh ahde vefa var, kavle itibar var, her padişah cülûs ettiği
«gibi âbâ-vu-ecdâdının uhudunu tasdik etmeyi zimmet-ü di-
«yânet addeder.

«Mademki, sebat ademi taklidedir, bu sâbitin faydası mu-
«tekalliblerle 1371 politika yapmasında değildir. Âlem-i müte-
«kallibe karşı askeri nerede? Kuvveti nerede? Askeri seba-
«tında, kuvveti sebatındadır.

«Elhasıl Devleti Âliyenin sebatı mahz-ı hayâtıdır. 8 Eylül
«firengi, An Paris, Ali Suavi.»

Fakat bu. Suavinin millî hâkimiyete müebbeden inanma-
ması demek değildir, ve aynı Suavi, 1877 Osmanlı meşrutiyet-
tinde meb'usların seçim sandığına ismini attılar diye saadetin
büyük hüznile ağlar.

«Teşekkürname»

«İstanbul ve etraf mahallâtından (banliyö) bu hakiri heyeti
«meb'usan âzalığına min gayri liyakatin müstahik görüp İnti-
«hap Nizamnamesi'nin yirmi birinci bendi mucibince imzala-
«nan ve Şehremaneti Celilesine takdim olunan mahzarları tak-
«dimlerinden akdem, tarafı âciziye lûtfen ve mürüvveten
«irae buyurmanızla görmüştüm ve birer suretini teberrüken al-
«mıştım. Üç, dört bin eshâbı mühür-ü-imza, müşiranı ızam
«ve mevalii kiram ve müderrisini benam ve memurin ve es-
«naf ve amelei zevil-ihitimam, cümleye alâ merâtibihim, hakkı
«çâkeranemde izhar buyurdıkları hüsnü zandan dolayı teşek-
«kür ederim. Derecei şükranımı beyanda şu kadar diyebilirim
«ki; bu imzaları gördükçe ve sandıklara nâmı çiziyi atanları
«işittikçe vahdaniyet hakkı için ağladım. Nasıl ağlamayım?
«Kırk milyon tebaai Osmaniye'nin ve belki iki yüz milyon is-

1371 «Mütেকallibler» den maksat, inkılâp geçiren ve bugün mutlakiyet,
yarın meşrutiyet, öbür gün cümhuriyet olan hükûmetlerdir.

«lâmın menfaatini veya mazarratını müntiç rey verecek olan
«bir heyete intihap ediyorsunuz. Müntehabınız âciz, nâciz. Hüs-
«nü zannınızdan başka sermayesi mağum, teveccühünüzden
«gayri istinadı mefkut. İş büyük, yük ağır, vakit dar, zaman ya-
«man düşman bî iman, bî eman. Nusrati ilâhiye kendi kendile-
«rine nüsrat edenlere mevut. «Ve men nasru» ilââhirihi ve «ir.
«tansurullahe yensurukum» ilââhirihi. — Ali Suavi [38].»

Fakat, millî hâkimiyetin şahsına ait payını bu kadar kutsî
heyecanla karşılayan sarıklı ihtilâlcî, şehzadelğinde amcası
Sultan Azize hafiyelik ettiği söylendiği için padişahlığı kimse-
yi sevindirmiyen Abdülhamit II yi, belki bir müddet oyalamak
maksadile, ve sahte olarak şu satırlarla beğeniyor, fakat talih-
sizliği burada da yetişerek yazdıklarında, belki arzusu hilâfın-
da olan bir samimiyet havası esyiordu:

«Bir padişahımız var ki, genç ve dinç bulunduğu halde, üç
«padişah muayene etti [39] Birinin (Abdülmeccidin) hasenatını
«didei iktida ile gördü. Diğer bir padişahın (Abdülazizin) ha-
«tiâtini çeşmi ibretle süzdü. Bir padişahın da (Murad V in)
«vehm-ü haşyet neticesi olan haletini ayn-i metanetle [40] mü-
«şahede eyledi.

«Ceddinin cidd-ü-celâdetine ve pederinin vefa ve merha-
«metine mazhar zuhur edip [41] cülusu hümayunlarının tesadüf
«eylediği devletin hayat ve memat müşkülâtile [42] gece ve
«gündüz müsaraat eylemekte ve âdaya mukavemet için dahî
«yalnız zât-ı kifâyetsimatları çalışmaktadır. Böyle bir metbu³
«nice yüz bin müsellâh dilâverin başında buldukça müseb-
«bib-ül-esbab yardımcıımızdır... 15 Temmuz. Ali Suavi [43].»

[38] Vakit Gazetesi, No. 746, 9 Teşrinisani 1293, 22 Teşrinisani 1877, 15 Zilkade 1294.

[39] Yâni ikinci Abdülhamit üç padişahı tecrübe etti, demek istiyor: Abdülmeccidi, Abdülâzizi, ve Murat V. i.

[40] Metanet gözüle.

[41] «İkinci Abdülhamit büyük babası İkinci Mahmudun çalışkanlığı ile kahramanlığına ve babası Abdülmeccidin vefasile merhametine mazhar ol-
muştur» demek istiyor.

[42] 1877 (1293) Osmanlı-Rus harbini kastediyor.

[43] Vakit gazetesi, No. 630, 16 Temmuz 1293, 28 1877, 17 Recep 1294,
«Vakit müdürü beyefendiye» başlıklı ve «Elmaruz» hitaplı yazıdan.

SARIKLI İHTİLÂLCI İSTANBULDA

Suavinin meşrutiyet aleyhinde Vakit gazetesine yazdığı makaleden on gün' sonra (1876 Eylülünün 29 unda) sadrazam Mithat Paşa, saray başkâtibi vezir Sait Paşadan bir tezkere aldı: Bu kâğıtla Abdülhamit II, Pariste ve Londrada dokuz yıldanberi ihtilâlcilik eden Ali Suavi Efendinin Türkiyeye dönmesine izin veriyordu:

Tarih Vesikaları, C. 2, N. 8:

«Mabeyin başkâtipliğinden sadarete iradei seniyeyi bildiren tezkere:

«Maruzi câkeri keminelere ki;

«Bir müddettenberi Pariste bulunan Ali Suavi Efendi afv-i «âli-i şehinşâhiye mazhar olmuş olduğundan Dersaadette ve «memâlik-i şâhânedede sair istediği yerde bulunmakta muhtar «olduğunun kendisine tebşiri şeref - sünûh-u sudûr buyurulan «emr-ü ferman-ı merahimnişan-ı cenâb-ı cihandâri icab-ı celîlinden bulunmuş olmakla olbabda emrû ferman hazret-i veliyy-ülemrindir. 10 Ramazan 1293 (29,9,1876).»

- Başvekâlet Arşici 10 No. 93 [1]. -

Avrupadaki ihtilâlciliği, oradaki yedi ihtilâl arkadaşının hepsinden çok süren, ve Avrupadan en son dönen Suavi için, bu da hususî bir kaderdi: Türkiyede meşrutiyetin başladığını görmek için o kadar çok Avrupada kalan sarıklı ihtilâlcî, meşrutiyetle münasebeti acemi bir komediden ibaret olan Abdülhamidin devrinde ve onun iznile Türkiyeye geliyordu. Kema!, hiç olmazsa, Âli Paşanın; Ziya, hiç olmazsa Mahmut Nedim Paşanın Abdülâzizden aldıkları iradeyle dönmüştüler.

[1] Tarih Vesikaları, C. II, No. 8, Ağustos 1942, S. 148, doktor B. Sıtkı Baykalın «1877-78 (93) harbi ve bununla ilgili meselelere ait vesikalar» başlıklı yazısı.

Suavinin, Abdülhamit devrinde ve onun fazla tatlı bir iradesile Türkiyeye dönmesi, düşmanlarının elinde aleyhinde bir vesika oldu. Bu vesikanın kuvvetini Suavinin kendisi de çoğalttı: İrade tarihinden 10 gün evvel [2] meşrutiyetin aleyhinde mekale yazmıştı. Ve İstanbulla geldikten sonra da, vatanından sürülen Mithat Paşanın aleyhinde yazılar yazacaktı [3]. Halbuki Mithat Paşanın vatanından kovulmasına, Avrupanın büyük devletleri ve tanınmış gazeteleri teessüf ediyorlardı. Mithat Paşanın sadarettten ve memlekettten atılmasına yalnız, Türkiye'nin iki asırdanberi düşmanı olan bir devletin gazeteleri, elçileri, konsolosları, ve uşakları olan ortodoks azlıklar sevinmişlerdi. Düşmanlarımızın böyle uşaklarına kadar sevindiği yerli felâketimize Suavinin memnun olması onun hakkında yine fena bir talihtir. Meşrutiyet aleyhinde Suavinin yazdığı makaleyi Avrupadan Türkiyeye dönmesi hakkında padişah iradesile birbirine bağlamak, düşmanları için, çok mümkün oluyordu. İstanbulla geldikten sonra Suavi bir aralık Abdülhamidin has müşaviridir. Bu vaziyetine de, onun Mithat Paşa aleyhinde yazdığı makalelerin bir mükâfala diye bakmak imkânı, gene düşmanları için, çok vardır. Yalnız Suavinin Abdülhamide has müşavir olması, sarayın en temiz adamı olan Eginli Sait Paşa vasıtasıdır, hattâ gene bu temiz saray müşirinin delâletiledir ki, Suavi Mektebi Sultanide müdürdür. Edimburg Üniversitesinden diplomalı olan bu İngiliz kültürlü paşanın, ingilizce bilen bir sarıklıyı da sevmesi ve sarıklı ihtilâlcinin padişah müşavirliğinin ve Mektebi Sultanî müdürlüğünün bu türlü bir sevgiden çıkması çok muhtemeldir. Müşir Sait Paşanın, Mithat Paşayı ve Namık Kemal'i sevmemesi de [4], ikisinin mütekabilen düşmanları olan Suaviyi tutmasında belki âmildir. Herhalde Suavi artık

[2] Suavinin affi hakkındaki iradenin tarihi 29.9.1876 dır. ve bu yazının tarihi 19.9.1876 dır.

[3] Suavinin Mithat Paşa aleyhindeki bu yazıları bu fasıldan sonra gelen «Suavi ve Mithat Paşa» faslındadır.

[4] Eginli Sait Paşa, kendi el yazısıyla olan ve hatırımda kaldığına göre 6 defter tutan hâtıralarının birinci defterinde Mithat Paşanın ve Namık Kemal'in aleyhinde yazar. Fakat aynı hâtıraların sonuncu defterlerinin birinde ilk zaannın yanlış olduğunu kabul eder ve ikisini de vatanın iki temiz çocuğu olarak gösterir.

sarıklı ihtilâlcî değildi, fesli bir mektep müdürüydü: Hattâ Vakit gazetesindeki yazıları «İzzetlû Ali Suavi Efendinin» başlığı altında çıktığına göre eski sarıklı ihtilâlcinin şimdi ufacak bir de sivil rütbesi vardı. Avrupada dokuz ve Türkiyede sekiz yıl hayatın tatlı taraflarına eğilmeyen kaskatı ihtilâlcî Ali Suavinin adının telâffuzundaki sert sesle bir istihza olan şu muzıp «izzetlû» kelimesi de feragat kahramanının lâyük olmadığı bir talihsizliktir.

Fakat insanların bir çok talihsizlikleri gibi Suavinin bu fena kaderinde de kendi kabahatinin payı vardı. O artık ne eski sarıklı ihtilâlcî, ne eski hırçın Suavi idi, öksürükleri lâkırdılarından daha ziyade sevimli olan bazı ihtiyar vezirlere dönmüştü: İnkılâbî onlar kadar sevmiyor, Avrupalı bir devlet adamı olan Mithat Paşayı onlar kadar istemiyordu.

Ve eski sarıklı ihtilâlcinin Vakit gazetesinde, Fransadaki politika fırkalarına ettiği hücumların hedefi Mithat Paşaların ve onun dostu olan Namık Kemallerin mânevî bayrağı altında toplananlardı. Aşağıya aldığım yazıdaki «safsatadan başka bir marifeti olmayan bazı eşhası sitayiş-ü mithat [15]» etmek fıkrası da Mithat Paşaya taşı; ve «mithat» lûgati Mithat Paşaya atılan taşı fazla belli etmek içindi.

Ve izzetlû Ali Suavi Efendi, Abdülhamidin dirayetine karşı el pençe divan durmayıp Rus mağlûbiyetinden ıstırap duyanları ve çırpınanları barut dolu bir topun içinde koşuşan sıçanlara benzetiyordu. Sarıklı ihtilâlcî artık sönmüştü. Ve sarıklı ihtilâlcinin gene bir talihsizliğidir ki belki vatan kaygusu ile yazmak istediği şu yazısından Abdülhamidi memnun etmek istediği mânâsı çıkıyordu:

«Vakit müdürü efendiye»

«Bir iki gündenberi eyâdii nasta tedavül eden Naya Fraya «Prese gazetesinden me'huz ve matbu bir bend ki, meali, safsa-«tadan başka bir marifeti olmayan bazı eşhası sitayiş-ü midhat «ve tedbiri umuri hazırada bazıları zemm-u gibet ile Osmanlı-«ları kıyam-u huruca davet ediyor. Fransa dahi öyle kaybet-

[15] «Mithat etmek» tâbiri «methetmek» demektir.

«mişti. Prusyalının en şiddetli silâhı Avusturya ve İngiliz gazetelerile Parislileri tahrik edip düşman kapıda iken içeriye «Napolyon taraftarı Cümhur taraftarı, «de Chambord» taraftarı, «d'Orléans» taraftarı ve Commune taraftarı fırkalar «peyda eyledi; her fırka birbirile uğraştı, birbirini yaraladı. «Düşman işini kolayca becerdi. Dolu ve ateşlenecek bir top «içinde oturan, koşan, oynayan farecikler birbiri aleyhine mis- «kin miskin, haris haris entrikaları artık terkedip bilittifak «hartucu yırtmağa ve topu boşaltmağa çalışsalar haklarında «bâisi necât olur. Şöyle bir vakitte, böyle bir darbe nereden «gelebileceğini iz'an edenlerin üzerine faaliyet vaciptir. Ali Su- «avi [6].»

Suavinin bu satırıarındaki Fransa, hakikatte. Türkiye idi. 1871 de Prusyalılara yenilen Fransa, Suavi, 1878 de Rusya-ya yenilen Türkiyeyi anlatmak istiyordu; Fransadaki politika fırkalarından maksadı da Türkiyedeki Mithat Paşalar, Namık Kemallerdi, ve onların bayraklaşan isimlerinin altında mânen biriken halktı. Fakat Mektebi Sultaniye maarif nazırının değil, padişahın müdür yaptığı [7] Suavi, Mithat Paşalara müphem olarak sövmiyecek. son sesile Suavi. meşrutiyete söverken de bu sesini kullanmıştı [8].

Midilli sürgünü Namık Kemal, bu Suavi için ve Suavinin

[6] Vakit gazetesi. No. 617, 3 Temmuz 1293, 4 Recep 1294, 15 Temmuz 1877.

[7] Abdülhamit II nin zamanında, yalnız nazırları, valileri değil, bazı beşinci, altıncı derecedeki memurları da padişah yapardı. Sultan Hamidin uşak odası gibi kullanmadığı bir tek nezaret vardı: Abide - adam olan Abdurrahman Paşanın zamanındaki adliye nezareti.

[8] Suavinin meşrutiyet aleyhinde yazdığı bu makaleye Abdülhamit II, hususî dosyasında saklıyacak kadar ehemmiyet vermişti. Bunu bir zan olarak söylüyorum. Ancak, bu zannın doğru olmasına sebep vardır: Sultan Hamidin Yıldız sarayından Üniversiteye getirilen kütüphanesinde Vakit koleksiyonu da vardır, fakat bu koleksiyonda, bu makalenin bulunduğu 323 numaralı ve 19 Eylül 1876 tarihli nüsha yoktur. Ve bu nüsha, cildin muayene ettiğim durumuna göre, sonradan koparılmamıştır, gazeteler ciltlenirken konulmamıştır.

Meşrutiyet aleyhindeki bu makalenin bazı yerleri bu eserin «Suavi ve Abdülhamit II» başlıklı faslındadır.

meşrutiyet aleyhindeki yazıları için Abdülhak Hâmid'e şunları yazacak:

«Suavi hiç te senin tahminin gibi adam değildi. Bir çehre «nümayişine aldanmışsın. Her k~~ş~~m ne derse desin, iki sene ar-
«kadaşlık ettim, o adam öyle biraz gazezkâr, biraz da mağlûb-i
«emel değil, dünyada misli görülmedik bir şarlatan idi. Ben ko-
«laylıkla her şeye aldanmam. Öyle iken bana kendini - doğru,
«arapçadan başka bir lisanla bir sayfa okuyamazken - yedi, se-
«kiz lisan bilir suretinde gösterdi. O kadar cahil, cehaletile be-
«raber o kadar da mağrur idi ki, türkçe üç satır bir şey yazsa
«maskarai âlem olurdu. Daha Avrupadan gelmeden evvel, ken-
«dini davet ettirmek için, usulü meşveret aleyhine yazdığı
«bentler, Vakıf gazetesinde kulaklarını sallayıp duruyor.
«Aman Allahı seversen, senin de, zaten, herifi iltizam ettiğin
«yok ya!... Az kaldı «Üzküru mevtâküm bilhayr» emrinden bü-
«tün bütün harice çıkacaktım da aklıma geleni söyleyecektim.
«Bırakalım o kabilden olanların kavlinden fiilinden, vaz'ın-
«dan, tavrından, zikrinden, fikrinden hiçbir vakit, hiçbir türlü
«hayır mutasavver değildir [9]!...»

[9] Abdülhak Hâmid'in Külliyyatı asarı, «Mektuplar», C. 2, S. 313.

«İZZETLÛ ALİ SUAVİ» EFENDİ

Sarıklı ihtilâlciliğinin korkunç ve güzel mefhumunu Avrupa-pada bırakarak İstanbul'a dönen Suavi; artık tarihten çıkmış, Salnameye girmişti; ve artık ismi, zulmün bel kemiğini kesen desterenin hırıltısına benzeyen «Suavi!...» değildi, «İzzetlû Ali Suavi Efendi» idi. Ve bu izzetlû Ali Suavi Efendi bir taraftan Sultan Hamidin has müşaviridi, bir taraftan da Mektebi Sultanî Müdürlüğü.

Eski ihtilâlcî, o kadar nazını çektiği ihtilâlciliğine âdeta küsmüştü. Artık yüzde yüz «izzetlû» ve yüzde yüz memurdu. Her şeye büyülterek bakan Suavi müdür olduğu mektebe de eşi milâdın bilmem ne zamanında bir tek defa mevcut olan bir kültür mucizesi diyordu. Artık allâme diye, artık inkılâpçı diye, artık filoloğ diye methedilmesini de beklemiyordu. Onun beğenilmesini beklediği şey başkaydı: Kendisinin Mektebi Sultanî Müdürlüğü.

Ve, imzasız çıkan, fakat kendisinin üslûbunu çok hatırlatan bir makalede sevimsiz bir medih edebiyatı çoşuyordu ^[1]:

«Mektebi Sultanî Müdürü izzetlû Ali Suavi Efendinin Galatasarayına dair elifbadan riyaziyatı aliyeye ve habbeden «kubbeye kadar bertafsil yazmakta olduğu bir cilt kitap yakında neşrolunacağı işitilmiştir. Öyle memul ederiz ki, bu kitap neşrolunduğu ve ahalimiz Mekteb-i Sultanî ne mekteb-i mârifet-ü hüner imiş, ve hitâm-i tâtilde gelecek vakt-i dühule «kadar ne ıslahat icra olunacak imiş, tafsil üzere bildikleri ve «anladıkları gibi pek çok sâkiirt vereceklerdir.

«Suavi Efendinin henüz yirmi, yirmi iki yaşlarında olduğu halde fevkalâde olarak iki üç yüz talebeye Simav ve Bursa

[1] Vakit, No. 597, 13 Haziran 1293, 12 Cemaziyühâir 1294, 25 Haziran 1877.

«cami-i kebirlerinde ulûm-i âliyeden usul üzere tedris eylemiş
«olduğu cümlelerin malûmudur. Ve talebesinden nicesi bugünkü
«günde şeref-i tedrise nail olmuş müderrisinden zevat-ı kiram-
«dır. Ve bazıları dahi kaymakamlıklardadır.

«Efendi-i mumaileyh, geçenlerde Avrupadan geldiği vakit,
«eğer vakit bulup ta bir cami-i şerife derse çıkmış olaydı, yüz-
«lerce müntehi talebe hazır idi. Taşralar ahalisinin efendi-i
«mumaileyhe ol kadar hüsnü zannı vardır ki, Mekteb-i Sulta-
«nî müdürü nasbolunmazdan akdem her memleketten «evlâdı-
«mızı tahsil için gönderelim» diye mektuplar yağdığını ahîb-
«bası gördüler ve okudular. Şimdi Galatasaray gibi vâsi ve mü-
«tehammil medresenin müdürüdür. Şüphe etmeyiz ki, yalnız
«taşralar iki yüz şakirt gönderdi. Bu devamıza şu dahi delildir
«ki. Efendinin Mektebi Sultaniye nasbindanberi daha şakirt alı-
«nacak vakit gelmemiş ve ilân olunmamış iken yalnız islâm
«olarak elli neferden ziyade talip girmemiştir.

«Müdür-i mumaileyh Mektebi Sultanide bazı derece ısla-
«hat beyan ederek takdim eylemek için bir lâyiha kaleme al-
«makta olduğu işitildi. Tahkikimize göre Efendinin arz-ü şer-
«hedeceği ıslahat kabul buyurulduğu halde Devleti Aliyenin
«dilhâhi âlisine mutâbık, yani mülk-ü milletin faydasına mu-
«vafık çok şakirdan yetişeceğinden fazla Hazinei Celile cani-
«binden tazminat olarak mektebe verilen tahsisat-ı külliye'nin
«her sene bir humsu tenezzül ederek beş sene zarfında Mekte-
«bi Sultani yalnız şakirdanın verdikleri ücretle hodbehod ida-
«reye muktedir olacağını beyan-ü izah edermiş.»

Fakat, inkılâb bayrağını asabî yumruğuyla memleketin her yerinden görünecek irtifada tutan eski ihtilâlcıye bir lise müdür-lüğünü felek de çok görüyordu, 1877 Osmanlı meşrutiyetindeki Osmanlı Parlâmentosunda mebus olan Rum Sulidis Efendi de...

Fakat Abdülhamit II nin maarif nazırlığını vâdettiği rivayet edilen 121 Suavi, simdi, Mektebi Sultani müdürlüğünün üstüne titriyordu. Bu mektepte karisile onun hususî bir daire-si vardı, sonra Sultani binasında, Mektebi Hukuk ta bulun-

121 Bu rivayet vesikasızdır.

yordu. Ve mektebin de idaresi kendisinde olan Suavi, Vakit gazetesinde, sırası geldikçe, ismini «Mekâtibi Sultaniye Nazırı Ali Suavi Efendi» diye yazdırarak, tayin edilmediği maarif nazırlığının hicranını, bu suretle olsun unutmak istiyordu. Üstelik o, bu mektebe padişahın, kendisini beğenerek müdür yaptığı adamdı. Karısı olan İngiliz kadınının, müstakil bir daire-sinde evi gibi yerleştiği böyle bir kültür müessesesine verdiği ehemmiyet te muhakkak ki bir rol oynuyordu; ve dediğim gibi, bu müdürlüğün üstüne titriyen Suavi, bu saadetine dokunmak istiyen meb'us Sulidis'e kendi imzası altında şu cevabı yazı-yordu [3]:

«Çarşamba günü heyeti meb'usanda Sulidis Efendi, Gala-tasarayında açılmış Hukuk Mektebinin nef'inden bahisle ka-panmış olduğuna, ve hususa şakirdanın imtihanları tekarrüp «eylediği sırada sedd-ü tatil edildiğine dair bazı şeyler söyle-miş, açılmasını teklif eylemiş, bu teklif te kabul olunmuş.

«Hukuk Mektebi kapanmadığı ve sinîn-i sâbıka misillü «mâh-i haziranın ahırında şakirdanın imtihanları icra oluna-cağı ve Sulidis Efendi dahi istediği halde her sabah dersleri-ne ve imtihana gelebileceği gazeteniz vasıtasile ilân olunur. 16 «Haziran 93, Ali Suavi.»

Fakat ikinci Abdülhamidin en şahsiyetli tarafı şudur: Bek-lemesini bilen adamdı. Bu seneki hakarete otuz yıl sonra kıza-cak kadar beklemeyi biliyordu; ve Suavinin ne meşrutiyetin ve Mithat Paşanın aleyhindeki yazıları, ne kendi padişahlığı hak-kındaki mensur kasideleri vaktile padişahlara «sümüklü hali-feler» diyen eski sarıklı ihtilâlcı hakkındaki kinini ona unu-turamıyordu. Yalnız, bu kinini vakitsiz hatırlamamak, ve gaza-zını vakitsiz kullanmamak için Suaviyi kendine müşavir ve Sul-taniye müdür yaparak, hem onu, hem kendi kendini oyalı-yordu.

Ve, Abdülhamit II. bir müddettenberi hususî müşavirliğİN den attığı Suaviyi, 10 Kânunuevvel 1877 [4] de Mektebi Sulta-

[3] Vakit, No. 601, 18 Haziran 1293, 17 Cemaziyülâhır 1294, 29 Hazi-ran 1877.

[4] 28 Teşrinisani 1293, 4 Zilhicce 1294.

nî Müdürlüğünden de attı. Vakit gazetesinde iki gün sonra ^[5] şu yazı çıktı:

«Tevcihat»

«Mektebi Sultanî Müdürlüğü ferik şaadetlû Ali Nizami Pa-
«şa hazretlerine tevcih buyurulmuştur.»

Artık Suavi, Avrupadaki kadar parasızdı, Avrupadaki ka-
dar memuriyetsizdi, ve Avrupadaki kadar ihtilâlciydi.

Bu Mektebi Sultanî Müdürlüğünden atılmak, dünyaya ha-
yatın şervis kapısından giren, evsiz, ailesiz, aşksız, kadımsız,
parasız, muvaffakiyetsiz Suavinin dört beş türlü talihsizliğini
mühürleyen en son darbedir, ve bu, Çırağan şehidinin ölümü-
nün başlangıcıdır. Fakat, Suavinin talihsizliği hayatı bitince de
bitmiyecek, çok karili muharrirlerden sonra, çok talebeli muallim-
limler de onun düşmanı olacaktır. Suavinin hüviyeti ve bilhas-
sa Mektebi Sultanî Müdürlüğü hakkında Abdurrahman Şeref
Efendinin sözleri ^[6]:

«Ali Suavi Efendi taşra mekâtibi rüşdiyesi muallimliklerin-
«de müstahdem iken, fikrinde tevazün olmadığından Avrupa-
«ya firar ile Pariste Yeni Osmanlılara katılmış idi. Müddeti ka-
«lile zarfında onlardan istiskal görmekle Londraya geçerek ora-
«da başlı başına hükümeti seniye aleyhine gazete neşrine mü-
«başeret ve nihayet, rüfekası gibi İstanbula avdet etmişti. Sul-
«tan Abdülhamidi sanî Yeni Osmanlılardan ürktüğü cihetle is-
«timâlet tarikini iltizam edip her birini birer münasip hizmet-ü
«memuriyete tayin eyledi, ve bazılarını sureti husuisyede hu-
«zuruna kabul ile yüz verir idi. O meyanda Ali Suavi Mektebi
«Sultanî Müdürü oldu, ve gazetelere siyasi makaleler yazmak
«ve saraya müdavemetle mesalih-i muazzam-i devlet hakkında
«beyanı mütalea ve takdimi lâyihaat etmek gibi kendini satıcı,
«sahte dâniş ile nâil-i tekarrüp oldu. Makalâtında Mithat Paşa
«aleyhinde bulunarak yaranmak yolunu tutmuştu. Lâkin hem
«güftarı, hem etvarı perişan idi. Hazırcılardan aldığı yakası dü-
«şük ceket ve paçaları yerde sürünür pantolonu ile mektep için-

[5] Vakit, No. 767, 30 Teşrinisani 1293, 12 Kânunuevvel 1877.

[6] Abdurrahman Şeref. «Tarih Müsahabeleri», S. 286.

«de dolaşması eski softalık halini hâtıra getirir, ve bâdî-i han-
«de olur idi. İdaresizliğile ve çok bilmişlik iddiasile intizam ve
«tedrisatın altını üstüne getirmiştir. Gûya muallimesi sıfatile
«Avrupadan peşine taktığı bir güzel kadın ile mektepte beytu-
«tet etmek saygısızlığında bulunduğu cihetle o yolda dahi ay-
«rica lisana gelmişti. Mektep müdürlüğünde bekası min küllil
«vucuh caiz olmadığından azlolundu, ve mazul kalınca sürün-
«meğe başladı. Sürünmekten kurtulmak için tafra-i azîme ile
«yekten balâya fırlamak yoluna saptı. Sakin olduğu Üsküdar
«semtinde bir takım sâde-dil muhacirini başına toplayıp ve, on-
«ları türlü türlü vâd-ü durûğ ile iğfal eyleyüp Sulţan Murad:
«tekrar iclâs etmek sevdasına düştü.»

SUAVİ VE MİTHAT PAŞA

Suavi, Mithat Paşayı bir tek defa beğendi: 1872 de Osmanlı devletile Karadağ arasındaki çarpışmalarda yabancı devletler bu ihtilâfi politika yolile halletmek istediler. Sadrazam Mithat Paşa buna razı olmadı: Karadağ Osmanlı devletinin eyaletiydi, yabancı devletler ikisinin arasındaki bir meseleye karışamazlardı. Mithat Paşa böyle demişti ve onun böyle demesini Suavi fransızca bir eserinde şu satırlarla alkışladı:

«Türkiye için bir nimettir ki, işin başında Mithat Paşa gibi bir devlet adamı bulundu da ecnebilerin siyasi müdahale tekliflerini metanetle reddetti.

Suaviden Mithat Paşanın bütün hayatında göreceği takdire budur. Sarıklı ihtilâlcinin talihsizliği burada da yetişir: Onun Mithat Paşa hakkındaki bu güzel satırları, beşinci Muradın tahta geçtiği ve Mithat Paşayı methin zeki bir iş olduğu zamana tesadüf eder.

* * *

Abdülhamit II, padişah olunca, en evvel akıllı adamdan korktu: Akıllı adam ona itiraz edebilirdi. Halbuki padişah olmak, itiraz edilemeyen adam olmaktı. Ve Abdülhamit kendisine itiraz edecek devlet adamlarının en başında sadrazam Mithat Paşayı, ve bu itirazları üstü kapalı olsun yazacak muharrirlerin en önünde Ziya ile Namık Kemalî buluyor, ve bu itirazcıların bir heyet halinde olanlarını da Meclisi Meb'usanda görüyordu. Ve Abdülhamit, tamamen padişah olabilmek için, en evvel Mithat Paşayı hudut dışına attı, Ziya ile Kemalî de Suriyeye ve Midilliye sürecekti, ve Meclisi Meb'usanı da kapayacaktı. Fakat yavaş yavaş. (Abdülhamit yavaş kızmasını, yavaş intikam almasını, yukarıda dediğim gibi, beklemesini bilendi.)

[1] Ali Suavi. «Monténégro - A propos de l'Herzégovine». S. 26

Mithat Paşa Brindisi'ye sürüldükten sonra Suavi, Vakit gazetesindeki bir makalesinde Mithat Paşaya, Avrupada adam olmanın yolunu gösteren nasihatlerle dolu tuhaf şeyler yazdı. Böyle bir şey yazması, Suavinin tlihsizliğidir. Zaten Vakit gazetesi Suaviden sütunlarına dolan bir hava ile Kemale ve arkadaşlarına düşman gibiydi. Ve bu gazete Suavinin, sürgün Mithat Paşaya nasihat eden makalesinin tam başında Kemalın Abdülhamit tarafından tevkif edilmesini, bir konak imamının tevkifile bir arada yazıyor, ve memleketin sesi haline gelen Kemalın Mehterhaneye atılması imamınkile yanyana konularak Abdülhamidi memnun edecek kadar basitleştiriliyordu:

«Kemal Bey ile Mithat Paşa hazretlerinin dairesi imamın «nın tahtı tevkife alındıkları mesmuattandır [2].»

Gazetenin bu fıkrasının altında duran Suavinin makalesi, Avrupaya sürülen Mithat Paşaya şu öğütleri veriyordu: Mithat Paşa orada, gözünü açıp Fransız iktisatçısı Le Play'den devlet idaresini öğrenmeye çalışmalıydı. Nasihatın kendinden ziyade tonu faciaydı. Sürgün Mithat Paşaya verilen bu öğütlerde öksüz çocuğa gösterilen üvey ana sevgisindeki zehirli merhamet vardı. Bu makale, Suavi gibi bir feragat adamının eseri olmasa, sevmediği adamın felâketine karşı duyduğu gizli sevincin fena hayırhahlığına benzetilebilirdi. Suavinin bu yazıyı yazmaktan maksadı, Mithat Paşanın öğrenmesi lâzım gelen şeyleri kendisine nasihat ederek onun bilmediği şeyleri saymaktı, ve Abdülhamit II., bundan kim bilir, ne kadar memnundu. Bu yazıdaki Suavi çirkindir. Çünkü Mithat Paşaya edilen nasihatlerin onun hakkında teçhil ve hakaret olmaması pek çok mümkündü: Suavi, bunları ona hususî bir mektupla yazsa, hem kendisi gazetede bir eski devlet adamına nasihat etmek gibi bir çocuk gururunun gülünç saadetine düşmez, hem de o zaman Osmanlı imparatorluğunun en değerli bir eski sadrazamına çocuk muamelesi ederek, karşısındakinden evvel, kendi küçülmezdi. Suavi aşağıdaki makalesinde, Mithat Paşaya devlet idaresi hakkında nasihatler verirken, Mithat Paşayla Avrupada büyük politika adamları devlet işlerini konuşmaya hazır-

[2] Vakit, No. 462. 26 Muharrem 1294, 1 Şubat 1877, 29 Kânunusani 1292.

dılar, ve dünya ölçüsündeki bu politika adamları Suavinin Avrupada iken, yüzlerini ancak uzaktan görebildiği kimselerdi. Fransa, bilhassa İngiltere devlet adamlarının Mithat Paşa ile olan bu vaziyetlerini Suavi bilmiyor, yahut bilmemezlikten geliyor, fakat Abdülhamit hem biliyor, hem telâş ediyordu.

Bunu bilmez görünen Suavinin sürgün Mithat Paşaya nasihatler verdiği makale [3]:

«Vakit müdürü efendiye»

«Elmaruz,

«Bugün bir zat bana bir mektup göndermiş: «Mithat Paşa, «Avrupada ne yapabilir?» diye soruyor. Cevabını, cümleye «isma için gazetenize yazıyorum.

«Mithat Paşa Avrupada pek büyük işler yapabilir. Şimdi «Brindisi'den kalkar. Oradan Parise gider. O şehirde Saint-Sul-
«pice meydanında, No. 6, Mösyö Le Play nam, Fransanın, en
«büyük âlim ve hakimini görür, dinler.

«Mösyö Le Play, Paşaya der ki:

«— “Dünyada hiçbir devlet (padişahlık, imparatorluk, kral-
«lık) düşmedi; illâ düşmezden evvel saray âdâb ve teşrifatına
«halel geldi, saray âdâb ve teşrifatı kadimesinden, velev pek
«cüz’î bir resmin tağyir olunması saltanatı tağyire müntiç olur.”

«Badehu, Paşa Taran sokağında 16 numaralı mektebe gi-
«der. Bu mektep, politikaya dair ulûm-u fûnun medresesidir.
«o medresede Meselei Şarkiye bir fen gibi okunur. Bu fennin
«kitabını ister, okur. Görür ki, Avrupalıların taallüm ve talim
«eyledikleri “Mesele-i Şarkiye” Mora fetreti iptidasından Edir-
«ne vak’asına kadar cereyan eden vekayiin verdiği ders imiş.
«O vekayiden anlar ki, Fî 1820 Mora fetreti nasıl olmuş, ve Mo-
«ra için autonomie isteyenler nasıl dağılmışlar, sonra iş ne renk-
«lere girerek uzamış, uzamış ta Navarin vak’asını doğur-
«muş ve, bu vak’adan sonra devletin bahriyesi kalmadığından is-
«tifade ederek Rusya devleti iki yıl nasıl hazırlanmış, ve âki-
«bet Edirneye nasıl gelmiş, Mora nasıl Yunanistan krallığı ol-
«muş.

[3] Vakit, N. 462, 26 Muharrem 1294, 10 Şubat 1877, 29 Kânunusani 1292.

«Mithat Paşa Paristen gider, Rusya sefiri Orlov'u görür,
«dinler. Orlov Paşaya der ki:

«— "Rusya, ne vakit ki, Osmanlı ile muharebe edecek ol-
«du, iki sene hazırlandı. Her ne vakit ki, Osmanlı [4] ona bu iki
«sene vakti vermedi, muharebede kazandı. Bu kaide, mesail-i
«tıbbiyenin mücerrebatı gibi yakıniyata varmıştır.

«Mithat Paşa, Paristen Londraya gider, Lord Derby'yi gö-
«rür, dinler. Lord Paşaya der ki:

«— "Fena vardır, lâkin devamı yoktur. Bir iş ki, ve bir ceni-
«yet ki, müddeti medide devam eder, elbette onda devamını
««mütekeffil olan bir iyilik vardır: Hanedan [5].

«Devam etmiyen bir suret-i hükümet, devam eylemiyen
«Avrupada.

«Fakat («ancak» demektir) bir devlet - Devleti Osmaniye -
«var ki, beş altı asırdanberi devam ediyor, elbette iyi ki devam
«ediyor.»

«Badehu Mithat Paşa, Mister Doland'ı görür. Mavi gözlü,
«sarı renkli, kaba sakallı, lâkin fikri dakik.

«Mister Doland Paşaya der ki:

«— Lord Derby'yi görmezden evvel, şu iki makalesini işi-
«tiniz ki, esrar değil, Mavi Kitab'da matbudur. Birinci: Roman-
«ya meselesini çıkardığımız vakit Lord Derby hariciye nazarı de-
«di ki: Sübhanallah, bir vakit mevcut olmuş olan Paris muahe-
«desinden herkes elinin bağıını çözmüş, ve çözmekte bulunmuş
«iken, niçin Türkler ben elimin bağıını çözmem, Paris muahe-
«desine itibar ile yalnız beni bendederek kalmış olan bendle-
«ri daha kör düğüm edeceğim diyor? İkinci makale: Lord Der-
«by, geçen Berlinde üç devlet tarafından yapılan lâyihayı ka-
«bule muvafakat etmedi. Niçin? dedi ki: — Bu lâyihanın me-
«maliki Osmaniyyeye islahat telkini için. Halbuki, bir memleke-
«te islahat telkini için mahallinin istidadınca ve ahlâkınca olan
«coğrafyası bilinmek lâzım gelir. Biz ecnebilerin ise, bu bap-
«ta, tederrüs kâfilimiz yoktur - Mithat Paşa, işte, bu seyahat-

[4] Yani Devleti Osmaniye.

[5] Yani «saltanat ailesi.»

lerle burada ve yerinde görmediği şeyleri harice çıkmakla görür.

«Mısra

«Gezer deryâda mâhiler niçin deryâyı görmezler.»

«Ol vakit, ve yalnız ol vakit Pariste ikamet edip başlar Avrupalıların cühelâsile uğraşmağa. Ali Suavi.»

Mithat Paşayı Avrupanın cahili olarak göstermek için yazılan bu yazı, Suavinin imzası ile çıkıyordu. Fakat bir yazı daha çıkacaktı ki, gene Suavinin rengile dolu Vakit gazetesinde basılacaktı, ve Suaviyi memnun edecek satırları, Suavinin üslûbunu hatırlatan tarafından az değildi [6]. Yazının tefekkür ve tertip bünyesi de Suaviye yakışıyordu: Hem Mithat Paşanın böyle bir mektup yazacak kadar küçük, hem de halife ve padişah Abdülhamidin kendisine böyle bir mektup yazılamayacak kadar büyük olduğu söyleniyordu. Ve Mithat Paşanın mektubunu ancak Türk vatanına fenalık etmek isteyen bir ecnebi yazabilirdi, ve işte, Mithat Paşa bu mahiyette bir mektup yazmıştı. Ve bu Mithat Paşa o derece kendisiyle dolu adamdı ki, dört yüz yıldanberi fena olan Osmanlı imparatorluğunun kendisi tarafından düzeltildiğini sanıyordu.

Bu yazının asıl iki yeri çok fena idi: 1) Mithat Paşaya deli diyen Suavinin haklı olması için makalenin başkası tarafından yazılmasının icap etmesi ve Suavi tarafından imzalanmaması. 2) Mithat Paşaya doya doya şarlatan demek için ona şu iftiraların edilmesi: Mithat Paşa Türk milletini ölü sanıyordu, ve islâm ahlâkını Mithat Paşa yıkmaya kalkışıyordu.

Suavinin imzasını taşımayan, fakat tefekkür üslûbunu ve mizaç tarzını çok taşıyan bu yazının, onun tarafından yazıldığı hakkında tarihçinin bir vesika bulamaması çok iyi olur. Çıragan şehidinin ölüsü olsun bu derece talihsiz olmamalıdır.

Yazı sudur:

Vakit gazetesinden [7]:

«Avrupada Mithat Paşa» ünvanile aldığımız varakadır:

«Burada Mithat Paşanın adamı ve İngiliz gazetelerinden

[6] Vakit, No. 481, 17 Şubat 1292, 29 Şubat 1277.

[7] Yukarıda işaret ettiğim gibi, 481 inci Vakit gazeetsi.

«birinin muhbiri olan şahsı malûm (?) elile bu kere paşa İngil-
«terenin bir gazetesinde, gûya 4 Şubat tarihile zatı hazreti pa-
«dişahiye şöyle bir mektup yazmıştım, diye suretini neşrettir-
«di. Mevkii hilâfete o makule bir mektup tahririnin aslı olma-
«dığı cümlei tahkikatımızdandır. Gelelim mektubun üslûbuna:
«Mektubun havi olduğu ifadelerden pek aşikârdır ki, bu üslûp-
«ta tahrir, mahza Avrupaiları vatan aleyhine tahrik için bir
«ecnebi kalemile tastirdir. Bu Mithat Paşa mektubundan anla-
«şılan, Devleti Osmaniye tam dört yüz sene mütemadiyen fena
«miş, şimdi bir Mithat Paşa gelmiş, şu dört asırlık fenayı iyi-
«ye tahvil edecekmiş.

«Diyor ki: “Memleketimizde dört yüz yıldanberi saltanat
«süren ketm-i râz ve müdâhene usulünü terketmeliyiz.” Bazı
«adam için «binde bir gelmiş» derler. Koca Mithat!

«Memalik-i Mahrusenin (dört yüz elli yıllık siyakatı he-
«sabile) beş yüz milyon nüfusta bir gelmiş yegâne-i asır değil.
«meğer yektâ-yı âsâr imiş.

«Peygamberan-ı izâm ve sulehâ-yi kiram heb istiâze ve is-
«tiğfâr dualarile meşgul oldular. Ve en büyükler «kusurdan hâ-
«li değiliz» diye itiraf-ı beşeriyet eylediler. Mithat Paşa bu mek-
«tubunda diyor ki: “— Ben şununla ucb-u gurur ederim ki,
«huzur-ı vicdanımda (yani alenen olduğu gibi sırren dahi) bir
«kusur sahibi değilim.”

«Ne fodulluk ki ucb-u gururun en büyük kusur olduğunu
«bilmesin.

«Haber-i sahihtir ki, Mithat Paşa: “— Yakında beni azlet-
«mek isteyecekler. Mührü vermeyeceğim. İstanbulda biraz kı-
«tal olacak, lâkin biz galebe edeceğiz,” demişti.

«Avrupada Mithat Paşa, bu neşrelediği mektubunun ahı-
«rında gûya istifa etmiş olduğunu bildiriyor. Mektup şu ibare
«ile hitam buluyor: «Uhdeme tahmil eylediğiniz sadareti bir di-
«ğere vermenizi rica ederim.»

«Nasıl tevkif ve nasıl tardolunacağı cümle dünyanın ma-
«lûmu iken, gûya zat-ı şevket-meâb efendimizin adem-i ıcrâ-
«atından dolayı istifa etmiş te Napoli'ye tebdil-i hava ve ted-
«bir-i sıhhat için çekilmiş gibi göstermeğe çalışmak ne saygı-
«sızlıktır.

«Hele bu mektuptaki şive-i nahvetler! Mektuba şu ibare ile başlıyor: «Bizim, constitution'u ilândan maksadımız sara-yın istibdadını kısa kesmek idi.»

««Biz» dediğim kim? Herkesin malûmu «biz: Kendimiz; ehli istibdad olmak: Bizim maksadımız» idi deseydi vicdanına «ve ameline mutabık olurdu.

«Mithat Paşa bu mektubunda metbu-i mufahhamımız padi-şahına biedebâne hitaba cüretle: «Constitution'un mânası nedir bilir misin? Constitution'un mânasını constitution'u veren bilir. Elârifü yekfih-il işâre.» diyor.

«Eshabı olan ehli irfan anlayıversinler ki, «constitution» u veren kimmiş? Böyle nazik ve kendi zat-ı nahvet-simatlarına «mahsus işâret-i hafiye ile, hususa: «Je n'insiste pas là-dessus» «ibaresi ki, «Elârif-ü yekfih-il işâre» fehvası ile ne garip tevazu, «ne acayıp mahviyet işae buyururlar.

«İzzetlû Ali Suavi Efendi Vakit gazetesine yazdığı bir mektupta Mithat Paşa akıllı mı, değil mi? Şimdi belli olacak, demişti. İşte belli oldu. Değil yalnız bu mektup ile (yani Mithat Paşanın padişaha yazdığı mektupla). Ya Avrupanın her tarafına telgralarla neşrolunan o nutuklarına ne diyelim? Bir gazeteciye ettiği nutukta (Agence Havas'ın 19 Şubat tarihli «Roma telgrafındaki mükâleme mütalea buyurula.) Paşa diyor «ki: --Müslümanların ahlâk-ü âdâtı bütün bütün tebeddül etmedikçe heyet-i osmaniye meyyitinin haşr-ü ihyası imkânına inanmam. Mithat Paşa, Avrupada bir gazeteciye memnun edeceğim diye bu derece ileri giderse artık akl-u iz'anı ve derece-i hamiyeti tahmin olunsun.

«Heyeti, meyyit zu'm edip te [8] ihyasını ahlâk-ı islâmiyeyi hedme talik eden bir şarlatanın burada bir taraftarı olabilir mi? Artık düşünülün. İmza: ***.»

Fakat bu yazıdan evvel, Mithat Paşanın Avrupaya sürülmesini, tanınmış adamların hiç olmazsa muztarip bir sükûtle karşıladığı o günlerde Suavi bu sürgün meselesi hakkında bir nevi hukuk edebiyatı yapmış. ve imzası altında çıkan makale-

[8] Yani «Osmanlı devletini, yahut Türk cemiyetini ölmüz sanıp» ta demek istiyor. Makalenin bu satırları Suavinin ifade tarzını çok hatırlatır.

sinde Abdülhamidi göklere çıkarmış, ve Mithat Paşayı yere geçirmişti. Hem Abdülhamit II. artık Suavinin eski tâbirile «sü-müklü halifeler» den değildi, Suavinin yeni tâbirile «metbu-i mufahhamımız, padişahımız, efendimiz» di. Ve 1877 Osmanlı Kanunu Esasîsinin, nazırları muhalefet eyledikleri halde, Abdülhamit onların «muhalefetlerine rağmen bilcümle tebaai şahanelerine ita» buyurmuştu.

Ve Suavinin demesine göre Montesquieu bile, Mithat Paşanın sürülmesine, bu hâdiseden 129 yıl evvel fetva vermişti. Hâsılı Osmanlı imparatorluğuna 19 uncu asırda fenalık eden iki madde vardır, biri, 1877 Osmanlı kanunu esasısındaki 113 üncü maddedir ki, Mithat Paşayı, Kemali ve herkesi muhakemesiz sürmek kudretini 33 yıl Abdülhamide verdi [9]; ötekisi, Berlin muahedesindeki 23 üncü maddedir ki Osmanlı devletinin dahilî işlerine karışmak hakkını yabancı devletlere bağışladı.

1877 Rus savaşında yenilmişti, ve Berlin muahedesindeki 23 üncü madde o mağlûbiyet felâketinin neticesiydi. Fakat kanunu esasideki 113 üncü madde böyle değildi; ve, Suavinin bu maddeyi beğenmesinin Abdülhamide şirin görünmek istemesinden başka bir izahı yoktu. (Memlekete genç yaşında canını verecek kadar feragat kahramanı olan Suavi için Abdülhamidi adam sanması ve onun tarafından beğenilmesi, ve Mithat Paşa aleyhinde tatbik edildiği için 113 üncü maddeyi sevmesi bir talihsizlikti.)

Avrupaya sürülen Mithat Paşa aleyhinde Suavinin makalesi [10]:

«Tard-u Tagrip»

«Gazetelerle neşredilen hattı hümayunda vâcib-ül bahis «bir asıl var:

«Sadrazam Mithat Paşanın kanunu esasî hükmünce me-

[9] Mithat Paşa da, kanunu esasıyı istemiyorlar diye bir takım adamların sürülmelerini, gene kanunu esasının bu 113 üncü maddesine dayanarak, caiz görmek günahını işlemiştir.

[10] Vakıt, 459, 26 İlanunusani 1292, 3 Muharrem 1294, 7 Şubat 1877.

«maliki mahrusadan baysi tebaüdü olan bazı esbaptan dolayı
«mesnedinden infisali [11].»

«Bu cümleden iki mesele anlaşıldı.

«Biri, Mithat Paşanın memaliki mahrusadan teb'idi; biri
«de bu teb'it mahza Kanunu Esasının hükmünü icradan neşet
«eylediği.

«Metbuu mufahhamımız, padişahımız, efendimiz karîha-i
«sabihalarından, hattâ, ademi mes'uliyet bid'atiyle yetmiş
«olan vükelânın türlü tevilât birle envai muhalefetlerine rağ-
«men bilcümle tebaai şahanelerine ita buyurdıkları Kanunu
«Esasının ruhu neden ibaret idi? Hürriyet. Bir cemaati siya-
«siyenin hürriyeti, min hays-ülcümle [12] olan hürriyettir. Ya-
«ni, hürriyet-i heyete [13] riayet olunacak, hattâ bu riayete ke-
«der getirebilecek [14] olan hürriyet-i efrat kırılacak, ezilecek.

«İlm-i siyasette höcjet addolunan Montesquieu kitabında
«yazdı ki: «Hürriyeti hep hukukan [15] ziyade seven ve her şe-
«ye tercih ile itina eden memleketlerde bu hürriyeti bozan iş-
«ler yapılır, niçin? Hürriyeti, şuna buna bırakmayıp cümleye
«muhafaza [16] için.»

«İşte bu «hürriyet-i cümle» yi muhafaza vücubundan ne-
«şet etmiştir ki, Fransada cümhuriyetin sekizinci şenesinde, ve
«keza 1851 de emniyeti ihlâl edecek kesanı hükümet tevkif ve
«tard-u teb'it eylemiştir. Ve iste bu vücubdandır ki 7 Zilhic-
«cede neşir buyurulan Kanun-ı Esasî devletimizin 113 üncü
«maddesinden “Hükümetin emniyetini ihlâl ettikleri, idare-i
«zâbıtanın tahkikat-ı mevsukası üzerine sâbit olanları mema-
«lik-i mahrusa-i şâhânedan ihraç ve teb'it etmek münhasıran
«zati hazreti padişahinin yed-i iktidarındandır.” [17] kanun ol-
«muştur.

[11] «Sadrazamlıktan ayrılmağı» demek istiyor.

[12] «Herkesi şamil olan hürriyet» demek istiyor.

[13] «Hürriyeti heyet» den maksat bütün heyeti içtimaiyenin hürriyetidir.

[14] «Keder getirebilmek» tâbirini «halel getirebilmek» mânasına kul-
lanıyor.

[15] «Hep hukuktan» maksadı «bütün hukuktan» demektir.

[16] «Hürriyeti cümleye muhafaza» dan maksat «herkesi hürriyet ver-
mek» tir.

[17] Burada «mefhumu» gibi bir kelime lâzımdır.

«Ve bu kanuna riayetden gelmiştir ki, bu kere devletin em-
«niyetini ihlâl ile uğraşan Mithat Paşa memaliki Osmaniyeden
«tardolunmuştur.

«Artık, Kanun-ı Esasî'nin bihakkın icra olunacağına şüp-
«hemiz kalmadı.

«Eğer, bu kanunun bed'en [18] icrası sair vakitlerde ol-
«duğu gibi, bazı sahipsiz, fakir, bîkes [19] üzerine icra olunmak-
«la iktifa olunmuş olsaydı, mesele-i icra bazı şüpheler bıraka-
«bilirdi. Öyle olmadı. İşte cümle âlem gördü ki, padişah'tan son-
«ra cümlenin fevkinde oturan bir sadrazam hakkında icra olun-
«du. İşte hakkaniyet, işte âlâ ve ednânın müsavâtı.

«Emniyeti bazı derece ihlâl edebilecek olan şunun bunun
«hakkında icra olunması lâzım gelen bir kanun, cümlenin hür-
«riyetine riâyeten bir alânın [20] üzerine niçin icra olunmasın?
«Bugünkü günde herkes devletimizin müşkülâtını biliyor. Altı
«yüz bin nüfus asker, işlerinden, güçlerinden, kârlarından, kisb-
«lerinden, evlâd-ü ayallerinden cüda düşüp harekette bulu-
«nuyorlarsa birinci rastgelen neferden [21] sual ediniz. Bunlar
«dahilen ve haricen emniyet-i âmmenin hâfızı olan "padişah"
«için geldiler. Yoksa bir sadrazamın gasb-ı nüfuz için kurduğu
«fırıldaklara âlet olmak için gelmediler.

«Montesquieu'nün takrir ettiği «Hürriyeti şuna buna bı-
«rakmayıp cümleye muhafaza" [22] asl-ü kaidesi üzerine Av-
«rupa devletleri ve hattâ cümhuriyetleri pek çok «coup» deni-
«len darbeler icra eylediler. Bunlardan en azîmi İngilterede
«cümhuriyet ve kemal-i hürriyet vaktinde hükûmetin altı bin
«eşhası birden Amerikaya remy-ü [23] tagrip fiilidir.

«Biz, meselenin, mehakim hukukundan olmadığını beyân
«ve tibyan ediyoruz [24].

[18] «Kanunu esasının çıktığı andan itibaren» demek istiyor.

[19] «Olan kimseler» gibi bir iki kelime lâzımdır.

[20] Yani «hükûmetin yüksek mevkiinde oturanın» demek istiyor.

[21] «İlk rastgelen neferden» demek istiyor.

[22] «Herkesin hürriyetini muhafaza» demek istiyor.

[23] «Fırlatıp atmak» yerine «remy» kelimesini kullanıyor.

[24] Bu türlü adam sürmenin mahkeme kararına ve ilâmına muhtaç ol-
madığını söylemek istiyor.

«Buna dair vâkıât sonra dahi yazılabilir.

«Şimdi Mithat Paşanın tardından dolayı şayan-ı hal iki muamma-yı mühim var, onu yazmanın vakti tamamen sırası.

«Birincisi, Mithat Paşanın olveçhile tardı, acaba, Avrupa-ya nasıl tesir edecek?

«Ben derim ki, Mithat Paşanın tardı Avrupaya, devletimizin hayrını müntiç olarak tesir edecek. Çünkü, Avrupalılar «ne diyorlardı? Asıl sahih haberi nakledeyim. Avrupalılar diyorlardı ki: “Bir devletin icra-yı ıslahat için vereceği teminat «vüzerasından filân veya falan şahısta değildir. Tebeiyet-i âmme, kendi metbuiyetinde teşahhus etmiyen kişi vezir de olsun münazildir. Ancak, teminat o devletin padişahının sakalını vüzerası eline vermiyecek kuvvet ve nüfuz ve sebata malik «olmak hasletindedir.”

«Avrupa hükümetlerinin itimat ve ademi itimadı neden ve «nereden neşet eder, bir misal getireyim: Rusyanın Londra sefiri, Fi 14 Haziran 1876, İngiltere hariciye nazırı Lord Derby'ye dedi ki: “Rusyaya itimat için teminat-ı kâfiye imparatorumuzun ahlâkı sâlihasıdır.”

«Bunun üzerine Lord Derby o gün Petersburg'a yazdığı bir «telgrafnamede: “Vâkıâ bir devletin celb-i itimat için gösterebileceği teminatı kâfiye hükümdarının hâl-ü hulkudur” diye «tasdik eyledi.

«Sefirin o kelâmı ve Lordun bu telegramı [25] İngilterenin «resmî Mavi Kitaplarından üçüncü kitapta matbudur.

«Konferansa murahhas olan Lord Salisbury burada [26] vükelâ-yı izâmdan bir zata, bu kaide üzere davranıp: — “Mithat «Paşa icra edermiş, [27] filân imiş gibi sözler akçe etmez. Teminat vüzerâ-yı münazilenin ahlâkında değildir. Metbu-ı avâm-«u havas olan padişahın hasâil-i itimat-bahşâsındadır” mealinde beyan-i hâl eyledi.

[25] Tertip yanlış değildir. Suavi «telgrafname» yazmakla beraber, bu kelimeyi «name» siz kullanacağı zaman «telegram» der.

[26] «Burada» dan maksat İstanbul'dur. Lord Salisbury İstanbul konferansında murahhastı.

[27] «İcra edermiş» den maksat «icraatta bulunmuş» yahut «verdiği sözü icra edermiş» gibi bir mânada olacaktır.

«İşte bunlardan Avrupaca sened-i câlib-ül-itimat «vâd-i «asil [28] ve «kavl-i metbu» idüğü zâhir olur. Demek isterim ki, «efendisini unutup ta ecânib ile istizhara [29] çalışanlar, Avru-«payı bilmiyorlar ve hiç anlamıyorlar.

«İslahat icra edebilecek nüfuz-ı saltanat yok, zu'meden Av-«rupa, şimdi görecek ki, Osmanlılarda mâlik-i nüfuz-ü iktidar «ve sahib-i irade bir padişah var, artık dahil gibi hariç dahi «emin olacak.

«İkinci muamma: Mithat Paşa Avrupaya gidip devlete sû-i «idare isnat ederek, vatan aleyhine müşkülât çıkarmağa kadir «olur mu?

«Ben zannetmem ki, Mithat Paşa bu veçhile vatanıma iha-«net etsin.

«Mithat Paşanın akli var mı, yok mu, şimdi belli olacak. «Eğer, haysiyeti efendisinin ilbas eylediği âriyet kisve ile ol-«mayıp ta şeref-i zâtisi var ise bu eyyâm-ı müşkülede, Avru-«pada erbab-ı namustan ahibba peyda edip müdahalât-i ec-«nebiye aleyhinde uğraşır, Avrupa diplomatlarla boğaz boğaza «kavga eder derecede çalışıp “Devleti İslâmiyenin islâm olma-«yan tebaasını idaresi, Düveli Nasraniyenin islâm olan tebaa-«sını idarelerinden pek çok adilâne” olduğunu tefhime çalışır. «İşte bu halde - fakat (ancak) bu surette - Avrupaca muhibb-i «vatan san'atında maruf olur. Ve padişahın ve hemşerilerinin «rikkat-ü takdirini celbeder.

«Yook, Mithat Paşa şuna buna tutulmuş gazetecilerle dü-«şer kalkar da hilâf-i zimmeti harekette bulunmak istiyey-«cek olursa, o halde, vatanına hizmet için nefsinin unutulması va-«zife addeden Avrupa ukalâsı ve kibarı (büyük adamları de-«mek istiyor,) enzarında bednam olur, öç almak için vatanına «mühîn addolunur.

«Beni, Avrupada bir zat - ki Urquhart'dır - bir kelâm ile «esi etti, dedi ki: “Sen nesisin? Sen, fikr-ü endişeden başka şey «değilsin. Mevlâna:

[28] Vâd-ı asil» den maksat sadrazamın kendine vekil yapan asilin, yani padişahın vâdi demektir.

[29] «Arkasını ecnebilere dayanmak» demek istiyor.

«Ey birader, tû heman endîşe-î,

Mâbeka tû üstühân-ü rişe-î.»

«Öyle ise düşün, gene düşün, düşün daima, isabet edersin. «Lâkin, ne vakit ki, düşünmeğe kendi nefsinî düşünmeği de karıştırsan elbette hatâ edersin.»

«Ben bu kelâmı pek takdir eyledim. Ve düşünmeğe nefsinî «düşünmeği karıştırmamanın hassasını gördüm. Binaenaleyh «Mithat Paşaya bu kelâm-ı hikmet-merâm ve selâmet-en-câmı tavsiye eylerim.

«Mithat Paşa gibi hidemat-ı celilede bulunmuş bir zat bu-«gün Avrupada ehl-i agrâza âlet olmadığından fazla müdahala-«lât-ı ecnebiye aleyhine uğraşırsa, «ben, iş başında bulundum. «devleti Osmaniye idaresinde sizin müdahalenizle size uymak-«tan başka bir fenalık mevcut olmadığını yakinen anladım» der-«se sahîhen hizmet eder. İmza: Ali Suavi.»

Suavi, bu yazıdan dört gün sonra, «Mithat Paşanın haddini bilmez bir küçük adam» olduğunu isbat etmek istedi. Ve Mithat Paşayı küçültmek için, Avrupadaki ihtilâlciliği zamanında, sövdüğü eski sadrazam Fuat Paşayı büyültüyordu. O Fuat Paşayı ki, kendisi Avrupadayken dokuz yıl sövdüğü hükümet mefhumuna sokmuştu, o Fuat Paşayı, sürgün Mithat Paşayı küçültmek için büyülten şu makaleyi yazdı [30]:

«Vakit müdürü efendiye»

«Elmaruz,

«Mentchikov İstanbula tekâlif-i şedide ile geldiği vakit, «Fuat Efendi [31] hariciye nazırı imiş. Mentchikov, Fuat Efendi-«diyî tahkiren, usul-i merasim-ü teşrifata riayet etmiyerek sa-«rayı hümayuna gider, ve kabul olunur. Hariciye nazırı makamın teşrifatına riayet olunmadığından bahisle cânib-i sadare-«te iştikâ eyledikte, oradan dahi hakaret görmesile istifa eder, «konağına çekilir. O akşam, İngiltere sefareti tercümanı, Fuat

[30] Vakit gazetesi, No. 463, 30 Kânunusani 1293, 11 Şubat 1877, 27 Muharrem 1294.

[31] Sadrazam Kececizade Fuat Paşa.

«Efendiye gelir. Bu gelişten muradı Fuat Efendiyi canib-i devlet-e dargın zu'mile Babîâli efkârına dair bazı esrar-u hafaya «tecessüs eylemeğe mebni olur.

«Tercüman şuradan buradan lâkırdı açmak istedikçe, Fuat Efendi tatlı fıkralarla ve tuhaf sözlerle geçiştirir. Tercümanın sabrı kalmaz:

«— Efendim, nedir size olan hakaret? Devlet müşkülâtı «azime içindedir. Sizin gibi zevatın iş başında bulunması lâzım «iken bu suretlé işten teb'it olunmak ne demektir? Bu millet, «bu devlet batıyor.»

«Der. Bu sözü işittiği gibi, Fuat Efendi der ki: Devleti âli-«yeye müşkülât zuhur eylediğinden makamı hariciyeye ehil ve «erbab ve o makamı dolduracak bir zatın lüzumu tebeyyün eyledi. Devlet bizim gibi efendileri yetiştirmek murat buyurdu-«ğundan eyyam-ı asayışte öyle makamlarla izaz edebilir. Lâ-«kin, şimdiki vakit için, o makama ehli lâzımdır. Devleti âli-«yede büyük zevat eksik değil. Bu millet ve bu devlet asla batmaz. Siz şunu içiniz de keyfinize bakınız.»

«İşte Fuat Efendi - Fuat Paşa. İşte devlet-ü vatan. İşte had-«dini bilir büyük adam. Bu kere Mithat Paşa hanedanı saltanatı seniyyeye ihanet eylediğinden tevkif ve azlolunur, giderken «der ki: “Artık bu millet battı.”

«İşte Mithat Paşa. İşte Mühin-i Devlet-ü vatan. İşte had-«dini bilmez küçük adam. İmza: Suavi.»

Suaviye göre Abdülhamidin Mithat Paşayı sürmesi gayet tabii idi. Hem bir kaç türlü tabii... Bir defa bu zulüm yeni bir şey değildi: Abdülhamidin Mithat Paşayı, vatanından kovması, İsâ peygamber doğmadan beş yüz yıl evvel kanun maddesidi. Sonra yalnız Osmanlı padişahı değil, Fransa hükûmeti de en büyük adamlarını vatanından muhakemesiz kovmuştu. Hem, Mithat Paşayı vatanından kovmak için Abdülhamidin dayandığı kanunu esasının 113 üncü maddesindeki «münhasıran» kelimesi Türk milletine Tanrının büyük bir lütfiydi. Çünkü bu «münhasıran» kelimesile, Türkleri vatanlarından kovmak salâhiyeti yalnız padişaha verilmişti. Ya bu salâhiyet vükelâya da verilseydi, o zaman Türklerin hali nice olurdu? Çünkü vükelâ

herkesle görüştüğü için bakkalı da tanır, ve bir gün garaz olarak onu vatanından kovabilirdi. Halbuki padişah herkesle görüşmediği için, ancak tanıdığı devlet adamlarını sürebilirdi. Ve padişah halkı tanımadığı için halk emniyeteydi. (Abdülhamidi memnun etmek için Suavinin yazdığı bu şeyler şu darbimeseli bir kere daha güzelleştiriyor: Akılsız dosttan akıllı düşman yektir.) Hem Avrupada mevcut olan vatandan kovulmak kanunu, Abdülhamidin, Mithat Paşa aleyhinde bütün şiddetle tatbik etmemesi Osman oğullarından olan padişahlara mahsus bir merhametti (yani 19 şehzadesini, 40 yaşında oğlunu öldürenlerin ailesine mahsus merhamet). Hem Mithat Paşa vatanından kovulduktan sonra bu zulme ses çıkarmazsa Suavi Efendi, Mithat Paşayı affedecekti. Hem bir de Mithat Paşa kim oluyordu?

Vaktile Aristolar, Danteler, Machiaveliler, Rousseaular, Voltaireler vatanlarından kovulduktan sonra da vatana sevgilerini isbat etmemişler miydi? Şimdi Mithat Paşa da Abdülhamide bir arzuhali yollamalı ve: — Beni çıkardığın iktidar mevkisinde sarhoş olmuştum, ne yaptığımı bilmemiştin; şimdi ayıldım, beni affet, demeliydi.

O zaman Mithat Paşayı Sultan Hamit ve ondan sonra da Suavi Efendi affedecekti.

Fakat, Mithat Paşa böyle bir arzuhali Suavinin bu makalesinden sonra da yazmamıştı.

Bu makalesinden [32]:

«Vakit müdürü efendiye»

«Kanun-ı tard-u tagrib»

«Elmâruz,

«Mithat Paşanın memleketi Osmaniyyeden tardı Kanunı «Esasînin 113 üncü bendine tevfiakan icra olunduğunu yazmış-
«tım. Bazı kimseler: — Avrupanın kavanin-i muntazame ve mu-
«ayyene ile maruf olan memleketlerinde tard var mıdır? Ve
«matrudun töhmeti mahkemede sabit olmak lâzım mıdır? diye
«sual ve taraf-ı âciziden cevap neşrolunmasını talep eylediler.
«Bu mektubumu onlara cevap olmak üzere neşreylemenizi rica ederim.

«1. Tart kanunu Avrupada mevcuttur, ve milâd-i İsâ aley-
«hisselâmdan beş asır mukaddem tesis olunmuştur. Fransızca
«banissement» teşhir mânasına «ban» kelime-i atikasından ge-
«lir. Hükümet toprağından tart ve tagrip olunan bir kimseyi
«hududa kadar zurna çalınarak çıkarız ve bu vech ile teşhir edi-
«şi vech-i tesmiye olmuş ve kalmıştır. Bu tart kanunu Fransa-
«da en büyük adamlar aleyhlerine dahi bilâ muhakeme icra
«olundu. 24 Temmuz 1815 ve 12 Kânunusani 1816 iradeleri Bo-
«napart familyasını ve keza krallık aleyhine maznun olanları
«tardeyledi. 10 Nisan 1832 iradesi Fransız kralı Şarl-i âşiri [33]
«Fransadan ihraç ve tagrip etti. 24 Şubat 1848 hükümet-i mu-
«vakkatesinin iradesi Orléans familyasını tart ve teb'it eyledi.

«Tart meselesinde tarihçe vâkıâtı bırakalım, kavanini mev-
«cudeden bahsedelim.

«Fransada kanun-ı tart.

«Tardolunmağa müstehikkan şunlardır:

«1 — Bir vezir ki «Constitution» a (Kanunî Esası) dokuna-
«cak veyahut bir şahsın veyahut müteaddit eşhasın gerek hür-
«riyeti şahsiyesine, gerek hukuk-ı belediyesine hâlel getirecek
«bir şey yapar, yahut emreder. 2. — Şol memurini mülkiye ki
«kavanin veya evamir-i hükûmeti icraya mâni olacak tedbir
«ederler. 3. — Şol rühban ki kavanine veya efâl-i hükûmete
«karşı ademi itaate sebebiyet verirler. 4. — Şol eşhas ki
«teşebbüsat-ı muhalefetkârlarile hükûmeti ilân-ı harbe ve-
«yahut ahaliyi birbirine müzâhere [34] ve mukabeleye ar-
«zederler. 5. — Şunlar ki, bir şahsı veya müteaddit eşhası
«hukuku medenîyesile amelden [35] men' için bir tedbi-
«re ittifak eylerler [36]. Bir memur ki amden ism-i mev-
«zu [37] ile pasaport ihraç eder. 7. — Şol memurlar ki, müru-

[33] «Onuncu Charles» demek istiyor.

[34] Birbirine arka vermek ve yardım etmek. Burada ihtilâl için bi-
ribirine arka vermek demek istiyor. Bizim müzaheret dediğimiz kelimeyi
Suavi arapçadaki şeklele kullanıyor.

[35] «Medenî haklarını kullanmaktan» demek istiyor.

[36] «Bir tedbirde ittifak ederler» demek istiyor. Fakat arapçanın ifa-
de bünyesile bir «tedbire ittifak» ı «bir tedbirde ittifak» a tercih ediyor.

[37] «Uydurulmuş isim» demek istiyor.

«riye evrakı resmîyesi imal ederler. 8. — Bir tabip veya cerrah ki, bir memuru hizmetten kurtarmak için irtikâp ile şehadetname verirler.

«Mithat Paşa birinci kısımdan olduğu [38] gazetelerde ilânı resmî ile neşrolunmuştu. O Mithat Paşa dahi geçenlerde kadıaskerleri üçüncü maddedeki eşhastan addederek bilânuha-keme kendi elile nefeylemişti.

«2. — Şimdi gelelim ikinci meseleye: Bannissement=tart için mahkeme lâzım mıdır? Avrupada. hususâ, Fransada bannissement hükümünü hükümet nâdiren mehakime düşürür, ekseriya idâre-i zâbita bilâmuhakeme icra eder. Şundan için ki [39] Avrupa kanuncuları, Bouillet [40] diksiyonerinde dahi beyan olunduğu veçhile: — Bannissement=tart ve tagrip hükmü hükümetin kendi emniyeti için bir darbesidir, derler. «Şu münasebetle, bizim Kanun-ı Esasînin 113 üncü bendindeki «münhasıran» tâbirinin ehemmiyetini dahi tarif edeyim. «Tart hükmü «münhasıran» zâtı padişahinin yed-i iktidarındadır. Demek ki, eyâdi-i iktidarı olan nezaretlerden hiç biri yapamayacak. Bu kayıt [41] teşekkür olunacak bir nimet-i adlettir. Çünkü meselâ, bir nazırın bir bakkala husumet edebilmesi ihtimalden hariç değildir. Lâkin bir padişah âmme ile ihtilâta bulunmayacağından âmme-i halk emniyet kazandı. «Bir de, padişahlar uluvv-ı himmet-ü şanlarına çeşban [42] azamet ile [43] mahlûk ve me'lûf olduklarından hükm-i tart te-

[38] Yukarıki fıkrada «bir vezir ki Constitution» diye başhyan «1» numaralı kısımdan.

[39] «Şunun için ki» demek istiyor.

[40] 7 Zilhice 1293 tarihli kanunu esasının 113 üncü maddesi şudur: «Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhûr edeceğine müeyyit âsâr ve emarat görüldüğü halde hükümeti seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten idarei örfiye ilânında hakkı vardır. İdarei örfiye kavanın ve nizamı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup idarei örfiye tahtında bulunan mahallin sureti idaresi nizamı mahsus ile tayin olunacaktır. Hükümetin emniyetini ihlâl ettikleri idarei zabitanın tahkikatı mevsukası üzerine sâbit olanları memaliki mahrusei şahanedan ihraç etmek münhasıran zâtı hazreti padişahinin yed-i iktidarındadır.»

[41] «Münhasıran» kaydı.

[42] «Lâyık, yakışan» demektir.

[43] «Kibir» değil «büyüklük» mânasına kullanıyor.

«kessür edemez Ve çeşm-i emniyete batan câlden gayrisinde
«tahakkuk eyliyemez.

«İki meseleye mesaili atıyeyi dahi zammedeyim:

«Bannissement cezasile beraber matrudun bazı hukuku me-
«deniyeden mahkûmiyeti lâzım gelir, meselâ hâkim olamaz, şa-
«hit olamaz, vasî olamaz, asker olamaz, ve keza ve keza.

«Müddetle matrut olan, eğer müddetini ikmal etmeden
«memlekete girecek olursa, yalnız hükûmetin reyile ne türlü
«kalebent edilmek lâzım geleceğine dair dahi Fransa kanun-
«namesinde ahkâm vardır. (Ceza kanunnamesinde 28 ve 32 ve
«diğer bentler mütalea buyurula.)

«Eğer Avrupaca meriyyül-icra olan ahkâm-ı tart Mithat
«Paşa hakkında icra olunmadıysa, bu ademi icra hanedanı Os-
«maniye muhtas olan merhamet-i şâhânedan neşet eylemiştir.

«2. Mademki bannissement = tart ve tagrip kanunu, hü-
«kûmetin emniyeti için politikaca bir tedbir-i siyasidir, ve mat-
«rut olan şahsın töhmeti nezd-i âmmede ilâm ile tayin olunmaz.
«Acaba efkârı umumiyece namuslu olduğu halde, bu namusu
«zatisine halel gelir mi?

«Bu meselede erbab-ı kavanin tevarihten bittahriç [44] de-
«diler ki: Eğer matrudun tardolunduktan sonra harekât-ü a'mâ-
«li muhabbet-i vataniye isbat ederse [45] o halde efkârı umumî-
«yece müstehkik-i levh olmaz. Nasıl ki, kadim zamanın Aris-
«tide, ve Kossion ve Yuhanna ve Kriz ve Stum ve Vasil ve ku-
«runuvustada Dante ve Machiavel, zaman-ı ahirde Voltaire ve
«Jean-Jacques Rousseau ve keza matrutlar mahabbet-i vata-
«niyelerini asar-i kesire ile isbat ederek efkârı umumiyede nik-
«nâm ashabı oldular. İşte bu meselenin verdiği derse mebni-
«dir ki, çarşamba günü hıristiyandan [46] bir büyük ve ârif zat
«şu kelâmı söyledi: Zâti şevketsimati padişahiye şimdi Mithat
«Paşa bir arzuhal ile: Bana tevdi buyurduğunuz iktidar ile sar-
«hoş olup ne yaptığımı bilememiştim. Şimdi ayıldım, ifakat bul-
«dum, diye pazar ve bu mektubunu Avrupa gazetelerile neş-

[44] Yâni «istibraç ederek, çıkararak, anlıyarak.»

[45] «Muhabbet-i vataniyeyi isbat ederse» demek istiyor.

[46] «Hıristiyanlardan» demek istiyor.

«reylerse muhabbeti vataniye isbat eder [47]. Ve illâ felâ. İm
«za: Ali Suavi.»

Mithat Paşanın memleketten kovulması, Vakit gazetesinde Suavinin âdeta memleketin fena talihile eğleniyor gibi yaptığı ilim araştırmaları hakkında, imzasız, fakat Suavinin üslûbile, yazı bünyesile ve Suaviye ve onun zımında Abdülhamide hak veren şeyler çıkıyordu.

İmzasız bir yazıdaki şu satırlar gibi [48]:

«...Beş on zevatın huzurile sabittir ki, bir gün izzetlû Ali
«Suavi Efendi İstanbulda hanesinde gazetecilere dedi ki:

«— Bazı gazetelerde Mithat Paşayı teb'it» yazılıyor. Bu, «yanlıştır. Çünkü bir padişah diğer hükümdarların memleketine adam teb'it edemezdi. Meselâ bizde Akâ'ya, Vidin'e tart ve teb'it olunur, memaliki mahrusa hududuna kadar teb'it olunur, huduttan öte yanına matrudun gidişi tebaüdüdür. Mithat Paşa, benim, Vakit gazetesine yazdığım mektuplarda tâbirim gibi tart ve tagrip olundu. Yâni memaliki mahrusai şâhânedan ihraç olundu. Mithat Paşa «Yunanistana yahut İtalyaya giderim» demiş, kendi tebaüdüdür. İşte bu sebeptendir ki, (Mithat Paşanın memleketten çıkarılması hakkındaki) Hattı Hümayunda «teb'it» değil, «tebaüt» buyuruldu...»

[47] Mürettip yanlışı değildir, «muhabbeti vataniye isbat eder» dir, ve maksadı «muhabbeti vataniyesini isbat eder» demektir.

[48] Vakit, No. 481, 29 Şubat 1877.

SUAVİ VE 93 HARBİ [1]

Biliyoruz ki, Çıragan vak'ası hakkında Namık Kemal şöyle yazar: «Suavinin hareketi Rusya parmağıle olduğunda şüphe yoktur.» Bu cümle, Namık Kemalın bütün hayatındaki yanlış lâkırdılarından biridir. 93 harbi hakkında Suavinin yazdığı makaleler o kadar sertti ki, bu yazılar Rus düşmanlığını bir mizaç haline kor. Suavi, Rusyanın adını andığı zaman mantığını kaybeder, ve Rusyanın akılsız bir düşmanı olur. 93 savaşının karşısında Suavi, âdeta, tıbben delidir. Böyle bir adama Rus ajanı denemez. Ve bu delilik hokkabazlık olamaz. Kemalın, Suavi hakkında yazdığı yukarıdaki cümle hayatındaki sayılı hatalardan biriye Suavinin de Çıragan vak'asından epeyce evvel yazdığı, aşağıdaki iki makale Suavinin hayatındaki sayılı müvazenesizliklerinden en kuvvetlisidir. 93 savaşının Osmanlı imparatorluğunu temelinden şarstığı günlerde Suavi herkesin söylemeyeceği lâkırdıları Vakit gazetesine iki makale diye gönderiyordu; ve, zekâsının hiç lehinde olmıyan bu iki makaleden birincisinde şu kararları verir:

1) İngilterenin maliyesi tehlikededir, Osmanlı devletinin maliyesi tehlikede değildir.

2) Galip Rusya devleti bizden tazminat istiyemez, mağlûp Osmanlı devleti ondan tazminat istiyebilir.

Bu türlü lâkırdılarla dolu olan birinci makalesi [2]:

«Vakit müdürü beyefendiye

«Elmaruz,

«Dünkü Pazartesi günü Vakitte «Gene sulh lâkırdıları» ünvanile Ajans Havas telgrafı üzerine bazı mütalâa okudum.

[1] Yerli tarihten «93 harbi» dediğimiz 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı.

[2] Vakit gazetesi, 5 Temmuz 1293, 6 Recep 1294, 17 Temmuz 1877.

«Bir vakitte ki, yüz yirmi beş bin, ve belki şimdiedek yüz
«elli bin Moskof, Tuna vilâyetinde islâmın malına ve yeni mah-
«sulâta çekirge gibi düşmüş, üşmüş asf-i me'kül etmiş ve Os-
«manlı leşkari ise asakiri muavine ve çerakiseyi çerhalaştırıp
«haliyâ başlıca bir muharebeye tutuşmamış ve tâlibi ceng-ü ve-
«ga ve teşne-i hun-ı âdâ bulunmuş. Böyle bir vakitte müsalâha-
«ya imkân bulunamayacağı cümlelerin malûmudur.

«Bir de Rusya bugünedek, iki milyar altı yüz iki milyon
«dört yüz bin frank, umur-ı harbiye sebeble sarfettiğini hesap
«edip bunu Osmanlılara tazminat olarak yükleteceğini neşrey-
«leyüp dururken Devleti Osmaniye müsalâha kelimesini bile
«telâffuz etmiyeceği binâ ve nâbinâya ruşen bir mânadır.

«Avrupada iken Gladstone'un risalesine yazdığım bir red-
«diyede, maliyece tehlike meselesine verdiğim cevapta demiş-
«tim ki:

«Devleti Osmaniye'nin maliyesinde ıstırap vardır. Tehlike
«yoktur. Bir memleket ki, İngiltere gibi menabi-i serveti açıl-
«mış, işlenmiş, tükenmiş, o memleketin maliyesi tehlikededir.
«Memleketi Osmaniye ise menabi-i serveti, değil işlenmiş, da-
«ha açılmamış bile.

«Şunu da derim ki: Devleti aliyenin Rusyaya karşı çıkardı-
«ğı asker kavgaya tutuşmuş, bozulmuş ta perişan olmuş değil
«ki, nâümid olalım.

«Şimdi bize lâzım odur ki, Rusya nasıl masarif-i harbiyesi-
«ni ve tebaasınca zayıyatını hesap ediyorsa biz dahi onun gibi ve
«bircümle Avrupalılar misillü bir Meclisi Tazminat teşkil edip
«Rusyadan istiyeceğimiz milyarların hesap defterini tutalım.

«Unutmamalı ki, Edirne muahedesinde Rusya bizden yirmi
«beş milyon frank istediği gibi, tebaasının zayıyatını dahi taz-
«min için bir buçuk milyon düka talep eylemiş ve dört taksite
«raptetmiş idi. Ve hattâ bu zayıyatı yirmi dört sâl mukaddemin-
«den beri tutturup hesap kılmış idi. Şimdi Rusya ettiği istikrazatı
«ve çıkardığı ve çıkarmakta olduğu evrakı nakdiyeyi hesap ey-
«lediğinden fazla, meselâ, bir köye attığımız güller zararın-

«dan dolayı ^[3] bir köyde iki milyon dört yüz bin frank tahri-
«bat ve zayıat kaydediyor.

«Tazminat talebi için defter lâzım. Hani bizim defterimiz?
«Defterimiz olmalı. Hersek meselesini bidayetindenberi hesap
«tutmalı. Ettiğimiz istikrazlar, çıkardığımız kayimeler, topladı-
«ğımız ianeler hep kaydolunmalı. Bu kere Tuna vilâyetinde
«Moskofun yıktığı memleketlerin ve hanelerin ve islâmdan
«gasbeylediği emlâk ve emval ve mevaşinin kıymeti ve kesti-
«ği rical ve inâs ve sıbyan kanlarının pahası hep yazılmalı.

«Varidat-ı devlete ve ticâret ve ziraate ve sînâata sinîn-i
«adideden beri Rusya entrikası yüzünden gelen sekte hep hesa-
«ba girmeli.

«Teşkilini arzettiğim Meclisi Tazminat, bu kere hanesi,
«malı, mülkü, canını kurtarabilerek kaçabilmiş olan müslim ve
«gayri müslim vatandaşlarımızın arzedecekleri defterlere şim-
«diden açık olmalı.

«İşte Devleti Osmaniyenin müsalâhaya girişmesi, Rusya-
«nın bu ziyanlar mecmuunu tazmin eylemesine tevakkuf eder.
«İmza: Ali Suavi.»

Sade zekâsını değil, kendi şehadet kaniyle fecirleşen büyük
hamiyetinin de lehinde olmiyan ikinci makalesinde de Suavi
şunları yazıyordu:

1) Rusyayı yenmek için Abdülhamit II yeterdi; orduyu
böyle bir padişah kullanırsa ^[4] Tanrı bize yardımcı olurdu. (Su-
avi, Tanrıyı da kendi aklında sanıyordu.)

2) Rus ordusu o kadar zayıftı ki, bir çarparsak düşüyordu
(halbuki bu Rus ordusu Beşiktaşta gelmesin diye Abdülhamit
II İngiltereye Kıbrısı verecekti.)

3) Tunada siyasetin boğamadığı canavarı bir kaşık suda şe-
caat boğardı, filân...

Bu türlü lâflarla dolu olan ikinci makalesi ^[5]:

[3] «Güllelerin zararından dolayı» demek istiyor.

[4] Halbuki, 93 harbini Abdülhamit saraydan bizzat idare ettiği için
bu muharebeyi kaybettiğimiz hakkında, memlekette, bir efkârı umumiye
vardı.

[5] Vakit, 16 Temmuz 1293, 17 Recep 1294, 28 Temmuz 1877.

«Vakit müdürü efendiye»

«Elmaruz,

«Şimdiki halimizle dahi Rusyaya mukavemetten izharı acz etmeğe ve binaenaleyh nâümid olmağa bir sebep yoktur.

«Bir muharebeye girdik ki o muharebe vâcip ve mukadder idi. Esbaba teşebbüste elden geleni yaptık. Yalnız bir kusur ettik, o dahi düşmanı defe mecbur iken ref' plâni tuttuk. Yâni düşmanımız bize:»

«— Ben, sizin filân kıt'anıza gireceğim. Oradaki filân kavmi, sizden ayırmak için, sizin milletinizi oradan tardededeğim. Ve bir kere, bunu icra ede ede Balkan geçitlerini zaptettiğim gibi, Avrupalı kardeşlerimle beraber bu oyunun sakalı bitti, diyeceğim, diyerek açıktan açığa, dobra dobra yürüdüğü halde, biz ona: — Öyle ise sana kapıyı açmayız, sizi oraya sokmayız. Deyip defe çalışacak yerde, girsin de, dediğini yapsın da sonra def'i icabına bakılır, dedik.

«Her ne ise... Geçen hataların ne gibi cehaletten neşet eylediği sebep olanların muhakemesinden tebeyyün edecektir.

«Biz, şimdi hale ve istikbale nazaran meyus olmağa sebep bulunmadığımızı söyleyelim.

«Nâümid olmayalım.

«1 — Zira, bir padişahımız var ki, genç ve dinç bulunduğu halde üç padişah muayene etti [6]. Birinin hasenatını didei iktidâ ile gördü [7]. Diğer bir padişahın hatiatini çeşmi ibretle süzdü. Bir padişahın da vehm ve haşyet neticesi olan haletini ayn-ı metanetle müşahede eyledi.

«Ceddinin cidd-ü celâdetine ve pederinin vefa ve merhametine irsen mazhar zuhur edip cülûsu hümayunlarının tesadüf eylediği devletin hayat ve memat ve müşkülâtile gece

[6] Evvelce de naklettiğim bu fıkrayı evvelce de izah için, o husustaki notta dediğim gibi, Suavinin bu cümleyle ifade etmek istediği şudur: Abdülhamit üç padişahı tecrübe etti. Ve bu padişahlar Mecit, Aziz, Murradır.

[7] Onun gibi olmak istiyerek, ona uymayı emel edinerek baktı, demek istiyor.

«ve gündüz müsaraat [8] eylemekte ve âdâya mukavemet için
«dahi yalnız zât-i kifayetsimatları çalışmaktadır.

«Böyle bir metbu' nice yüz bin müsellâh dilâverin başında
«bulundukça cenab-i müsebbib-ül-esbap yardımcımızdır.

«2 — Zira askerimiz mağlûp değil, ve cenge hazır ve kâ-
«fi. Rusya da bize karşı çıkardığı asker mislini [9] her muhare-
«bede çıkaragelmişti. Biz ise, hiç bir vakitte bu mertebede ve
«böyle müsellâh asker çıkaramadık.

«3 — Zira düşmanımız o kadar zayıf ki, bir kere, velev tesâ-
«düfi olsun, çarpınca düşüyor.

«Anadolu kumandanı paşa sağa sıvışıyor, sola sıvışıyor
«iken, Moskof askerinin iki kolu arasında sıkışıp ta kurtulmak
«için bir hareket ettiği gibi, fakat [10] kurtulmak değil, iki üç
«misli düşmanı bozdu. İşte bir bürhan ki, Moskof, dev değilmiş,
«Moskof ejderha değilmiş. Moskof kof imiş. Bir kerecik çarp-
«mak lâzım imiş.

«4 — Zira, artık politika bitti. Cenk başladı. Moskoftan ve
«şundan bundan tokat yiye yiye büyümüş, gözü yılmış, yaşı
«yetmiş, işi bitmiş olmayanlar meydan-ı harbe girmeye baş-
«ladılar.

«5 — Zira, simitleri kapışmağa hazır olan köpekler için tab-
«layı devirmek niyetinde değiliz.

«Moskof İstanbul üzerine yürüsün farzedelim. İki dıl'ı deniz
«olan İstanbullu karadan gelen askerın muhasara edebilmesi
«mümkün müdür ki, nâümit olalım da aman diyelim?

«6 — Moskofu İstanbul önünde dahi bozabiliriz. İstanbul iki
Çekmeceler göllerinden Terkos gölüne ve tepelerine doğru iki
«hat üzere istihkâmat ile müdafaa olunabileceği gibi en son ve
«çaresiz vakitte bile Beyoğlu ve Topçular tepelerini ve Malte-
«peyi tutarız, gene mukabele ederiz. Ve bu politikanın Tunada
«boğmadığı ve Balkan geçitlerinde sıkıp ezmediği canavarları
«arkasından takip edecek ve saracak Süleymanların, Osman-

[8] «Müsaraa» yazmayıp «müsaraat» yazar, ve «mücadele» mânasına
kullanır.

[9] «O miktarda askeri» demek istiyor.

[10] «Ancak mânasına kullanır.

«ların [11] gayretleriyle Domuz dereleri gibi bir kaşık suda cenk «ile boğarız.

«7— Zira, çalışan için her vakit, vakit vardır.

«Bilmez misiniz ki, İngiliz donanması, her ne tertiple ise, Bo-
«ğazi geçtiği ve Marmaraya geldiği vakit Sultan Selim cennet-
«mekân vakit kalmadığına inanmayıp ahalinin önüne bizzat
«düştü. İstanbul istihkâmatını yalnız dört günde inşa ettirdi.
Öyle istihkâmat-ı vesia ki:

	Top	Havan
Baruthane önlerine	50	00
Yedikule önlerine	28	04
Samatya	24	05
Yenikapıya doğru	25	20
Yenikapı (İbrahim kâhya bataryası)	10	24
Çatladıkapıya doğru	22	06
Ahırkapıya doğru	26	10
Saraya doğru (Reis efendi bataryası)	28	12
Balikhane tarafı	00	08
İncirli köşk önleri	36	06
Saray bahçesi duvarları	60	08
Hastane bahçesi	22	00
Gülhané kenarları	24	06
Yeni köşk sevhili	31	06
Keza	24	06
Topkapı	48	00
Yalı köşkü	62	08
İstanbul kenarları	72	08
Defterdar sevhili	28	10
Tophane	84	12
Tophane kışlasının üstünde tepeler	22	08
Beşiktaş ve Dolmabahçe	26	04

[11] Şıpkı kumandanı Müşir Süleyman Paşa, ve Plevne kahramanı Ga-
zi Osman Paşa.

	Top	Havan
Ortaköy	18	10
Kızkulesi	14	00
Salacık	20	00
İbrahim paşa	28	12
Harem iskelesi	28	00
Haydarpaşa	28	04
Kadıköy	14	08
	917	200

«Bundan yetmiş üç sene mukaddem o tarihte Bilâd-i selâse «her sene-i sâlisede teftiş ve tenfir [12] birle sonradan arâmgir «olanları ve bekâr ve serseri makulelerini ihraç ve yurdlarına «inhâç [13] usulü kadimesine ric'at ve temessük olunmakla İs- «tanbul ahalisi, bâde hazf-üz-zevâid şimdiki ahalinin nısfı aded- «de değil iken bir padişahın ikdamile yalnız dört günde dokuz «yüz on yedi top ve iki yüz havan vaz'ile istihkâmat-ı vesia ve «cesime inşa olundu.

«Şimdi beş altı saatlik hat üzere mevcut tabii tepeleri bir- «birine vasıldan ibaret olması lâzım gelen istihkâmatın inşası «İstanbul ahalisi için iki günlük iştir.

«Bugün bize farzolan şeyleri söylüyeyim:

«1 — Allah var, Allah var, Allahı unutmamalı.

«2 — Hâin hâif olduğu gibi, böyle bir vakitte, kim ki hâif- «dir, hâindir.

«3 — Mademki harb var, kim ki harb taraftarı değildir, «harb işinden çıkmalı.

«4 — Adam yok tâbirini kaldırmalı. Niçin yok? İşte ben «adamım. Filân adam iş görürse diye haset edenler adam de- «ğildir.

«5 — Yerliden, ecnebiden her kim Moskof Kırkkiliseye gel-

[12] Çok arapça olan kelimelerdendir, ürkütme, ve hükmetme mânâlarıdır.

[13] Çok arapça olan kelimelerdendir, Suavi bu lügatlarla yazılarını şahsiyetleştirmek ister ve «inhaç=yollamak» demektir.

«miş, Moskof Çatalcaya ulaşmış gibi resmen neşrolunmamış bir şeyi her kim işitirse, o herifi tutup en yakın karakolhaneye götürmeli. Dediği sahih ise neşrolunsun, sahih değilse herif terbiye edilsin.

«6 — Harbe dair gelen resmî telgrafname galibiyeti, ya mağlûbiyeti, neyi müş'ir olursa olsun, telgrafhane önünde bir çerçeveye takılıp asılmalı. Okuyan okusun, istinsah eden etsin.

«7 — Nerede petrol, nerede silâh, barut, hartuç varsa hepsini hükûmet ahz ve zaptetmeli. Nerede idarei örfiye varsa, orada hep mahrukat ve katilât [14] mebi'attan [5] değildir. Şu kadar ki, Avrupanın payitahtlarında idarei örfiye vaktinde yaptıkları gibi silâh satmağa mezun olan mağazalarda her nevi tüfekten, her nevi tabancadan, her nevi kartuçtan ve her nevi bıçaktan birer adet bırakılıp müşteri zuhur ederse, o neviden kaç adet isterse, tacir, ism-ü resmiyle pusulasını yapar, hükûmet yedinde olan malından ol veçhile ister.

«8 — İstanbul ahali-i islâmi usul-ı atıka üzere zapt-ü-rapta bakmalı.

«Bunda yâd var, yaman var, mahalleliler, eski usul üzere, sokağa seccadeleri sererler, kahve içerler, nöbet beklerler. Bu bir zaptiyeliktir ki, hiç bir işe ve emr-i teayyüşe sekte getirmez. Jandarmamızın ekserisi dahili muhafaza kaydından kurtulup istihkâmat askeri olur.

«Kırk bin piyadeye ve on bin süvariye çıkabilecek Dobrica ahalisi, başıboş dev gibi, perişan ve târûmar edileceğine, Nusrat Paşanın dediği gibi, bölük bölük, tabur tabur, alay alay teşkil olunmuş olaydı varsın, gene ric'at plâni mevcut olsun, bu ahali nizam üzere ric'at ettirilebileceğinden mahv-ü-perişan olmazlardı ya.

«Ekseriyet üzere islâm olan Balkan avcı ahalisi hâib-ü-hâsir bırakılacağına Sinclair'in dediği ve benim serdar-ı sâbıka mektubu mahsus ile yazdığım gibi Balkan geçitleri tanzim ve teşkil olunmuş olaydı Bulgarlar Moskofu Balkandan geçiremezlerdi ya. İmza: Ali Suavi.»

[14] «Öldürücü maddeler» demektir.

[15] «Satılıp alınması caiz olan şeyler» demektir.

SUAVİ VE HİRİSTİYAN AZLIKLAR

Suavi Avrupadan İstanbula döndükten sonra bir toplantı buldu: İstanbul konferansı. Bulunduğu yerin adını taşıyan bu konferans, Avrupanın büyük devletleri murahhaslarından teşekkül ediyordu. Bu murahhasların toplanmaktan bir maksatları da «bedbaht olan şark hıristiyanlarını bahtiyar edecek ıslahat» yapmağa Osmanlı imparatorluğunu zorlamaktı. Suavinin sinirlerine haklı olarak dokunan şey şarktaki hıristiyan azlıklarını Avrupanın talihsiz sanması ve bu bedbahtlıktan onları kurtarmak için ıslahat istemesiydi. Suavi bu ıslahatı «hıtiat» diyordu. Çünkü, onun fikrinde, şarktaki hıristiyan azlıkları iki kısımdı: Bir kısmı yerli duygularını Avrupadan aldıkları «hürriyet» kelimesinin yanlış izahile kaybeden ve hayatlarının şark yürüyüşünü garptan aldıkları rügan pabuçlarla şaşırın züppelerdi ki, Suavi bunları «şark hıristiyanı» saymıyordu. Onun sahici şark hıristiyanları Avrupalı olanlardan, hattâ Avrupalılaştırmış olanlardan öğrenenlerdi:

Vakit gazetesinden [1]:

«*Vakit müdürü efendiye*»

«Elmaruz,

«Konferans (İstanbul konferansı) meselesi nazik. Avrupa devletlerinden bazıları bazısına muhalefet etmek ve belki muharebe eylemek muhtemeldir. Lâkin bize ne. Bir nokta var ki, «onda hepsi müttefiktir.

«O müttefek-ün-aleyhâ olan nokta şark hıristiyanlarının ıslahatı ahvali» ünvanile hatîât.

«İngiliz ile Rus muharebe ediyor farzediniz. Bunlar mey-

[1] Vakit gazetesini, No. 383, 10 Teşrinisani 1292, 5 Zilkade 1293, 22 Teşrinisani 1876

«dan-ı muharebede birbirlerini kırarlarken nokta-i mezkûreye
«dair olan konferansta iki devletin murahhasları biraderâne
«müttefiklerdir. Bu meseleyi iyice anlamak, bundan on sâl ak-
«dem (fi 1866) Avusturya devletinin başvekili Post'un Avrupa
«kabinelerine yazdığı müzekkereyi bilmek lâzımdır. Bu müzek-
«kereyi ve bunun üzerine devletlerin ittifakına dair geçen bazı
«muhaberatı Avrupada bulunduğum vakit République Française
«ve diğer bazı gazetelerde neşrettirmiş idim. İşin bu merkezde
«bulduğu anlaşılıdıysa, şimdi, devletlerin filhakika muzır ve
«muharrip olan şu ittifakına karşı ne yapmak lâzım gelir, tarif
«edeyim. Avrupablar bu meseleye neden ittifak ediyorlar [2],
«onu bilmek çare bulmağa kâfidir. Avrupalıların bu meseleye
«ittifakı cehaletlerinden, yani şark hristiyanlarını bilmedikle-
«rindendir. O halde onlara: — Cahilsiniz, bilmiyorsunuz, deme-
«li, hakikat-i hali anlatmalı. Ben Avrupada mütenebbih ettiğim
«ricali işte bu tarik ile irşat eyledim. Onlara dedim ki: — Sizin
«şark hristiyanları dediğiniz, bir şimendifer komiserinden ru-
«gan potin giymesini öğrenip te liberté = hürriyet diyerek ana-
«sını babasını tahkir eden Bulgar oğlanı değildir. Şark hristi-
«yanları dediğiniz, Avrupadaki frenklerden yalan yanlış bazı
«frenklik öğrenip te âbâ ve acdâdının âdât-ü-ahlâk-ı-taat-
«hılâtını tahkir eyliyen ve rütbe filân arzusile müşkülât çıkar-
«mağa çalışan üç dört Ermeni ve Rum ve Bulgardan ibaret
«ahlât-ı erbaa değildir [3]. Şark hristiyanları kiliseye hürmet
«eden ve dinlerince evamir-i ilâhiyeye itaat eyliyen patrikler
«idarelerinin altında milyon milyon nüfustur ki, bunlar, frenk-
«leri tahkir ettikleri kadar frenkleşmiş olan mezkûr ahlât-i er-
«baadan dahi istikrah ederler. Şimdi şark hristiyanları haber-
«dar olsalar ki, Avrupa frenkleri onları himaye davasile kendi-
«leri gibi yapmak isterlermiş, hemen hepsi sizin aleyhinizde bu-
«lunurlar. Avrupada ehl-i insaf var, lâkin bilmiyorlar. Eğer bu

[2] «Bu meselede ittifak» demek istiyor. Fakat medrese itiyadile «me-
seleye ittifak» şeklinde yazıyor.

[3] Suavinin Avrupa'da bulunan hristiyanlardan maksadı biraz da Romada
okuyan Ermeni kardinali Hasun Efendinin adına izafeten teşekkül eden ve
kilise evkafının idaresile âyinlerinin tanzimine Avrupayı sokmak isteyen
Hasunist'lerdir.

«ehl-i insaf bilseler ki, insaniyet diye tabîlik, dehrilik ve hür-riyet davasında bulunan evlâd-i şarkı ehl-i din ve erbabı ahlâk olan babaları aleyhinde silâhlendiriyorlar, ve bunun adını hıristiyanları himaye tesmiye ediyorlar. Ol vakit hatalarını anlarlar, ve anlamalarile hatalarından âr ederler.

«Ben İstanbulda doğdum amma on beş yaşımdanberi seyahat eyledim. Ben şark hıristiyanları cümhuriyetini gördüm [4], bilmüşahede bilirim. Avrupada bulunduğum müddette bunlarla çok muhabere ettim. Avrupalılara hıristiyan mektuplarıle gösterdim ki, himaye [5], yukarıda işaret ettiğim «ahlât-ı erbaaya Devleti Osmaniyeyi iz'aç ederek, rütbe ve tasallut [6] kazandırıp cümhur üzerine müstebit eylemekten [7] başka ne ticeyi hâsil etmez.

«Ne Anadoluda, ve ne de Rumelide hıristiyanlar frengi severmezler. Avrupanın en büyük cehaleti [8], bir kavme himaye «ismâ' etmek istiyorlar ki, o kavim onları istismâ' istemez. Ve «hüm lehu kârihun [9]. Fî. 4 Zilkade. İmza Ali Suavi.»

[4] «Şark hıristiyanları cemaatini gördüm» demek istiyor.

[5] «Avrupalıların himayeleri» demek istiyor.

[6] Bir ihtimale göre bu kelime, yazıldığı gibi, hakikaten «tasallût» tur ve o takdirde «sulta» mânasına kullanıyor. Başka bir ihtimale göre «tasallutun» dur, ve tertip yanlış olarak «teşallut» yazılmıştır.

[7] «Cemaatlerini müstebit etmekten» demek istiyor.

[8] «Avrupanın en büyük cehaleti şundadır ki» demek istiyor.

[9] «Onu istemiyorlar» mânasınadır. Ayettir, ve Surei Nahildedir.

İKİ RESMÎ ZULÜM

Suavinin hayatında karşılaştığı ilk resmî zulüm mefhumu Simavda bir köylü kadından alınan yirmi kuruşla başlar, son zulüm de Çırağanda kendi hayatı ile biter.

Simavdaki köylü kadın hâdisesi Yörük Hüseyin vak'asının mukadimesidir: Suavi, Simavda Kuşlu medresesinde müderris iken, talebeden bir Yörük Hüseyin vardır. Hayatını Kuşlu medresesine vakfetmek ister. Suavi galiba tevazuundan söylemiyor ve galiba, bu Yörük Hüseyin, hocasının ilmine meftun olduğu için medreseye hayatını bağlamak istiyor. (Çok iddialı adam olduğu halde, Suavinin, bazan, böyle tevazuları vardır.) Ve bu Hüseyin Yörük aşiretindeki koyunlarıyla keçilerini satıp medreseye kapanmaya karar verir. Günün birinde ortadan kaybolan Hüseyin «Mevâşisini satıp, savmak [1]» için aşiretine gitmişti. Satılan hayvanlar beş bin kuruş kadar tutar, ve Hüseyin parayı kemerine yerleştirir, medreseye gelmek üzere yola çıkar. «Kasabaya gelirken, aşiretinden iki Yörük önünü keser, «Hüseyini soyarlar. Fakat Hüseyinin malı canının yongası olduğundan, hemen canını dahi beraber verircesine Yörüklerden bıçak yer [2]. Bedeni pare pare olur, bir müddet sonra düşe kalka kasabaya, medreseye gelir [3].» Başına geleni medresede Suaviye anlatır. Suavi «Hüseyine sabretmesini ve her dernek günü kasabanın pazar yerine gidip hırsıza rastgetirdiği anda zaptiyeye tutturmasını talim [4]» eder. «Hüseyin bu su-

[1] Şûrayı Ümmet, No. 132, 1 Şubat 1329, 23 Muharrem 1327, «Ali Suavi merhumun tercümei hal ve sergüzeşti», tefrika: 2.

[2] Aynı gazete ve tefrika.

[3] Aynı gazete, No. 133, aynı tefrika: 3.

[4] Aynı gazete ve tefrika.

«rette hareketle iki üç hafta sonra herifi rastgetirir [5], zaptiye-
«ye tutturur [6].»

İşe zaptiye karışınca resmî zulüm mefhumu da başlar, gün-
kü Simavda nahiye müdürünün önünde bir dava zaptı açılır.
Hırsız hapse konulur. Fakat müdür, 600 kururş rüşvet alarak
hırsız hapisten çıkarır. Yörük Hüseyin, davasını isbat etmeye
gittiği zaman, müdürden şu cevabı alır:

— Mahpus kefalete bağlandı ve şahsî işlerini görmek için
üç gün izinle salıverildi.

Suavi haber alır ki, mahpus, nahiye müdürüne vereceği
600 kuruşu Zeybek Ahmet ismindeki kasaba koyun getireceği-
ni vâdederek temin etmiş, ve bu parayı müdüre de kasap Ah-
met vermişti. Suavi, bunu bilmez görünür, ve, ilk defa karşı-
laştığı resmî zulüm mefhumunun başlangıcı olan bu vak'anın
içinden taşan acısıyla günde bir kaç defa müdüre gidip mahpu-
sun buldurulmasını söyler. Anlatamaz. Nihayet bir gün nahiye
meclisi toplantısında ilken müdüre Suavi gene gider. Müdür şu
kısaca ve son cevabını verir:

— Kaçmış, bulunmuyor.

Suavi, müdürün yüzüne karşı rüşvet aldığı söyler, ve Si-
mav naibine de [7] işin içini anlatır, ve rüşveti başındaberi iti-
raf eden kasap Zeybek Ahmedî de şahit olarak gösterir, ve Kuş-
lu medresesinin müdürresi [8] ile Simav naibi nahiye müdürü-
nün hırsızlığının Suavi ile birleştiğini. Artık, bunun üzerine
Suavi kalkar, Kütahyaya gider, Kütahya kaymakamına ve hâ-
kimine [9] Simav müdüründen şikâyet eder. Müdürün başka
şeylerini de öğrenen sarıklı ihtilâlcî sırası gelmiskende onları da
anlatır: Müdür o yılın âşârını, esraftan yedi sekiz kişiyle birle-
şerek, kapatmıştı. Hükûmet bundan dört yük kuruş zarar gör-
müştü.

[5] «Herife raslar» demek istiyor.

[6] Aynı gazete ve tefrika.

[7] Burdurlu olan bu naibi Suavi, halkın telâffuzile «Baldurlu Calık
Kağı» diye yazar.

[8] Mustafa Efendi ismindeki zat.

[9] Kaymakam Mutuş Paşa ve hâkim Haraççızade Ağâh Efendi.

Bu aralık Simav naibi de Kütahyaya gelir, ve müdürle eşrafın suçları sabit olur. Eşraf sürgüne gönderilir.

‘Müdür ne olur?’

Bu suali Suavi de kendi kendine şu tarzda sorar, cevabını şu tarzda verir:

— «Bu aralık müdür ne ceza gördü?. Azil ile gûya tazir olun-du... Hüseyinin paraları?... Gitti, gider!»

Fakat Suavinin hayatındaki ilk resmî zulüm mefhumu bu değildir. Onu hasta eden zulüm Simavda Hacı Hafız oğlunun boy-nunda din kitabı ile, elinde takva tesbihile, dudağında tehlikeli se-sile hükûmet sandalyasına oturunca (hem de tamamen değil, vekil olarak kıçının dörtte birile oturunca) 60 kuruş almak için köylü kadınına çocuğunu sattırmasıdır.

Bunu, üslûbundaki zehirli tebessümle, ve sesindeki güzel göz yaşile Suavi kendi anlatsın:

«Kütahya kaymakamına Simavda, Hacı Hafız oğlunu ben «ve naip tavsiye ederiz. Bir emirname ile çıkıp müdür vekili ta-«yin olundu. Ben de Simava döndüm. Bu Hacı Hafız oğlu dedi-«ğim zat, vaktile Simavın birinci mertebede ağniyasından ve «muteberanından iken, hasmı olan fırka-i vucuh ^[10] bir aralık «galebe ile onun (Hacı Hafız oğlunun) taraftarlarını müzmahil «etmiş, ve Hacı Hafız oğluna da hayale gelmez gadirler eyle-«mişler, emval-i fıkrayı tazmin namile malını almışlar, evlâ-«dını askere göndermiş, ve nefesine de emniyet vermediklerin-«den firara mecbur eylemişler.

«Hacı Hafız oğlu Aydın taraflarında bir kaç sene mestu-«ren ^[11] devredip müahharen Simava (12) tamtakır hanesine «dönmüşse de ne kasabaya girdiğini, ne de hanesinde oturduğu-«nu, haremi kimseye sezdirilmeyerek, gece gündüz Delâili Hay-«rat okumakla meşgul ve mestur kalmış. Mumaileyhin bu hâli-«felâketi, yedi sene kadar sürmüş olduğunu mukaddema işit-

[10] «Memleketin ileri gelenleri» demek istiyor.

[11] «Gizli olarak» demek istiyor.

[12] Buraya kadar olan kısım Şûrayı Ümmet gazetesinde (No. 133, 2 Şubat 1324, «Ali Suavi merhumun tercümei hal ve sergüzeşti» başlıklı tef-rikanın 3 numarasındandır.

«miş ve kendisile gaibane aşinalık dahi etmiş ve binaberin Mu-
«tuş Paşaya tavsiye dahi eylemiş idim. Simava avdetimde şu bî-
«çare ve mesaibde Hacı Hafız oğlunu, müdür konağında ve-
«kil sıfatında [13] birinci kere olarak gördüm. Çehresi güzel, göz-
«leri iri, burnu eğri, sakalı dolgun, arkasında kürk, başında ye-
«şil [14], elinde tesbih, dudakları müsebbih ve mühellil [15] boy-
«nunda Enam kesesi asılı. Ben bu felâketzedeyi müstecâbuddâ-
«ve sandım. Günlerde bir gün, tenezzüh için Debboy bahçesine
«gittim. Müdür konağı Debboya muttasıl olduğundan müstecâ-
«buddâve pederimizin (yani Hacı Hafız oğlunun) mübarek dua-
«sını almak üzere konağa ve yanına girdim. Beni ihtiram ile te-
«lâkki etti. Bir sofî-yi şeyh ile bir mu'tekid-i şâb [16] ne konuşur-
«lar. Bâb-ı zuhd-ü takva fezalinden sohbet açtık. Sulehayı eslâf
«menakıbını zikr ile meclisimize rahmet nüzulü itikadında iken,
«bakınız, ne nezle göründü! Şaka değil, dikkatle okuyunuz. Bu
«faslı ibret alacak derecede cem'i fikr-i âti ile kıraat ediniz. İçe-
«riye bir zaptiye bir köylü karı getirdi. Karı:

«— Davam var!»

«Dedi. Bizim sofu Hacı Hafız oğlu:

«— Kayd-ü-tescili şer'an lâzımdır.»

«Deyip sağ eline bir kalem, sol eline bir kâğıt aldı. Ve gözle-
«rini süzerek kaidei hükûmetten olmak üzere, nigâh-i iltifat et-
«miyerek:

«— Söyle!»

«Dedi. Köylü karı ki, köyünde dahi kimsesiz, evsiz, barsız
«hizmetçi olduğu takririnden zâhir oldu. Tâ kadın ninesinden
«kalmak üzere, cümlesi yirmi kuruş eder etmez toprak tencere,
«keser sapı gibi bir takım eşya, köylüsünden birinin zaptında ol-
«duğundan bahisle bunların ahz-ü tahsilini ciğer paralar niyaz-
«larla rica etti. Müdür vekili (yani Hacı Hafız oğlu) müfredât-ı

[13] Nahiye müdürü konağında nahiye müdürü vekili sıfatında.

[14] Yeşil sarık demektir.

[15] Tesbih çekerken okunması muttat duaları okuyan ve tehli ve tek-
bir getiren demektir.

[16] Suavinin, «Sofî-yi şeyh» ten yani «ihtiyar sofu» dan maksadı Si-
mav nahiye müdür vekilliğini yapan Hacı Hafız oğlu ve «Mûtekid-i şâb»
dan maksadı da genç bir hoca olan kendisidir.

«eşyayı zincirleme kaydettikten sonra, herif celbolunduğu halde «ınkar ederse isbat edebileceğine dair bazı sual ve cevap ile adem-i isbat canibını bittercih herifi celp ve mürafaa lâzım gelmiyeceği cevab-ı ye'sini verdi. Kadın ağlıyarak kapıdan «dışarı çıkmak istedi. Amma Hacı Hafız oğlu kaşlarını çatıp, göz-«lerini belirtip kalın sesi ile haykırdı ki:

«— «Kayd-ü-tescil parasını ver de öyle git!»

«Fakire köylü para lâkırdısını işitince, dönüp:

«— «Aman ağa, merhamet et. Benden para isteme!»

«Dedi. Hacı Hafız oğlu dedi ki:

«— «Müdür senin hizmetkârın mı? Kaç saattir, sen söyledin, işte ben yazdım (elindeki kâğıdı da gösteriyor.) Şer'an resmini «ver.»

«Köylü, «şer'an» denince ne yapsın. (Şeriatin kestığı par-«mak acımaz.) Kaç para olduğunu sual eyledi. Ol felâketzede-i «mesâibdîde ve tevbekerde, ağnî Hacı Hâfız zâde»:

«— «Şer'an altmış kuruş.»

«Dedi. Karı altmışı duyunca:

«— «Aman ağa [17], padişah başı için, evlâdın başı için, ben «köyde hizmetçiyim, aman...»

«Diye ağlamağa başladıkta, müdür gerdanında delâili [18] há-«mil, dudakları mühellil olduğu halde zaptiyeeye tevcih-i hitap «edip:

«— Al bu kadıncağızı, kara müftüye götür, ve de ki: Hacı «Hafız oğlu bu kadıncağızın yazdırdığı şeyler zahmeti için alt-«mış kuruş resim istiyor... Kitaba baksın, haber versin.»

«Dedi. Zaptiye, karıyı, odadan çıkardı. Biraz müddet sonra «kadın ağlıyarak zaptiye ile odaya girdi. Ve kara müftünün kara «kaplı kocaman kitaba bakıp: — Öyledir. Altmış kuruş lâzım ge-«lir. Dediğini ikrar eyledi. Lâkin, kendinin bunu vermeğe kud-«reti olmadığından çocuğunu (yanında bir küçük oğlan çocuğu «vardı) kasabada birine beslemeliğe vererek para tedarik etme-«si zımnında zaptiyenin kendisile beraber dolaşmasına müsaade

[17] Bu noktaya kadar Şûrayı Ümmet gazetesinde (No. 134, 3 Şubat 1324) «Ali Suavi merhumun tercümei hal ve serguzeştî» tafrikasının 4 üncü sayısındandır.

[18] «Delâil-ül-Hayrat» 1.

«niyaz etti. Ol vecih ile de müsaade olundu. Gittiler. İki saat sonra çocuksuz döndüler. Ağdacı esnafından birine çocuğu, yıllığı kırk kuruşa vermişler ve yirmi kuruşunu peşin almışlar. Bu yirmiyi Hacı Hafız oğluna verdiler. Kara müftü kim idi? Simavda bir şeyh-i pür veکار-u temkin, mukaddema müftü iken onun dahi çektiği mesaib Hacı Hafız oğlununkinden az değil. «Hacı Hafız oğlu eline aldığı dört beşlikten ikisini minder üstünde bırakıp, ikisini de:

«— «Bîçare fıkarda para yok ki, ne yapsınlar.»

«Diye izharı rahm ederek ve kadına acıyarak bana vermek üzere uzattı. Ben o vakte kadar geçen macerayı istima ile neticesine intizaren başım dönmüşken ejder-i sahtin herif elinde bana müteveccih olduğunu görmekle ifakat buldum, ve filhâl eline çarpıp yerimden fırladım, Debboy bahçesine girdim. Bu, «ne halet! Bu, ne iftâ! Bu, ne şeriat! Yani şeriat-i âdileyi, bu, ne «su-i istimal! Ne hıyanet! Ne isâet! Bu ne devlet! Bu ahalideki «cehalet, ne cehalet!

«Diye düşünme düşünme müteessiren hasta oldum ve güç hal ile kalkıp medreseye gittim. Ondan sonra Simavda oturamayıp maksat-i re'sim İstanbul'a avdet üzere Bursa yolunu aldım. Hacı Hafız oğlu fıkrası ki, ben onu gafletle okunsun için kaydetmedim, fi Şaban sene 1275 tarihinde vuku buldu (Böyle hatırımda kalmış). İşte bu fıkradaki zulüm kalbime açılan «birinci yaradır. Ondan sonra gördüğüm memleketlerdeki vaka-yi, hep bu yaraya elmaspare ekdi [19].»

Suavinin hayatındaki bu ilk zulme duyduğu isyanla, hayatına hatime çeken Çırağan vak'asındaki fedailiğini birbirine bağlamak çok mümkündür. Haksız adamları döven Kâğıtçı Hüseyin ağanın, zulme karşı tüyleri diken diken olan çocuğunu hâdiseler bazan örtse bile, Simav nahiyesi müdür vekilinin zulmünü görünce hastalanan ve Rodop Balkanındaki millî mücadelenin başına mahlû' Murat V i geçirip memleketi Rustan kurtarmak için teşkilâtsiz bir ihtilâlde ölen Suavi aynı çocuktur. Büyük çocuk.

[19] Bu malûmat Suavinin kendisini başkası gibi (şahsi sâlis gibi) yazdığı satırlardandır: Şırayı Ümmet gazetesi, No. 135, 4 Şubat 1324. «Ali Suavi merhumun tercümei hali ve sergüzeşti», tefrika: 5.

KÜÇÜK HOCA

Çok gezen Suaviyi Anadoludaki seyahatlerinde, her yerde, büyük ve küçük, herkes saymıştı [1].

Bu umumî saygıyı, öyle sanıyorum ki, o biraz da bir tezada borçluydu: Ufak vücutlu, köse sakallı ve pek genç olduğu için çocuk tesiri yapan, hattâ «Küçük hoca» diye kendisine lâkap takılacak kadar dışı küçük olan Suavi, konuşunca içinin olgunluğu bu tezadın sırtına basarak bir âbide gibi yükseliyor, ve mânevî hacmi herkese saygı telkin, daha doğrusu, saygı tebliğ ediyordu. Anadoluda muallimlikle ve vâizlikle dolaştığı zamanlar nahiye müdürünün, kaza kaymakamının, valinin, hâsılı her yerde, herkesin, resmî ve hususî herkesin hürmet ettiği, çocuk hacimli, sivil sakallı softa, bu «Küçük Hoca» ydı. Hattâ Bursada dışının küçüklüğüle içinin büyüklüğünden çıkan mümtaz acâipliğini çekemiyenler, ve bir rüşdiye hocalığını ona çok görenler (ki bunlar her kıymetten rahatsız olan, ve hiçbir yerde vücutları eksik olmayan resmî kılıktı.) onu bu vazifesinden attırdıkları zaman boşta kalan «Küçük Hoca» Sadrâzam Âli Paşanın davetile Bursadan İstanbula gelmişti. İstanbulda devlet adamlarının konakları bu mazisiz çocuğa, bu karınsız softaya, bu sakalsız denecek kadar az sakallı hocaya açıldı. Yaşından büyük, ve resmî mevkiinden çok üstün şeyleri, o, devlet adamlarile bu konaklarda pervasız konuşuyordu. Adeleti konuşmaktaki bu pervasızlık [2] ona, Anadoluda gezerken, yaptığı itiraz temrinlerinden gelmişti. Bunu bizzat kendisi anlatır:

«Beni kendine en aziz dost ittihaz eden kaymakamlar, muta-

[1] Şûrayı Ümmet, No. 135, 4 Şubat 1324. «Ali Suavi Merhumun Tercümei halî ve Sergüzeşti», tefrika: 5.

[2] Buradan aşağısı aynı tefrikanın 6 ncı sayısındandır.

«sarrıflar, valiler, en şedid hasmından işitmediği itirazları be-
«nim gibi heyyin ve leyyin [3] dostundan işitir idi.»

Namık Kemal gibi, Suavi de ihtilâlcî olmak ön-kaderiy-
le^[4] dünyaya gelmiş, siyâsî peygamberliğin bi'setine inanmış, ve
salâhiyetinin yokluğunu hamîyyetinin çokluğile unutarak ve
unutturarak her işe karışmıştı. Magosada sürgünken oradaki hü-
kûmet hırsızlarını bir zindan cdasından korkutan ve bazan mah-
veden Kemal gibi, Suavi de Filibedeyken bir âşâr yolsuzluğunda
kaymakamı [5] rüşdiye muallimi olarak hırpalamıştı. Hattâ Edir-
ne valisi Hurşit Paşa, âşâr yolsuzluğu hakkında Suavinin kopar-
dığı feryat üzerine, bizzat Filibeğe geliyor, ve Filibe mollası Ce-
lâleddin Efendiye, eşraftan bir kaç kişinin önünde, şu sözleri söy-
lüyordu:

— Filibe kaymakamı Atâ Beyin Suavi Efendi hakkında yaz-
dığı inhâ hâlâ cebimdedir. Ben bunu okudukça Suavi Efendinin
Peygamberden küçük, fakat evliyadan büyük bir derecede tarîf
ve tavsif olduğunu görüyorum. Acaba muahharen ne oldu ki
beyinlerine böyle bozuşukluk girdi?

Suavinin adı bile bir büyüdü, kulaklarda keskin öten bu
ismi o, zaten, hayattaki müstakbel rollerinin mevzuuna yakışa-
cak bir ses parçası halinde bir artist ruhile ve bir «Balzac» mu-
vaffakiyetile kendisi bulmuş ve kendisine takmıştı. Kültürünün
çeşitliliği ; konuşurken ve yazarken üslûbunun bazan tuhaf, ba-
zan güzel olan şahsîliği, ve hayatın para, içki, kadın, konfor, süs
gibi tatlı şeylerine karşı kaskatı olan seciyesinin sertliği herkese
korkuya benzeyen bir saygı emrediyordu. Akıllı devlet adamları
bu korkuyu sevgi ve teveccüh şekline sokarak, ona lâkayt kal-
mamayı biliyorlardı. Muâşeret inceliklerini sevimli çizgiler ve

[3] Heyyin—kolay, leyyin—yumuşak demektir.

[4] Mânâyı tamamen ifade ettiğine emîn olmamakla beraber «Prédes-
tination» kelimesinin tercümesi olarak kullandım.

[5] Bazı mutasarrıflara eskiden «Kaymakam», hattâ «Kaymakam Pa-
şa» deniyordu. Hattâ, Namık Kemalın babasının kayın babası olan Abdüllâ-
tif Paşa Sofya Mutasarrıfı diye meşhur olmakla beraber resmî sicillerde
«Sofya Kaymakamı Abdüllâtîf Paşa» diye yazılıydı. Suavinin kendisile uğ-
raştığını yukarıda yazdığım Filibe Haymakamı da «Filibe mutasarrıfı ve
Enderun tarihi sahibi» diye meşhur olan Atâ Beydi.

renklerle kullanan Keçecizade sadrazam Fuat Paşa, devletin oturduğu son sandalyesinden kalkarak Şehzade camiinde Suavi'nin mev'iza rahlesi önünde avam bağdaşı kurup yerde oturuyor, ve küçük hocayı, istifade eden kurnaz yüzle dinliyordu. Kanlıcadaki yalısında ilk garden parti veren bu Avrupa muşeretli Türk veziri devletin bir damla rütbe sırmısından mahrum olan simsiyah cübbeli hocayı konağına yemeğe çağırıyor, onunla «musahabet» ediyordu.

İşte Avrupadan İstanbula döndüğü zaman Abdülhamit II nin sever gördüğü, kendisine has müşavir ve şarkta Avrupa'nın bir parçası olan Galatasaray Mektebi Sultanisine müdür yaptığı Suavi, milletin beğenerek, hükümetin korkarak sevdiği bu «küçük hoca» ydı.

Abdülhamit II nin siyasi hayatını muazzam bir kaç yalan teşkil eder. Bunlardan bir kaçı 1877 Millet Meclisini açması, Mithat Paşayı Sadrazam yapması, ve Namık Kemali cülusunun başında sevmesidir, bir tanesi de «Küçük Hoca» ya gösterdiği bu teveccühtü. Bu teveccühte padişahın «bakkal kurnazlığı» denilen müptezel ve avans zekâsının payı olmakla beraber Suavinin Namık Kemallerle, Mithat Paşalarla düşmanlığının da hissesi yok değildi. Saray Müşiri Sait Paşanın Suaviyi tavsiye etmesi de bu teveccühe sebepti. Fakat bir devlet yalanı olan bu teveccüh hususî yalanlar kadar da sürmiyecek, ve Abdülhamit Suaviyi has müşavirliğinden ve Mektebi Sultanî müdürlüğünden kovacak.

Suavinin Çırağan vak'asını, bu kovuluşa atfedener vardır. Halbuki, o, memleket işlerinde kendisinin kaybolan müdürlüğünü, müşavirliğini düşünecek adam değildi. Ölümünden sonraki bu suizannı, vaktile bilmiş gibi, şu satırları ölümünden çok evvel yazar:

«Herhangi memur ile yüzleşirsem ne o bana, ne ben ona, «bcynimizde kalben ve ahlâkan buğz-u-adâvet peyda olmazdı. «Müarefei sabıkamız olanlarla, hâlâ, bugünkü günde derûnî mü- «bagazamız olmayup yine birbirimizi severiz. Demek ki, benim «kimsenin zatına ve ahval-i hâssasına [6] buğzum yok. Kimse-

[6] «Ahvali hususiyesine» demek istiyor.

«nin de bana olamaz. Töhmət var ise politika töhmeti [7]. Ben «Fuat Paşa [8] dan ne zarar gördüm? Camie dersime gelirdi. Sof-rasında beraber yemek yedik. Birlikte oturup musahabet ettik. «Ancak bulunduğu mevkii ve haiz olduğu kudreti suiistimal edi-«şinin aleyhinde bulundum. Bulunurum. Fakat zatına, hâlâ maz-«har-i gufran olabilmesi için, dua ederim. Evet! Yirmi otuz sene «zarfında ve hele şu sinîn-i ahîrede «ıslahat» namile idare-i mülk-«de bir çok binalar kurulmuş olduğunu dahi gördüm. Amma «temeline baktıkça bina-yi ıslahın esası kumdan ibaret olduğunu «galatsız müşahede ederdim.»

Suavi, çok mümkündür ki, kendisini istiskal ve azleden Abdülhamit II ye karşı da, vaktile siyasî düşmanı olan Fuat Paşaya olduğu gibi, şahsî bir kin duymadı. Ve Çırağan ihtilâli, yine çok mümkündür ki, ancak, bir memleket vak'asıdır. Yalnız, bir nok-tası var: Suavi, vaktile Fuat ve Âli Paşalara kur yapmamıştır; ve cnlardan kuru ve kurnaz bir teveccühden başka bir şey görme-miştir.

Halbuki, Abdülhamit II. nin hakkındaki medihlere Mithat Paşa aleyhindeki zemleri ilâve etmek suretile Suavi, padişaha müspet ve menfinin iki kuvvetele iki cephele kur yapmış, padişah-tan büyük iltifat ve ehemmiyetli lûtuf görmüştü. Bunlardan mahrum kalınca, kurun bir aksülâmele muhtaç olması ve Suavi-nin bu kuru yapmak için fena bir vasita kullanması (yâni sür-gün Mithat Paşayı hırpalaması) ve bunun mütemadiyen mükâ-fatını görecek yerde, eskiden gördüğü mükâfatın elinden alın-ması Çırağan vak'asını Suavinin Abdülhamitten öç almak için yaptığını, düşmanlarının hatırına getirebiliyordu. Fakat bu ih-tilâlin ucunda duran kanlı cenaze Suavinindir, ve bu güzel ölüm-den her iftira korkmaya ve utanmaya mahkûmdur. Yalnız, hiç bir şeyden korkusu olmıyan tarihin eline Suavi'nin Mithat Paşa aleyhinde hicivler ve Abdülhamit hakkında kasideler yazarak vesikalar vermiş bulunması sarıklı ihtilâlcinin bir nevi talihsiz-liğidir.

[7] «Başkasında bulduğum kabahatler şahsî değil, ancak siyasî ku-surlar olabilir» demek istiyor.

[8] Keçeci zade Sadrâzam Fuat Paşa.

Yalnız bütün bu lâkırdılarına iki satır daha ilâve edeceğim: Ben, şahsen, öyle sanıyorum ki, Suavinin padişah müşaviri olması, sürgün Midhat Paşaya sövmesi, Meşrutiyetin aleyhinde bulunması kabilinden çok menfi olan gürültüler de haksızlığı tokatla tashih eden Kâğıtçı Hüseyin ağanın mukaddes isyanına vâris olan ve zulme karşı körpe tüyleri diken kesilen çocuk kaybolmuş onun yerinde akıllı ve uslu bir padişah müşaviri kalmıştı. Suavinin padişah müşavirliği gibi bir irtifadan düşmesi bu akıllı ve uslu adamın içinde uyuyan ve zulme karşı tüyleri diken kesilen âsi çocuğu uyandırdı, ve Çırağan vak'asını o küçük adam değil, bu büyük çocuk yaptı.

İKİ İHTİLÂL KOMİTESİ

İki ihtilâl komitesinin birincisinde Suavinin kendisi vardır, ikincisinde adı geçer. Birinci komite Üsküdar Cemiyetidir, Suavi Çırağan vak'asını bu cemiyette Süleyman Asaf Sopasalanla [1] konuştu.

İkinci komite Cerrahpaşadaki cemiyettir. Bu cemiyet te, Ali Suavinin şehadetinden sonra, mahlû' Murat V i tahta çıkarmak istiyecek ve Abdülhamit bu komite ile şehit Suavi arasında münasebetler bulunduğunu sanacak.

Üsküdar komitesi. Üsküdarın tanınmış ve hamiyetli insanlarınca teşekkül etmekle beraber, bu cemiyeti kuran asıl iki kişidir: Ali Suavi. Süleyman Asaf Sopasalan.

Bu komite 93 harbinin mağlûbiyetinden çıktı, ve Çırağan vak'ası da. bir rivayete göre. bu komiteden.

Mektebi Sultanî Müdürlüğünden atılınca, Suavi, karısıyla beraber oturduğu bu mektepten Üsküdar Şemsipaşadaki direkli yahya taşındı; ve Üsküdarın Sultantepeşinde oturan Süleyman Asaf Sopasalanla arkadaş oldu. Süleyman Asaf, divan şai-

[1] Süleyman Asaf Bey. reisülküttaplıkta ve Bosna ve Mısır valiliklerinde bulunan vezir Sopasalan Kâmil Ahmet Paşa zade. Rumeli valisi Koca Hakkı Paşanın torunu ve Hüdavendigâr valisi Ahmet İzzet Paşanın oğludur. Ve Sokollu Mehmet Paşa zade vezir Ahmet Paşanın soyundandır. Şevval 1257 de Bağdadda doğdu. 16 Rebiülâhır 1331 de Üsküdar Sultantepeşindeki evinde öldü.

riydi, ve mahlû' Murat V. e mensuptu. Edebiyatçı ve komiteci olan Süleyman Asafla Suavi, sık sık görüşmeye başladı. Bir taraftan da 93 harbinin mağlûbiyeti başlamış, galip Rus ordusu Ayastafanosa gelmişti. Rumelide Rus ordusunun istilâsına henüz uğramayan yerlerin halkı oralarda kalan Osmanlı ordusunun bakıyesile birleşerek Rodop Balkanlarında, Despot dağlarında, Rus ordusunun ric'at hattını kesmek için, millî bir mücadelede bayrağı açmıştı. Bu millî mücadeleye, tam taclısı olmadığı için, yarım taclı bir baş çok yakışacaktı: Bu da mahlû' Murat V di. Suavi ile Süleyman Asaf Üsküdar komitesinde şunu düşündüler: Osmanlı devletinden galip Rusya çok şey istiyordu. Bu «çok» u, bir miktar azaltmak için bir çare vardı: Rodoptaki kıyamın başına eski padişah Murat V i geçirmek. Suavi, bu tasavvurun karşısında, İstanbuldaki Filibe muhacirlerini hatırladı. Filibenin Yeşilli Oğlu camii-nin eski vâzı Suaviyi, Filibeliler o kadar sevmişlerdi ki, Rusun istilâ ordusu önünden kaçıp İstanbula gelen Filibe muhacirlerinde bu sevgi hâlâ vardı. Ve Süleyman Asafa Suavi şu müjdeyi veriyordu:

— Emrimde iki yüzden fazla Filibe muhaciri var. Onlarla Çırağanı basarız, ve Sultan Muradı kaçırıp Rodoptaki millî mücadelenin başına geçiririz.

Bir taraftan da İngiltere devleti, Kıbrıs adasını almak istediği ve Rusyayı İstanbula sokmak işine gelmediği için Osmanlı devletini tutuyordu. Ve Suavi, Murat V i padişah yapmak vâdile, Çırağan sarayından dışarıya çıkaracak, bir İngiliz gemisile Rodop balkanına kaçıracaktı. Fakat hasta olan Murat V, Çırağan vak'asında, kendisini kolundan tutup çekerek kaçırılmak isteyen Suavinin bu teşebbüsünü ne anlayacak, ne de kabul edecek.

Yalnız bu teşebbüsten 5 acı şey çıkacak: Suavinin ve 21 muhacirin idam edilmesi ve öteki muhacirlerin hapse atılması ve sü-rülmesi; Süleyman Asafın divanıharp kararile Sakız adasında üç yıl kalebend olması ve bu müddet bittikten sonra 1908 Osmanlı meşrutiyetine kadar sürgünde kalması; Murat V. in annesinin Mekkeye gönderilmesi; Çırağan sarayının deli Murada hastane ve hapishane iken artık zinden kesilmesi; ve Abdülhamit

II nin vehminin, bu vak'adan sonra tıbben delilik sayılacak dereceye varması.

İstanbulun, Cerrahpaşa mahallesindeki bu cemiyette şunlar vardır [2]: Evkaf senedat odası mukabelecisi Aziz Bey (Cemiyet bunun evinde toplanıyordu), «Kleanti» isminde bir Rum, Murat V. in saraylılarından iken sonra saraydan çıkarılan Nakışbend kalfa, ve Ortaköy camii hatibi Mehmet Efendi.

Hükûmetin ilânına göre bu cemiyetin maksadı da Suavinininkinin ayniydi: Murat V. i tahta geçirmek. Abdülhamidin vehmini paraya, nişana, rütbeye ve memuriyete vasita yapmak için belki başkalarının uydurduğu bu cemiyetten politika ve edebiyat tarihine kalan netice bu komite vesilesile Suavinin isminin bir kere daha anılması, ve bu gizli cemiyette bulunduğu ve cinayeti, hükûmetin tâbirile, «dördüncü mertebede» görüldüğü için Midillide üç yıl kalebend edilen Ortaköy hatibi Mehmet Efendinin, o adada sürgün Namık Kemalle görüşmesi, ve Namık Kemal adaya mutasarrıf olduktan sonra, Kemale içki meclislerinde güzel sesile «Akif Bey» piyesindeki şarkıları ve başka türkülerini okumasıdır.

[2] Ceridei Havadis, No. 3846, 16 Teşrinievvel 94, 1 Zilkade 95. «ilân resmi» den.

SEM'U TAÂT CEMİYETİ

Abdülhamit II nin cülûsundan sonra Suavi mütemadiyen tali'sizdir. Bu tali'sizlik de iki türlüdür; Biri, sarıklı ihtilâlcinin feragatle dofu güzel mazisini şüpheye düşüren mânevî tali'sizlik; öteki de Mektebi Sultanî müdürlüğünden atıldıktan sonraki maişet sıkıntısının maddî tali'sizliği (çok güzel, çok sık, çok genç bir Avrupalı kadının [1] parasız kocası olmak bu tali'sizliği büsbütün arttırıyordu).

Sarıklı ihtilâlcinin bir zamanki âsi yüzünü tanınmaz hale

[1] Bu İngiliz kadınının çok güzel ve çok sık olduğunu salâhiyetli zevattan dinledim. Suavinin karisile beraber gece yatısına gittiği Sami Paşa zade Suphi Paşanın kızı Ayşe Özbekan, ve Suphi Paşa torunu Samiye Bil-

koymıya başlayan mânevî tali'sizliğinin sebebi bizzat Suavi idi. Mazi'nin sarıklı ihtilâlcisi, Abdülhamit II. nin cülûsundan sonra, henüz Avrupadayken bile «fesli» ve «izzetlû» bir burjuva namzediydi. Cemiyeti temelinden çatısına kadar yıkmak isteyen İstanbulda birinci Muhbir gazetesinde Yeni Osmanlılar Cemiyetini nihilistlere benzeten, dini devletten çatır çatır ayırmaya kalkan âsî hoca neredeydi? O, şimdi, kütleyi dinin ahlâkına dayamak isteyen Le Play'ye bayılıyordu. Ve, artık, İstanbuldaki Muhbir'de «Serbazlık» diyerek şahlandırmak istediği hürriyete inanmıyor; artık itaate, artık inkıyada inanıyordu. Vâkiâ değişmek bazan tekâmül etmektir, ve tekâmül hemen her fânî için tabiidir. Ancak sarıklı ihtilâlcinin mânevî tali'sizliği şundadır ki, onun bu tahavvülü, yahut (kendisi eğer buna tekâmül diyorsa) onun bu tekâmülü Abdülhamit II nin padişahlık zamanına raslıyordu. Ve bu padişah eski sarıklı ihtilâlcinin bu tekâmülünden o kadar memnun oluyordu ki, eski rüşdiye hocasını kendisine has müşavir yapacak kadar, tarihin beğeneceği bir kadir şınaslık gösteriyordu.

Fakat bu hâdise de Abdülhamid II. nin lehine, ve Suavinin aleyhine çıkıyordu. Ve Suavinin bu tekâmülünde, daha doğrusu bu tahavvülündeki üslûbun padişaha çok sevimli görünmesi ve resmî hayatta küçük mâzili olan Suavinin saray müşavirliğine fırlaması, gayri tabii irtifa, sarıklı ihtilâlcinin mânevî tali'sizliğini şahlandırıyordu. Çok mümkündür ki, Suavinin değişmesi kafasının bir inkılâp geçirmesiydi. Yahut şu da çok mümkündür ki, eski solcu Suavinin şimdi sağcı olması, Avrupadaki ihtilâlcî arkadaşlarının hemen hepsile kavga etmesinden çıkan acı ve ekşi adamlığının bir neticesiydi. Her halde, Suavi,

man, ve yine böyle yatı misafirliğine gittiği Sadrâzam Ethem Paşanın torunları Azize Eldem ve Fethiye Resîdden aldığı notlar bu kabildendir. Bîlhassa Sami Paşa torunu Samiye Bîlman şunu anlattı:

— Büyük annem Neyyire Hanım (Sami Paşanın kızı) bana naklettiği: Suavinin karısı çok güzel olmakla beraber, çok şık ve zarif bir kadındı. Hattâ bize Paristen tuvaletler ve o devirlerde geyilmediği halde şapkalar getirtirdi. Ve, bizler de ikinci imparatorluk devrinin hotoza benzeyen bu şapkalarını feracelerimizin yaşmalarile örterek hotoz yerine kullanırdık.

artık, bir komite olmaktan çıkan Yeni Osmanlılar Cemiyetinin eski ve solmuş bir rakamı diye tanılmak istemiyordu.

Abdülhamit onun eski bir komiteci olduğunu unutmadı, ve İstanbul efkârı umumiyesi de onun Avrupadaki komiteciler nezdinde müstaskal olduğunu hatırlamamalıydı. Hüviyeti yalnız kendini taşıyan, kenarlarından yalnız kendisi taşan bir Cemiyete muhtaçtı. Ve kendi gururunu memnun edecek olan bu cemiyet Abdülhamidin vehmini rahatsız etmemeli, ve bir ihtilâl komitesi değil, bir ubudiyet ve itaat cemiyeti olmalıydı ve sade kendisile ve sade padişaha secdeyle dolu olan bu cemiyete eski sarıklı ihtilâlcî Kur'andan bir isim buldu: «Sem'ü Tâat Cemiyeti [2].»

Suavinin Yeni Osmanlılar Cemiyetini zımnen beğenmemesi, ve kendisinin yaptığı cemiyetin isminin Kur'andan alınması ve programından adına kadar bu cemiyetin bütün mevcudiyetinin «itâat» olması, bütün bunlar, o kadar «padişah»dı ve o derece «Halife»ydi ki, hâdisenin bu cephesi de sarıklı ihtilâlcînin mânevî tali'sizliğini çoğaltıyordu.

Bu cemiyetin âdetâ beyannamesine benzeyen bir mektubunda [3] Suavi, Yeni Osmanlıların inkılâp davasının iflâs ettiğini yazıyordu. Onların «yeni» sandıkları şey artık eskimişti: «1870 ve 71 vakayiiindeki efkârı cedîde olan usul, şimdi, yeni «tüfeklere nisbetle Kırım muharebesinde kullanılan kâvâlar «kabîlinden» di.

Yeni Osmanlıların güzel ve genç bir kız sanarak âşık oldukları Meşrûtiyetin, genç ve güzel olması maskeydi, ve Suaviye göre artık bu maske düşmüştü, ve ortada duran bir koca karıydı: «Bir vakit hüsn-ü cemâl ile arzı didâr ederek cezbi aşk «eyleyen efkârı cedidenin 70 ve 71 vekayiiyle nıkabı düştüğü gibi ne zîst acûz idüğünü teferrüs birle görmeyen ve müşahede

[2] Suavi bu ismi şu âyetten alıyordu: «Kalû semi'nâ ve ata'nâ=«Mî'minler derler ki işittik ve itâat ettik.»

[3] Vakit gazetesi, Suavinin bu mektubunu şu başlıkla basıyordu: «Ali «Suavi efendinin geçenlerde İngiltereden Pariste bir zatı âliye yazmış olduğu mektubun sureti mumâileyh tarafından matbaamıza verildi. Bu mektubun mefâhim ve mezâyası hep itirazlara cevap olacağından berveçhi zir tab ve neşrederiz.»

«eylemiyen fırka ile (yâni Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile) dev-
«let ve milleti Osmaniye hiç bir iş yapamaz» dı. Osmanlı devletine büyük hizmetler edecek olanlar ancak Suavinin cemiyetindeki filozoflardı: «Ancak «Union» denilen Sem'ü Tâat Cemiyetinin hükemâsıdır ki, devleti Osmaniyeye büyük hizmet edebilirler. Ve yalnız bunlardır ki, şimdi benimle bilfi'il çalışıyorlar.»

Suavi ile çalışan bu filozoflar o allâmelerdi ki vaktile «iş» le «hürriyet» birleşebilir sanmışlarken, olaylardan ibret alarak, bunun mümkün olmadığını görmüşler, «hürriyet» ten filân vazgeçmişler ve «işittik, itâat ettik.» yolunu tutmuşlardı. Suavi soruyor, ve Suaviye yine Suavi kendisi cevap veriyordu: «Bunlar kimler?» «Mukaddemâ libert  ve «oluvre» beyinlerini helki «cem'ü telfik mümkün diye çalışmakta iken vukuatı ahirenin «verdiği derslerden ibret alarak tereddüdü bilküllüye atup ce-«maâtı siyâsiye için sem'ü taat kaziyyesinden gayri ve bundan fazla bir asıl ve kaide olmadığını bittakdir «contre-r volution» teşkil eden büyük kanuncular ve muhterem allâmelerdir.»

R action kelimeleri yerine «Contre-r volution» tâbirini kullanan Suavi 19 uncu asrın başında tarihin dünya  l sile en büyük m stebidi olan Metternich'in Avrupadaki hürriyet r zg rlarına karşı diktiği mukaddes ittifakı hatırlatan siyâsî irtic , ikinci Abdülhamidin ferd  irtic na bir cesaret mukaddimesi olarak öne sürüyor, ve din cemiyetleri hakkında terimleşen «Union» kelimesile Fransız  limi Le Play'in ismini yeni padişaha yaptığı kuru süslemek için kullanıyordu: «Bu Union'u te-«sis eden s nateur Mösyö Le Play, Fransanın en muteber all -«mesi olup, İngiltereden ve sair kıt'adan, büyük kanuncular «hassaten gider, şeyh ziyaret eder gibi m l katından müstefit «olurlar. Müşarünileyhin marifet ve hürmetine şundan büyük «bir delil olmaz ki, fi 1867 Paris ekspozisyonunu tanzim ve idare «eden o idi [4].»

Le Play'yi Suavi pek haklı olarak medhettikten sonra, Pa-

[4] Bu sergide umumî komiserdi.

risteki bir Türk devlet adamına, kendisini gidip görmesini yazıyor, ve bu mülâkata Le Play'in ehemmiyet vermesi için kendisinin bir tavsiye mektubunu kâfi gösteriyor tavrını, belki istemiyerek, takıyordu. Vakıt gazetesinde bastırtmak suretile gösteriş tarafı artan bu fena caka da Suavi'nin bir tali'sizliği idi. Sarayın ve hükûmetin gözünde devlet adamlarına direktif veren bir politika mürşidi te'sirini yapmak istemesi memleket için göğsü çarpan Suavinin belki hiç aklından geçmiyordu. Fakat, Mithat Paşaya yazdığı nasihat makalesinde olduğu gibi, aşağıdaki yazısında da bu sevimsiz mâna çok vardı:

«Müşarünileyh (Le Play'yle) akdi münasebet hemen Avrupa'nın en muhterem uleması ve sulehâsı ile münasebet demek olmağla devlet ve milleti Osmâniye hakkında siyyemâ şu eyyâmı müşküle menâfii azîmeyi mucib olacağı meczûm-ı âcizî bulunduğundan işte zâtı vâlanıza leffen bir tavsiye mektubu gönderdim:

«Bir gün saat üçten sonra.... .. Beyefendileri [5] dahi birlikte alarak müşarünileyhin hanesine gidip ülfet ve musahabet eylemenizi ihtar ederim. Ve Ba'delmülâkat, müşarünileyhin sizler gibi memleketimizin istikbali olan fesli ve müslüman görüşünden [6] ne kadar tæessürât ve ne derece mahzuziyet gösterdiğini tarafı âciziye bittafsil iş'ar buyurmanızı niyaz ederim efendim. An Langam otel, fi 9 Teşrinievvel 92. İmza «Suavi [7].»

[5] Bunların kim olduklarını yazmaz.

[6] «Bir fesliyi ve müslümanı görüşünden» demek istiyor. Suavinin yazısı bazan böyle çok şahsidir.

[7] Vakıt gazetesi, No. 347, 15 Teşrinievvel 1292, 17 Teşrinievvel 1876, 29 Ramazan 1295. «Elma'ruz» diye başlayan mektup.

SUAVİNİN İNGİLTERE İLE AHBAPLIĞI VE MACARLARA SELÂM KİTABI

Suavinin bir tali'sizliği de, onun hakkında yapılan bazı fena medihlerdir. Vakit gazetesinde çıkan bu medihlerden biri, onun tali'sizliğinin müzib hususiyetile, iki kere aleyhindeydi. Evvelâ bu medhin edâsında, bunu Suavinin kendi yazdırmış gibi bir şey vardı; sonra, bu medih, bir iddia ile zekâsız bir yalana çok benziyordu. İddia şudur: Suavi'nin Londraya gitmesi İngiltereyi Türkiyeye tekrar dost etmişti. Vakit gazetesi, bu iddiayı, bir yalanın ağdalı mübalâğasile bir kat daha çirkinleştirerek yazıyordu.

Vakit'ten [1]:

«Selâmet-i vataniyemize sây-ü-himmeti erbab-ı hamîyyetin «mücib-i şükran-ü mefhareti olan Ali Suavi Efendi hazretleri-
«nin evvelki gün, Parîsten bir zate gelen telgrafnamesinde asâ-
«kir-i şâhâne mecruhlarına iâne-i nakdiye toplamak üzere Lon-
«drada cemiyetler teşkiline iptidar olunup bir kaç gün içinde
«hayli akçe verildiği ve şimdilik haftada beş yüz İngiliz lirası
«cem olunacağı tahmin kılındığı muharrerdir. Müşarünileyhin
«tenvir-i efkâr hakkında ittihâz eylediği tedâbir-i hamîyyetkâ-
«rânenin bir semeresi dahi geçende Londraya azimet etmesi
«üzerine İngiliz dostlarımızın hakkımızda işbu teveccühât-ı
«müteceddidânelerinin istinsâî olmağla «eski dost düşman ol-
«maz» meselinin medlûlünü bu defa dahi müşahede ettiğimiz-
«den dolayı medenîyyet ve insanîyyetin hâmi-i vefâ-şîârı olan
«İngilizlerin âkîbet hakikati idrâk ve iltizama başlayan efkâ-
«rı halisânelerine Osmanlılık namına beyân-ı memnûniyyetle

[1] Vakit gazetesi, 12 Teşrinievvel 1292, 6 Şevval 1293, 24 Teşrinievvel 1876

«beraber igfâl-ü tezvirden 'mal olunmuş perde ile ezhân-i «umûmiyyeyi tereddüde ilka eden panislâvist desâyisine kapılmak seyyiâtının nihayet bulduğunu âlem-i medeniyete tebşir «eylemek bahtiyarlığıle iftihar ederiz.»

Eskiden varken bir aralık yok olan ve fakat «Ali Suavi Efendi Hazretlerinin Paristen Londraya gitmesile» tekrar mevcut olmağa başlayan bu İngiliz dostluğundan sonra Suavinin bir de «Macarlara selâm kitabı» gelir: On beş bin selâmlı ve içi, dışı altın ibareli kitap.

On beş bin kişi Macarlara selâm söylemek için Suaviyi seçiyordular. Bunu bizzat Suavi gazeteye kendi yazıyordu. Bu yazıda Suavinin çok müzib olan tali'sizliği durur. Tarih fena yüreklidir. Ve Suavi fena kalpli tarihe, kendi aleyhinde bulunmak imkânını bu yazıyı yazan eliyle bizzat kendi veriyordu. Yarın bu satırları vesika diye alan tarih Suavinin aleyhinde şu zarfa düşecek: Suavi, kendisini on beş bin kişi tarafından seçilen adamın ehemmiyetli suratıle Abdülhamid II ye korkunç göstermek istiyordu. Halbuki, bu on beş bin kişinin Suaviyi seçmesi muhakkak ki, yalan değildi; vatani için ölecek adam bu kadar fena bir yalan söyleyemez. Ancak Suavi doğruyu bile o kadar fena bir iddia üslûbiyle yazıyordu ki, bu çocukluk yüzünden, anlatınca, hakikat masala benziyordu. Suavinin en tali'siz tarafı budur: Doğru söylemeyi bilir, doğrunun nasıl söyleneceğini bilmez.

İçi dışı altın tarihli olarak Macarlara gönderilecek selâm kitabı hakkında Suavi'nin yazısı:

Vakit gazetesinden. (2):

«İstanbuldan ve taşralardan Macar dostlarımıza selâm tebâliğü için reşadetlü Şeyh Süleyman efendi hazretlerine [3] yazı-

[2] Vakit, No. 549, 28 Nisan 1283, 10 Mayıs 1277, 26 Rebiülâhir 1284.

[3] Şeyh Süleyman Efendi. Bu zat ile beraber Macaristana gönderilen hoca Mehmet Efendinin oradaki vaziyetleri hakkında Vakit gazetesinde (No. 552, 1 Mayıs 1293, 29 Rebiülâhir 1293) şu fıkra vardır:

«Macaristana giden Osmanlı milleti mebusanı reşadetlü Şeyh Süleyman Efendi ve Hoca Mehmet Efendi ve diğer zevatı mütebere yarın değil, öbürgün (yevm-i Salı) Triyeste vapurile İstanbula dahil olacaklardır. «Zevât-ı mûmâileyhînin böyle bir zamanda Macaristanda muvaffakiyetleri

«lıp zirleri ulemâ-yı kiram ve meşâyih-i izam ve talebe-i ulûm
 «ve dervişan-ı safvetnümun vesair ehillâ-i turuk ve selâsil-i
 «muhtereme caniplerinden ve keza sınıf sınıf ehli maarif ve
 «sunna' ve zürâ ve yegân yegân mütehayyizan tarafından ini-
 «zalanan evrak vesaiti müteaddide ile yeddi âciziye iysâl
 «olundu.

«Bu güne dek imzalar on beş bini tecavüz eyledi. Bu yol-
 «da beni tahsis, hak-kı âcizânemde umum tarafından hüsnü na-
 «zar eseri olan hüsnü zanna delâlet edeceği haysiyetten cümle-
 «ye arzı şükrandan sonra ilân ederim ki, dest-i âciziye vâsil ev-
 «raktan bazıları uzun uzun telgraflarla ve bazılarınin da sûret-
 «leri arize-i mahsûsalarla mahallerine tebliğ olundu. Fakat pek
 «çoğu mumaiyleh Şeyh efendi hazretlerine fi 23 Nisan sene 92
 «tarihinde Peşte den haraket etmelerile yetişemeyeceğinden kal-
 «dı. Telgraflarla, arizalarla Peşteye isal olunanların ve keza ka-
 «lanların asılları Peşte Nümunehanesine bir yâdigâr-i târihi ol-
 «mak üzere hediye olunacaktır. Şöyle ki, bunun için ısmarla-
 «mış olduğum güzel cilâlî ve yaldızlı ve kâğıtları koçanlı gibi
 «kesik bir defter içine evrakı asliyei mezkûre kenarları zamkla-

«tarihçe emsali görülmemiş vak'adır. Macaristanda asker karakollarına kadar
 «Osmanlı bayraklarıyla donanmak ve sokaklarda ve mekteplerde, ve fabri-
 «kalarda ve Millet Meclisinde (Yaşasın Sultan Abdülhamid Han.) duasile Ma-
 «car dostlarımızın velvele-pâş-ı âlem olmaları tâbi-i devr-i mes'ad-ı hazret-i
 «şehriyârinin âsâr-i mübarekesindedir. Bu nazik noktayı milletimiz hep bildi,
 «anladı. Salı günü milletin icra edeceği istikbal ve şenliğe bütün dünya el
 «çırpacaktır. Mektepler ve hoca efendiler ve müteberân-i millet, İstanbul'da
 «sakin Macarlar ittihad bayraklarıyla, ve keza Lehler istikrâ edecekleri Sir-
 «keti Hayriyye vapurları ile Marmara açıklarına çıkup mebusan-ı [4] mumâi-
 «leyhimi karşılayacaklar ve binlerce zevât Sir'keci iskelesinden efendileri (Sü-
 «leyman ve Mehmed Efendileri) alup Sultan Beyazitte Musâfirhâne kiraat-
 «hanesi salonuna indirecekler, orada icrâ-yı merâsim-i hoşâmedi ve müvaf-
 «fak şüdi ile şerbetler içilecek ve nutuklar verilecektir. Bazı mahalle ahâlisi
 «Salı gecesi işâl-ı kanâdil ile Macar ittihâdi için icrâ-yı şehriyân tasavvür-ü
 «teklif eyedikleri dahi işitilmiştir. Aldığımız son haberlere göre vapurları
 «ve keyfiyet-i istikbali ve merâsim-i hoşâmedi-yi tehiye için cemiyet teşek-
 «kül etmiş ve cemiyetin reisi heyeti mebusan âzasından Edirne mebusu Ra-
 «sım Bey efendi imiş.»

[4] Buradaki «meb'usan» tâbirinden maksat, Millet Meclisindeki mebus değıldir. Macaristana gönderilen demektir.

«narak yapıştırıldıktan ve defterlerin dışına ve içine altın
«ile: «Fî Rebiülâhir, sene 1294, Osmanlıların Macarlara selâm-ü
«uhuvvet sicillidir.» ibaresi yazıldıktan sonra Peşte nümuneha-
«nesine takdim olunacaktır. Şimdi ve sonra ve hattâ â'sâr-ı âti-
«yede âyine-i uhuvvet olarak kalacak böyle bir sicille, namının
«kaydını arzu eden sair zevâtı dahi bundan hissedar etmek için
«defter-i mezkûrun irsâlini ilâ 15 Cemazilevvele te'hir eyle-
«dim. Namını vermek isteyenler bir temiz kâğıda kenarı biraz
«boş bırakılarak ve okunacak surette ism-ü şöhretlerini yazdık-
«tan sonra posta veya, diğer vesâit ile taraf-ı âcizî-ye isâl eyle-
«melerini ihtar ederim. İmza: Ali Suavi.»

ÇIRAĞAN VAK'ASI [1]

Sadrâzam Âli Paşa ölünce ve yerine Mahmut Nedim Paşa sadrâzam olunca, o tarihte hâlâ Pariste olan Suavi, Osmanlı elçiliğine giderek Türkiyeye dönmek için izin istemişti.

Fakat İstanbuldan izin gelmemiştir [2]. Nihayet Abdülhamit II nin padişahlığı ve Mithat Paşanın sadrazâmlığı zamanında Suavinin Avrupadan Türkiyeye dönmesine 10 Râmazan 1293 (29/9/1876) da izin çıkmıştı. Suavinin İstanbula dönüşünden üç buçuk ay sonra Mehterhânedede tevkif edilen ve bir müddet sonra Midilli'ye sürülen Kemal, Suavi'ye Abdülhamidin bir düziye iyilik edeceğine inanarak menfasına gitmişti, ve, Suaviyi Mektebi Sultani müdürlüğünden padişahın attığını duyunca [3] buna, Midilli sürgünü şaşarak merak ediyor, ve henüz damadı olmıyan ve Meclisi Meb'usanda zabıt kâtibi olan Mene-menli zade Rifat Beye şunu yazıyordu:

[1] Suavinin Filibe muhacirleriyle Çırağan sarayına hücum ederek mahlu' Murad V şî padişah yapmak istemesinden ve şehid olmasından ibaret olan bu vak'a o zamanın gazetelerinde Çırağan Vak'ası diye geçer. Ve bu hâdiseyi «curnal» isimle tuttuğu hâtıra defterlerinin birincisinde yazan Eğimli Müşir Said Paşanın bu notları «Suavi vak'ası» başlığı altındadır.

[2] Tercümanı Şark gazetesi, No. 47, 14 Mayıs 1873, 24 Cemaziyelevvel 1295, «Suavinin Avrupada yaşayışı» ismindeki makale (Bu makalenin tamamı ilerideki yazılardadır) den:

«Âli Paşa merhumun vefatıle Mahmud Nedim Paşa hazretleri sadarete «geçtiği vakit (Suavi) sefarethaneye müracaatle memâlik-i Osmaniyyeye «avdete müsaade istemiş ise de sefareti seniyyenin Dersaadetten istizânı üzerine istidası reddolunduğu muhakkaktır. Nihayet zât-i merhametsimât-ı «hazret-i pâdişâhinin culûs-i hümayunlarında yine memâlik-i Osmaniyye'ye «fürceyâb-ı duhul olmuştur.»

[3] Suavinin Mektebi Sultani müdürlüğünden azil tarihi 28 Teşrinisani 1293, 4 Zilhicce 1294, 16 Kânunuevvel 1877 dir.

«Bir de Suavinin ne olduğu etrafıle öğrenilip de yazılmalı [4].»

Kemal, Suavinin ne olduğunu değil, ne olacağını sormayıydı. Çünkü Midilli sürgününün İstanbulda padişah müşaviri olarak bıraktığı Suavi, günün birinde, yalnız Mektebi Sultani müdürlüğünden atılmakla kalmıyor, Abdülhamidin tahtına kardeşi Murad'ı çıkarmıya kalkıyor ve Çıragan vak'asında şehid oluyordu.

1294 Mayısının 8 inci Pazartesi günüydü. Çıragan Vak'ası öğleden evvel (Müşir Sait Paşa: «zevalden evvel!» diyor) başladı: O gün saray müşiri Eğinli Sait Paşa, Yıldız sarayında, Rus elçiliği baş tercümanı Otto ile beraber Abdülhamid II nin yanındaydı. Sait Paşaya Kâzım Bey isminde bir mabeynci, elile —«Gel!» diye işaret etti. Said Paşa, Padişahın yanından çıktı, bahçede duran tüfekçi Baş Tahir ağayı gördü [5]. Ve Tahir ağa, Sait Paşaya tuhaf şeyler söylüyordu:

-- Çırağanda tüfekler atılıyor, kurşunları bu bahçeye kadar geliyor.

Tüfekler çok doğrudu, ve kurşunları Suavinin Kuzguncuktan mavnaya doldurup Çırağan sarayına getirdiği Filibe muhacirlerine Beşiktaş Muhafızının askerleri tarafından atılıyordu. Fakat Said Paşa etrafı dinledi, bir şey duymadı. Rus baştercümanı ile, sonra, Sait Paşa, saraydaki odasına gelirken ikinci Mabeynci Osman Bey [6] büyük telaşla padişaha koşuyordu. Said Paşa döndü:

[4] Kemalın kendi el yazısıyla. 24 Zilhicce 94 tarihli ve basılmamış mektubundan (Numan Menemencioglundan dosyasından.)

[5] Tahir ağa Kâğıthane ve Maslak civarındaki Arnavut kaldırımlarından bir kısmını yapan kaldırıcı bir Arnavuttu. Pudgoriçe'nin bir köyünden gelip Kâğıthane köyünde yerleşmişti. Şehzadeliği Kâğıthane Kasrında ve Maslak köşkünde geçen Şehzade Abdülhamit Efendiye bu Tahir ağa daha o zamandan çattı. Ve o, padişah olunca bu da tüfekçi başı oldu. Yakından tanıdığım bu zat temiz ahiâklı ve ümmî idi. Abdülhamit II onu müşir yaptı. Bütün yirminci asırda ve bütün Avrupa kıtasında iki ümmî müşir vardı. İkisi de Osmanlı İmparatorluğundadır: Biri bu Tahir Paşa, biri de Suavi'yi öldüren Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa.

[6] İstanbulda Çemberlitaştaki Matbai Osmanıyyeyi kuran ve Abdülhamit II nin Baş Mâbeyncisi olarak ölen Osman Bey.

— Bu nedir?

Diye sormak istedi, fakat baktı: Sudanlı bir zenci de [7] padişaha doğru koşarak gidiyor, ve bağıriyordu:

— Sultan Muradı cülüs ettirecekler, ahali sarayı (Çırağan sarayını) basmışlar, aman efendim, başımızın çaresine bakalım.

Başta Eğinli Said Paşa olarak saray adamları kılıçlarını kuşanıyorlar ve silâhlarını takınıyorlarken Abdülhamit de üniformasını giyiyor, silâhlanıyor ve şayet Murad tahta çıkarsa ona karşı harbetmeğe hazırlanıyordu. (Bu ikinci Abdülhamidin, bütün hayatında, muharebe vaziyetini aldığı bir tek vak'adır, ve bu, muhakkak ki, bir milletle taliin bir alayıdır. Taliin acı bir alayı daha vardı: Çırağan ihtilâlini yapan bu Suavi Efendi, bir zamanlar, Abdülhamidin has müşaviriydi, ve kendisini Abdülhamide müşavir yaptıran da, şimdi bu ihtilâli bâtira defterine yazan ve şu satırlarla bitiren Eğinli müşir Said Paşaydı [8]:

«Çırağan sarayına Beşiktaş karakolundan Hasan Paşa asâ-
«kiri zaptiyye ile girip, içeriye duhul etmiş olan fesedeyi vur-
«muş ve yaralamış olduğundan bu fesadın önü saat yedide alın-
«dı. Bu işde Hasan Paşa güzel hizmet etti. Sarayda tutulup Yıl-
«dıza celbolunan muhacirlerden anlaşıldığına göre bu fesada
«kıyam edenlerin ekserisi Filibe muhacirlerinden olup, Ali Su-
«âvi reisleri olduğu halde, bir gün evvel: «Balkana asker gön-
«derileceğinden yarın saat üçte Tophanede toplanıp orada si-
«lâhlarınızı alacaksınız.» diyerek bir ihtiyar muhacir ve Çerkes
«kıyafetinde bir adam vasıtasile muhacirin-i merkumeye tebliğ

[7] Hafız Behram ağa isminde bir haremağasıdır. Abdülhamid II padişah olduğu zaman, kılıç alayında, bu harem ağalarının bulunduğunu görünce, sarayın hususî uşakları olan zencilerin devlet protokolunda yer almasına kızmış, ve saray müşiri (o tarihte saray feriki) Eğinli Said Paşaya «Bu heriflerin kılıç alayında ne işleri var.» diye söylenmiştir. Fakat törenlere karışmalarına bile padişahın tahammül edemediği bu siyah uşaklar, zaman geçtikçe, devlet işlerine Babiâlideki devlet adamlarından fazla karışacaklardı. Bunların devlete en çok karışanı ve rivâyete göre en fenası bu Hafız Behram ağa idi.

[8] Said Paşanın kendi el yazısıyla olan «Curnal» ismindeki defterin 1 incisinde «Suavi Vak'ası» başlığı altındaki notlardan. (Bu notların kışesi basılmakta olan «Namık Kemal» ismindeki kitabımdadır.)

«ettirilmiş olmağla Çırağanın Paşa Dairesi kapısında bir kaç «yüz muhacir tecemmu' edip, karakolun silâhını alıp onu cerh ile bahçeye dühul ettikten sonra, deniz tarafında bulunan köş-
«kün camlarını şikest ederek saraya dahil olmuşlar. Suâvi Mu-
«rad Efendi Hazretlerinin (mahlû' padişah Murad V in) kolun-
«dan tutup. «Aman efendim, gel, bizi Moskofiardan halâs et.»
«diyerek niyeti fâside ve eblehânesiyle avenesiyle beraber di-
«şarıya çıkarmağa çalışırken, ber vech-i meşruh içeriye dahil
«olan asâkiri zabtiyye tarafından mukabele olunarak, yirmi üç
«kadar adam fevt olduğı gibi on beşten mütecaviz adam dahi
«yaralı olarak bakisi derdest edilmiştir. Ali Süavi ile ihtiyar
«muhacir telef olanların meyanındadır. Bu ef'ali fecianın Su-
«âviden başka mürettepleri olup olmadığını zahire ihraç için
«Yıldız sarayı hümayununda bir istintak komisyonu teşkil
«olundu.»

Vak'aları tesadüfün mantığına tesbih taneleri gibi dizmes caizse, Suavinin şehit olmasını, Murat V. in cülüsünde sürülen ve Hamit II nin cülüsünde sürgünden dönen ümmî bir yaverin bu avdetine bağlamak mümkündür. Okur yazar olmıyan bu ya-ver binbaşı Hasan ağa idi. Abdülhamit, padişah olunca, onu, Beşiktaş zabıtasının başına geçirmişti. Suavinin müstakbel ka-tili Hasan Paşa, Sultan Abdülâzizin bu eski Hasan ağasıdır. Bu Hasan ağadan başkası Beşiktaş muhafızı olsaydı, Suavivi, bel-ki, (Başının sol tarafına sopa ile vurup) öldürmeyecek, belki diri olarak yakalamak istiyecek, ve Abdülhamit de onu idam et-tirmiyeycekti [9]. Abdülhamit padişah olduktan sonra, hayat ho-yunca üç sevden korktu: Hal'edilmekten, katlolunmaktan, ve idam ettirmekten.

[9] Abdülhamit, enişesi Mahmut Celâleddin Pasayla Sadrazam Midhat Paşayı Taif kalesinde boğdurtarak öldürttü. Sarayındaki bir haremağasını da asırtarak idam ettirdi. İkisi husûsî ve gizli, üçüncüsü resmî olan bu üçünden başka, saltanatında ölüm vak'ası yoktur. Hattâ Sadrazam Halil Ri-fat Paşanın oğlu Cavid Beyi öldüren adamı idam ettirmemek için Paşadan ricaya benzeyen bir sesle muvafakatini istedi. (Bu son iki satır Halil Rifat Paşanın torunu Fuat Simâvî'den aldığım nottur.)

ÇIRAĞAN VAK'ASI NİÇİNDİ?

Bu sualin cevapları içinde en tekrar edilene şudur:

Rodop balkanındaki kahramanların başına mahlû' Murad V. i geçirmek için.

Fakat bu cevap da başka cevaplar gibi henüz vesikasızdır.

Bazılarına göre Suavinin, aklından zoru vardı, bu vak'ayı onun için yaptı. Yani bazılarına göre, Çırağan vak'ası 38 yaşında şehit olan Suavinin kanile de güzelleşmiyor, ve delilikten ibaret kalıyordu, ve bu bazılarına göre, vak'adan bir gün evvel Basiret gazetesinde çıkan şu fıkrayı, ancak bir deli yazardı:

«Herkes ve evraki havâdis hâl-i hâzırın tehlikesinden bahsetmektedirler. Hakk-ı âcizânemde mevcut olan emniyet-i âm-meye mebnî söyleyeceğim şeyi herkesin dinleyeceğine şüphem yoktur»

«Müşkilât-i hâzıra pek büyüktür. Lâkin çaresi pek kolaydır.

«Yarınki nüshamızda, cümlelerin müsaadesile, bu çareyi kısaca şerh-ü beyan edeceğim. Bugün şu mektubum, yarınki neşre enzâr-ı umumîyyeyi celb içindir efendim.

«Ali Suâvî [1].»

Ölülerin bile kalbini kırmamak istiyen Abdülhak Hâmit de Suaviye deli diyordu. Fakat onun bu kararı Suavinin deliliğini hekimliğin pathologie kısmından çıkarıyor, tarihin mefâhir yaprağına sokuyordu:

«Suavinin mecnun olduğu tebeyyün etti. Fakat mecnun-i hamiyet imiş, bana öyle geliyor [2].»

Suavinin memleket için öleceğine inanmıyanların en başın-

[1] Bâsiret, No. 2444, 17 Cemaziyelevvel 1295, 7 Mayıs 1294.

[2] Abdülhak Hâmit, Külliyyâtı Âsâr, «Mektuplar, C. 2, S. 255.

da Namık Kemal vardı. Rus ordularını İstanbulla sokmak için Suavinin bu ihtilâli çıkardığına Kemal karar veriyor, ve bu hükmünü şu çok şiddetli satırlarla bitiriyordu.

«Hele geberdi, belâsını buldu. Cenabı Hakkın inayeti de yetiştirdi, vatani bütün bütün mahvedecek bir muhataradan kurtardı. Avrupa gazetelerinin ekserisi de bizim gazeteler kadar herze vekilidir. Maamafih bu meselede rivayati zihnimde düşündüğüm hakikate pek muhalif göremiyorum ^[3].»

Fakat Rusya İstanbulla girsin diye Suavinin İstanbulda ihtilâl çıkarmak istediğini Kemalın yukarıki mektupta sanması, bir dakikaya sığan bir zannın neticesidir. Bundan on beş gün sonra yazdığı şu satırla onu gösterir:

«Suavinin erbabı kıyâma muaveneti yalandır.

«Kendisi muhtâc-i himmet bir dede

«Kande kaldı gayriye imdâd ede.»

«Parayı nereden bulup da iâne edecek. İngilizler Suaviye altmış para inanmaz. Rusyalılar ise Suavinin iğfalâtına kapılıp da eshâbı kıyâma para verecek kadar budala degildir. 7 Cemaziyelâhire 95 ^[4].»

Saraydan Abdülhamidin kovduğu iki kişinin demelerine göre, Çırağan vak'asını bizzat Abdülhamit yaptırmıştı. Bu iki adam, eski mâbeynci Nişli Mahmud Bey ve eski baş hafiye Yusuf Beydi. Kemalın babası Mustafa Asım Beyin Ortaköydeki evine ^[5] misafirliğe gelen bu Mahmud Beyle Yusuf Bey Rumeli muhacirlerindendi, ve, Suavi Filibe muhacirlerinin başına geçerek Çırağan Vak'asını yaptıktan sonra, Abdülhamit, saraydan Mahmut ve Yusuf Beyleri kovmuş, ve: «Evlerinde otursunlar» diye irade etmişti. Kemalın babasının Ortaköydeki

[3] Kemalın bu yazıları 22 Cemaziyevvel 95 tarihli mektubunun devamıdır.

[4] Kemalın kendi el yazısıyla Menemenli zade Rifat Beye gönderdiği, basılmamış mektubdan (Numan Menemencioğlunun dosyasından.)

[5] Namık Kemal'in babası Münecim başı Mustafa Asım Beyin âhır-i ömrüne doğru mutasarrıf olarak oturduğu bu tek ev, kendisinin yapmasını tamamen bitirmeye muvaffak olmadan öldüğü binadır. (Namık Kemal'in ana ayrı kardeşi merhum Ömer Naşit Beyden aldığı şifâhî nottan.)

evinde Kemalın oğluna bu iki adamın yeminler ederek söylediklerine göre, Çırağan vak'asını Abdülhamit parayla, Suaviye, mahsus yaptırmıştı: Suavi eski padişah Muradı Çırağandan, tahta oturtmak bahanesile çıkaracaktı, ihtilâl oluyor diye askerler Çırağan sarayına koşacaklardı. Ve kargaşalıkta Sultan Muradı tanımiyarak öldüreceklerdi, Abdülhamit de Muradın hayatta kalması felâketinden ve tekrar padişah olması ihtimalinden kurtulacaktı. Fakat Beşiktaş muhafızı [6] Hasan Paşa Abdülhamidin bu plânını bilmiyor, ve Muradı öldüreceğine Suaviyi öldürüyordu, filân...

Bu, ikbalinden mahrum olan iki menkûb adamın masalıydı: Mahrumiyetin edebiyatı, garazın edebiyatı, fukaralığın klâsik edebiyatı.

Onlar, bu masalı Kemalın oğluna anlatırken zeki olmıyan yalanların muhtaç olduğu yeminleri onun için bol bol ediyorlardı. Kemalın oğlu Ali Ekrem Bulayır, inanmıyarak dinlediği bu masalı aynen şöyle yazar [7]:

«Suavi Vak'ası hakkında iki rivayet vardır. Birincisine göre Sultan Hamit vak'ayı haber alır almaz her şeyden evvel «Sultan Muradın bir kılına bile dokunulmaması için kat'i ve «şedid irâdat-ı mükerrere tebliğ eder; ikinci rivayete nazaran «da, Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa odasından çıkmış olan Sultan Muradı öldürtmek için askerlere mükerreren emir verdiği halde, askerden hiç bir ferd Padişaha karşı silâha davranmaz. İkinci rivayet, Türk askerinin mübeccel ve âli haslet-i «merdânesine pek muvafık ise de itikadımca doğru olan birincisidir. Abdülhamit saltanat ve hükûmete hâkimi mutlak ke«sildikten sonra büyük biraderini kolayca öldüremez miydi? «Sultan Murad yirmi sekiz sene mahbesde yaşadıktan sonra «ecelile irtihal etmiştir. Bunu bana, mahdumu Salâhaddin Efen«di merhum bizzat mükerreren beyan etti.

«Suavi vak'asını Abdülhamidin tertip etmiş olduğunu hanesinde ikamete memur sabık kurenâdan Nişli Mahmud Bey

[6] Resmî adı «Beşiktaş Zabıta Müdürü».

[7] Namık Kemal oğlu Ali Ekrem Bulayır, Yeni Gün gazetesi. No. 309, 24 Kânunusani 1920. Sahâyîfi Hâtırât, tefrika: 12.

«ve muarefe-i kâdimesinden dolayı büyük babamın evine gelüp
 «giden ve ziyaretlerine çaresiz tahammül olunan sabık Serha-
 «fiye Yusuf Bey bana defaât ile nakil ve hikâye ederek Suavi-
 «yi ve muhacirini Abdülhamidin parasile kendilerinin teşvik
 «ve sevketmiş olduklarını kasemlerle beyân ve te'yid etmişler-
 «dir. Gûya Sultan Hamidin maksadı Sultan Muradı Çırağandan
 «çıkartmak, sonra da memlekette ihtilâl zuhûr ettiği için bitta-
 «bi sevkolunacak askere birader-i emcedini tanımadıkları halde
 «öldürtmek imiş. Lâkin Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa bu plân-
 «dan haberdar edilmediği için lüzumundan çok evvel yetişerek,
 «Sultan Muradı değil, Suaviyi öldürmüş.

«Mahmud ve Yusuf Beylerin şu hikâyeleri de, yeminlerine
 «rağmen bir masaldan ibarettir ve ikisi de Rumeii muhacirle-
 «rinden oldukları için Suavi hâdisesinden sonra saraydan ihraç
 «olduklarından, efendilerini lekelemek maksad-ı garazkârâ-
 «nesine müsteniddir. Zira muvaffak olacağından yüzde doksan
 «dokuz emin olmadan haizi ehemmiyyet hiçbir işe, alehusus şah-
 «sına müteallik olunca, ibtidar etmemeği meslek ittihâz etmiş
 «olan Sultan Hamidin böyle iki uşağın sırrını tevdi' ve Suavi gi-
 «bi bir serseriye Sultan Muradı idama memur etmesi, hele, mu-
 «hacirleri toparlatarak memlekette ihtilâl çıkartmağa karar ver-
 «mesi akıl kabul edecek şeylerden değildir.»

Muhakkak olan iki şey vardır, biri şudur: Çırağan Vak'ası
 akıllı değildir, güzeldir, daha doğrusu dstandır. Biri de şudur:
 Fikir kitabı tanılan tarihi, bazan, his yazıyor. 1877 Osmanlı-Rus
 harbinde, İstanbula Rus ordusunun girmesine İngilterenin razı
 olmaması, hattâ Rusyanın bu harbi yapmasına İngilterenin bir
 şartla razı olması, ve bu şartın da Rusya muharebeyi kazanırsa
 ordusunun İstanbula girmeyeceğine söz vermesinden ibaret bu-
 lunması, Suavinin biraz İngilizce bilmesi, karısının İngiliz ol-
 ması, ve sarıklı ihtilâlcinin bazı İngilizlerle yakından tanışması
 ve bu ahbablıkları İngilterenin bütün devlet ve ilim adamlarını
 tanıyor gibi yazılarında kullanmaları Suavinin isminin etrafın-
 da bir hava yaratıyor, ve bu havanın icinde Suavinin İngiliz
 ajanı olduğu, rivayetler ve tahminler şeklinde uçuyordu.

Meselâ, Suaviye kimsesizliğini unutturacak derecede ko-

naklarının kapılarını açan vezir Sami Paşayla oğlu vezir Suphi Paşa torunu ve kızı Ayşe Özbekân'ın [8] Suavi hakkında bana 10 yıl evvel bizzat söylediği sözlerin arasında şunlar da vardı:

— Babam Suphi Paşanın İstanbuldaki konağına ve Çamlıca'daki köşkünün karısı olan İngiliz madamile sık sık gelen, gece yatısına kalan Ali Suavi Efendinin hakkındaki emniyetler bu iki konakta son zamanda azaldı, ve onun İngiliz casusu olduğu hakkında zanlar uyandı.

Sarıklı ihtilâlcinin İngilizciliği hakkında Kemal'in oğlu da şunları yazar [9]:

«Sultan Muradı saraydan çıkararak halka gösterecek ve «mecnun olmadığını efkâr-ı âlemde ispat ile millet'in müzaheret-i kat'iyyesini te'min ve Sultan Muradı hakk-ı sarihi olan tahtı saltanata iclâs edecek idi. Şayed buna muvaffak olamazsa padişâh-ı mahlûu limandaki İngiliz gemilerinden birine itica ettirerek sonra onu teslim için Abdülhamitten ne isterse alacaktı.»

Bugün, bu Suavilerin hiç biri yoktur, bir tek Suavi vardır: Tarihe boylu boyunca uzanan şehid.

Kadir bilmeyen cemiyetlerin büyükleri için mezarlık, tarihtir; ve Suavi de orada yatıyor. Toprakta bir çizgi kadar izi yok.

Ceridei Havadis gazetesindeki resmî ilândan ızdırıp duyarak aldığım şu satırlar (Tarih yazmak acı şeydir) onun büyük ölümünden kalan tek şeydir. Ancak bu satırlarda bütün bir neslin utanma malzemesi vardır [10]:

«Lâin-i merkum ile (yâni Ali Suavi ile) avenei havenesinden vadii şakavette en ziyade muzır olan eşhas-ı rezilenin lâşei nâpakları asâkiri nizâmîyye ve zabtiyyei şahânenin satveti «kahirei hamiyetkârâne ve gayret-ü secaat-i vatanperverâneleri semere-i fahiresi meydanı fazahatte gunûdei hâki tahkir olup.»...

[8] Abdülhamit II nin zamanında Defteri Hakanî Nazırı ve 1908 Meşrûtiyetinden sonra âyandan Vezir Ziya Paşanın karısı.

[9] Yeni Gün gazetesi, 24 Kânunusâni 1920, Sahâyîfi Hâtırat, Tefrika: 12

[10] Ceridei Havadis, No. 3846, 16 Teşrinievvel, 1 Zilkade 95.

PİS YAZILAR

Sarıklı ihtilâlcinin ve yirmi bir arkadaşının şehit olmasıyla ve on yedisinin yaralanmasıyle neticelenen Çırağan Vak'asından sonra, gazetelerin padişaha ubudiyeti arttı. Bu vak'a karşısında Abdülhamide söylenecek en güzel kaside, Suavinin ölüsüne tükürmekti. Fakat uşak gazetelerin içinde en satılık olanı galiba Tercümanı Şark'tı ki, Suavinin ölüsüne en ziyade bu gazete tükürdü. Ancak, Suavinin cesedine musallat olmakla kalmamak ve rakibi olan Basiret gazetesini ve sahibini mahvetmek için de şehit Suaviyi istismar etmek, bu gazete için, iki başlı bir dirayet vak'asıydı.

Ve Tercümanı Şark gazetesi Ali Suavinin ölüsüne musallat olmadan evvel Basiretçi Ali Efendinin dirisile uğraştı [1]:

«Basiret gazetesi sahib-i imtiyazı izzetlû Ali Efendinin, «Ali Suavinin, vak'anın (Çırağan Vak'asının) bir gün evvelisi «mezkûr gazete ile neşrettiği bir varakadan dolayı tahtı istin-«taka alınmış ve dün akşama kadar sebili tahliye edilmemiş olduğu işitilmiştir.»

Bu yazı, yapılan tevkifin hikâyesinden ziyade, o, tevkifin yapılmasını tahrik eden alenî bir curnala çok benziyordu. Böyle olmasa bile, gazete, istintakin ve tevkifin sebebi olan varakayı hiç ağzına almıyabilirdi. Bu varaka, o günlerde, o kadar korkunçtu ki, bunu basan Basiret gazetesi sahibi eğer henüz tevkif edilmemişse edilmesini intaç, edilmişse edilmesinin doğru olduğunu ispat ederdi. İki ihtimale göre de Tercümanı Şarkta çıkan bu fıkra bir yazı şekavetiydi. Çünkü, Basiret gazetesinde Suavinin bastırıldığı haber verilen şu varakaydı, ve Suavinin Çırağan ihtilâlinden sonra bu varakanın korkunçluğu meydanda bir kaç misli artarak duruyordu:

[1] Tercümanı Şark. No. 44 21 Cemazilevvel 1295, 11 Mayıs 1878:

«Herkes ve hep evrakı havadis hali hazırım tehlikesin-
«den bahsetmektedirler. Hakkı âcizânemde mevcut olan emni-
«yeti âmmeye mebni söyleyeceğim şeyi herkesin dinleyeceğin-
«de şüphem yoktur. Müşkûlâtı hazıra pek büyüktür, lâkin çâ-
«resi pek kolaydır. Yarınki nüshanızda cümlelerin müsaadesile
«bu çareyi kısacık şerh ve beyân edeceğim. Şu mektubum ya-
«rınki neşre enzârı umumiyeyi celb içindir. Ali Suavi [2].»

Bu fıkra şu demekti: yarın Suavi Çırağan sarayından Mu-
radı çıkarıp tahta oturtacaktı, ve yeni padişahı bir beyanname
ile ilân edecekti.

Fakat, Tercümanı Şark gazetesi Basiretçi Ali Efendinin
tevkifinin ne vukuu, ne devamı için, galiba, yukarıdaki yazıyı
da kâfi bulmamıştı ki, ertesi günkü nüshasında Ali Efendinin
vak'adan bir gün evvel Suavi ile yemek yediğini yazdı.

«İstanbul gazetesinin rivayetine inanılırsa «Basiret» sahib-i
imtiyazı izzetlû Ali Efendi, Ali Suavi ile, vak'adan (Çırağan
vak'asından) bir gün evvel birlikte taam eylemiş» ti.

Bir taraftan Suavi ihtilâli rakip gazeteciden kurtulmanın
çok amelî çaresiydi; bir taraftan da matrut Mithat Paşa gibi,
sürgün Namık Kemal gibi, şehit Suavi de Osmanlı İmparatorlu-
ğunda refah vasıtası oluyordu. Para kazanmak için Osmanlı İm-
paratorluğunda fabrika ve sanayi, ticaret ve liman yoktu, sür-
gün Mithat Paşa vardı, sürgün Namık Kemal vardı, şehit Sua-
vi vardı.

Ve şehid Suavinin aleyhinde, şehadetinden altı gün sonra
Tercümanı Şark gazetesinde, bir yazı çıkıyordu: Bu, para kokan
bir makaleydi [3] ve imzasızdı: Sahibi, cinayetinin arkasına giz-
leniyordu. Bu makalede söylenen şeyler tamamen doğru olsal-
lar bile, ancak tarihleşen eski bir ölü hakkında yazılabilirdi.
Altı günlük bir ölü için bu derece siyah bir yazı ayıptı: Böyle
bir avam dedikodusunun tarih olabilmesi için lâzım olan vesik-
aları toplamaya da altı gün azdı.

[2] Tercümanı Şark, No. 45, 22 Cemaziyelevvel 1295, 12 Mayıs 1877.

[3] Tercümanı Şark, 47, 14 Mayıs 1878, 24 Cemaziyelevvel 1295.

Hâsılı, böyle bir yazının bir gazetede bu derece vesikasız bir halde çıkması için İkinci Abdülhamidin padişah olması lâzımdı. Suavinin ölüsüne sürülen lekelerin pisliliğinden ve bolluğundan Hazineci Hassanın katlandığı fedakârlığın derecesi anlaşılabilir. Çünkü yazıdaki lekeler epeyce pahalıydı: Bu makaleye göre Ali Suavi paraya karşı arsızdı. Halbuki bu «arsız Ali Suavi» Pariste Sami Paşanın oğlu Necip Beyi (Sonra damadı olan vezir Necip Paşayı) akşam yemeklerine çağırır, ve bu Necip Beye borç para vermek isteyen tok gözlü adamdı. Bu makaledeki Ali Suavi Avrupada dolandırıcılık etmişti, ve bu yüzden Sainte-Pelagie hapisanesinde yatmıştı. Halbuki Filibede Yeşilli Oğlu camiinde vızlar ederken Suavi kendini halka o derece sevdirmişti ki Çırağan Vak'asında ölen, yaralanan, hapse giren, sürgüne giden, sürünen Filibe mühacirlerinin birçoğu kanaatten ziyade, bu sevginin şehidleriydi. Suavinin mizacında para mefhumu olsaydı, Yeşilli Oğlu camiinin 458 beyitli Kasidei Hemziyye'yi ezber okuyan, cami rahlesinde Eflâk ve Buğdan'a, Girid ve Herseğe haykırarak acıyan kültürlü ve hamiyetli vâzine Filibelilerin duyuydukları heyecan onu ölünceye kadar refah içinde yaşatırdı. Bu hayasız ve imzasız makaledeki Suavi Pariste polis hafiyesiydi. Halbuki Suavi polis hafiyeliğine razı olsaydı, casuslarına nişan, rütbe, mansıp ve mânalı tebessüm dağıtan bir sadrâzâmın zamanında 1867 Osmanlı imparatorluğu hudutlarından bir karış dışarı çıkmazdı. Bu hayasız ve imzasız makaledeki Suavi bir taraftan da, tasarrufun ve nikâhın aleyhindeydi. Halbuki, bu da, Avrupada en çok sağcı bir ilim adamı olan Le Play'e Suavinin ne kadar meftun olduğunu bu hayasız ve imzasız makaleyi yazan adamın bilmemesi demektir.

Sürgün Mithat Paşa aleyhinde, Suavinin yazdığı tali'siz makaleler gibi şehit Suavi aleyhinde yazılan bu imzasız ve hayasız satırlar, ve Midilli sürgünü aleyhinde Üssi İnkılâb'da çıkan haksız ve serefsiz lâkırdılar gösteriyor ki, İkinci Abdülhamid, zannedildiği kadar, cimri değildir.

Bilhassa, şehit Suavi aleyhindeki Tercümanı Şark'ın şu makalesi meccanen yazılamazdı:

«Suavinin Avrupada Yaşayışı [4]»

«Suaviyi Avrupada görmüş ve oradaki ahvalini iyice öğrenmiş olan, sözlerine inanılır bazı zevattan, orada ne suretle imrar-i eyyâm etmiş olduğu hakkında bir hayli tafsilât aldık.

«Merkum, herkesin bildiği veçhile Kastamoni'den bir kıyâ-fet-i mütenekkere ile kaçtığı vakit, soluğu doğru Pariste almıştı. Bidâyet-i hâlde kendisini adam zannetmiş olan ve o aralık Pariste bulunan bazı zevat merkuma hayli iânelerde bulunmuşlar ise de habis az şey ile kani' olmayup, erbâb-ı mü-rüvvetin sadaka nev'inden verdikleri parayı gûya kendisine para vermeğe mecbur imişler gibi cereme suretinde almak istediğinden gösterdiği arsızlık mahiyetini kendisine iâne verenlere de anlattığından, birer birer, hepsini [5] yüz çevirmiş, ve âdeta o derece nefret etmişlerdir ki, gördükleri yerden kaçmağı iltizam eylemişlerdir.

«Alçak, Pariste bulunan Osmanlılardan bu nefreti görüp de onlardan sadaka suretile veya edepsizliği kuvvetile almakta bulunduğu ceremelerin arkası kesilince bu defa dahi frenkleri dolandırmaya teşebbüs ederek, bazı ekâbir sayesinde görülmüş bulunduğu Avrupalılardan bin türlü edepsizliklerle para istemeğe başlamıştır.

«Muhakkakan söylendiğine göre habis, o aralık her kıyâfete girmiştir. Gûya, kendisine bir ehemmiyeti mahsusa vermiş olmak için vaktile memalik-i Osmaniyyede giymekte iken, «Avrupaya firarında bir kundura boyacı kılığıle tebdil elediği ziy-i ulemayı [6] orda da vesile-i cer itihaz eylemiş ve vâkıâ bu sayede şunu bunu hayli dolandırmış ise de, bu kis-

[4] Tercümanı Şark gazetesi, imtiyaz sahibi: İskender, No. 47. 14 Mayıs 1878. 24 Cemazilevvel 1295.

Not. «Tercümanı Şark» gazetesinin birinci sayısı 7 Rebiülâhîr -295 ve 29 Mart 1878 de, imtiyaz sahibi İskender olarak çıktı. 71 sayıya kadar yazı müdürü 1908 meşrûtiyetinin son yıllarına kadar Sabah ve Peyamı Sabah gazetelerinin sahibi olan Mihrandır. 74 üncü numaralı ve 21 Cemazilâhîr 1235 ve 10 Haziran 1878 den itibaren yazı müdürü Şemsettin Sami Beydir.

[5] «Hepsini» değil «hepisini» yazılıdır.

[6] «Sarıklı ve cübbeli olarak» demektir.

ve altında yaptığı denaetleri dahi mahiyyeti asliyesini meydana koyduğundan o kisveyi bu defa da Lehli kıyafetiyle tebdil ile gûya Lehistan ihtilâlinde zulüm görmüş ve evi barkı yıkılmış bir biçâre şeklinde şunun bunun mürüvvetine iltica eylemiştir.

«Vâkiâ, bu suretle, insan deryâsı demek olan Pariste bir hayli sadedilleri kandırılmış ise de, bir adamdan azacık yüz görürse arsızlığını derececi nihayeye vardiirmakta bulunduğundan, âkıbet bu elbise dahi denâet-i cibiliyyesini gizleyememeğe başlamıştır.

«Öyle diyorlar ki, merkumun Avrupada giymediği kıyafet, yapmadığı edepsizlik kalmamıştır. Hattâ, bir aralık, Fransa zabıtasının hafiye defterine kaydolunarak, vâkiâ, kendisi bin türlü edepsizlikle, evvelden, hizmet etmiş olmaklığı cihetle, polisin hasbelicap sevkeylediği her deliğe girip çıkmakta hayli meharet göstermiş ise de bilâhare Fransa zabıtası dahi, vazifesini suiistimal ile yaptığı edepsizliklere takat götüremiyerek, hafiyelikten dahi kovulmuştur.

İşte ondan sonra, en son derecesine çıkarak, en alçağcasına tavır, ve en rezilcesine muamele ile önüne geleni dolandırmağa başlamıştır. Ancak, dolandırıcılıkta o dereceye varmıştır ki, polis bir gün bunu derdest ederek, dolandırıcılık töhmetile «Sainte-Pélagie» hapishanesine koymuştur. Bir hayli müddet orada kalıp müddeti mahkûmiyetini ikmal eylemiş ise de, Frenklerden dolandırdığı binlerce eşhas, birer birer meydana çıkıp herkes hakkını istemeğe başladığından zabıta bunu yine koyvermemiştir.

«Nihayet Suavinin o aralık ef'al-i sâbıkasına tâib olmuş tarzında Pariste bulunan Osmanlılara, ve hattâ sefaret memurlarına vaki olan niyaz ve istirhamı üzerine, çünkü Osmanlılarda mürüvvet pek yerleşmiş bir haslet olup hattâ Mariçay [7] beslemek derecesine kadar vardığından bir merhamet-i nâbecâ olmak üzere namına iâne defteri açılıp hayli para top-

[7] Karısının adı «Mari» idi; Suaviyi Rumeliden tanıyan ve Rusçuk-Varna şimendiferi askerî komiseri iken ölen binbaşı Ahmet Tevfik Beyin evinde Suavinin hanımının ismi, ahabplığın tonile, Mayka idi.

«lanmış, ve bu para ile, dolandırdığı adamlar ırzâ olunarak âdâvadan vazgeçirilip Sainte-Pélagie'den çıkarılabilmıştır.

«Halbuki Fransa zabıtası şunun bunun iltiması sayesinde «merkumu hapishaneden bırakmış ise de badema Fransa ülke-sinde ikamet etmemesini dahi şart ittihaz eylemiş olduğundan «Londraya nak-li bûriyâ-yi denâet etmiştir.

«Londrada dahi, Paristeki gibi, evvelâ politika mültecilerinden ve Lehistan mazlûmininden bulunmak suretiyle bir «kaç kalıp değiştirdikten sonra âkıbet dolandırıcılıkta karar kılmıştır.

«Lâkin, Londra zabıtası, bunun vücudunu, ağırlığına ta-«hammül edilmez, bir bâr-i sakil olmak üzere tanıdığından ec-«nebiliğine riayeten hapisten fârig olmağla beraber âdi bir «yankesici sıfatiyle İngiltere hududundan harice def'eylemiştir.

«Bu defa dahi Parise gelüp bir müddet kıyafet tebdiliyle «mahiyet-i rezilesini saklamağa hayli cehdetmiş ise de Fran-«sa zabıtası pençe-i mücâzâtını omuzuna vurarak, ikinci defa «olmak üzere, en alçak edepsizlerin karargâhı olan «Sainte-Pé-«lagie» ye ithal eylemiştir.

«Bir müddet daha orada kaldıktan sonra yine bazı erbâb-ı «mürüvvet sayesinde kurtularak şehirden şehire gitmek sure-«tiyle dolandırıcılıkta devam etmiştir.

«Âli Paşa merhumun vefatı ile Mahmut Nedim Paşa hazret-«leri sadarete geçtiği vakit, sefarethaneye müracaatla memali-«ki Osmaniyeye avdete müsaade istemiş ise de sefareti seni-«yenin Dersaadetten istizanı üzerine istidası reddolunduğu «muhakkaktır.

«Nihayet zât-ı merhamet-simât-i hazret-i Pâdişahînin cü-«lûs-ı hümâyunlarında yine Memâlik-i Osmaniyeye füceyâb-ı «dühûl olmuştur.

«Bu arada ise, utanmadan, enzarı umumiyyeye koymağa «cür'et eylediği bir takım akvâl-i cinnet-meâlinde gûya bir «ehemmiyet varmış gibi, teessüf sad teessüf ki, bir çok halkın «âdeta teveccühünü celbetmişti.

«Bin türlü şarlatanlıklarla sarâyî hümâyûna kadar sokul-«mağa cür'et alarak Mektebi Sultânî nezaretine (müdürlüğüne)

«tayin edildiği vakit kendisini tanıyan Avrupalılar hayret ve «taaccüpte kalmışlardır.

«Merkum buradan Parise kaçtığı vakit orada namuslu bir «politika mültecisine edilebilir bir hürmet ve riâyete nâiliyyet «davasında bulunduğu halde, herkes bundan nefret ederek, «hattâ iki defa «Sainte-Pélagie» ye konmuş olmasından dolayı «Frenklere gazez bağliyerek burada ekser Avrupalılara hakare- «te kalkıştığı misillü, Mektebi Sultânî'de ne kadar Avrupalı «muallim varsa hepsini çıkarmağa teşebbüs etmiştir.

«Mektebi Sultani'nin Avrupalı muallimleri merkumun «Fransız lisanına olan derececi vukufunu muarrif olmak üzere «şu fıkrayı naklederler:

«Merkum, bazı talebeye «Hocaya git de söyle» «Makamün- «da «Allez dir (à) maître d'étude» «deyip halbuki, Fransızca « «Allez dire (au) maître d'étude» demek lâzım geldiği, bazı «muallimin tarafından defeatle ihtar olunduğu halde sekiz se- «ne Pariste oturup da Fransızca'yı epeyce tahsil edemediği mi- «silli altı ay Mektebi Sultani nezaratinde (müdürlüğünde) şu «ibarenin doğrusunu da öğrenememiştir.

«Bunun Avrupaca edepsizlikle hayli şöhreti bulunduğu «şundan da anlaşılır ki Neue Freie Presse bu edepsizin Bursada «rüşdiye hocası iken bir sabiye nazar-ı ihânet-i şeniâ ile baktı- «ğı fırlarısını bir sene mukaddem ilân eylemiştir.

«Merkumun isâet-i ahîresinde ¹⁸¹ menfaati şahsiye mülâ- «hazasından başka bir şey gözetmediğini beyana hacet olmayıp «şu cür'ette gösterdiği cesarete nazaran Avrupada bir takım «erazilin «iştirâk-i emvâl-ü ayâl» vadile başlarına bir çok halk «toplamağa muvaffakiyetlerine taklit eylemek istemiştir.

«Merkumun vücudunun kalkması, yalnız bizim için bir ni'- «met olmayup, bütün âlem-i insâniyyette bir hayr-ı azimdir. «Çünkü bu alçak sağ olduğu müddetçe kim bilir, daha ne kadar «edepsizlik edecekti.

««Suavi kaçtı», diyorlar. Sahihtir. Kaçtı. Amma nereye? «Ahirete!

««Suavi ölmedi», diyorlar. O da sahihtir. Çünkü vücudu

¹⁸¹ Mâksat Çıragan vak'asıdır.

«münadim oldiyse de nâm-ı rezâil-ittisamı bevvâl-i çeh-i zem-
«zem ve Ayasluğ'da bir ma'mur kiliseyi yakan herif gibi kim
«bilir nice yüz mezelletle baki kalacaktır.

«Yalnız merkumun'şu vak'a arasında gebermiş olduğuna
«teessüf ediyoruz. İster idik ki, alçak hayyen tultulsun, mükem-
«melen istintak edilsin, her birinde nice ibret alınacak olan ef-
«âl-i seyyiesi birer birer söyletilsin de, masdar-i her şerr-ü şûr
«olan kelle-i bi devleti yüzlerce kursuna hedef olsun.

«Hüsnü Paşa ^{19]} merhum alçağa, «Suavi-i gâvî» dermiş.
«doğrusu pek isabet edermiş.

«Merkumun sonradan fakınmış olduğu «Suavi» adı da Ka-
«musda görüldüğü üzere yola ve gece uykusuzluğuna müte-
«hammil mânâsınadır. Filhakika, merkum fesat yolunda her
«şeye katlanırmış.

«Rivayet olunduğuna göre, merkum, başına toplamış oldu-
«ğu sebükmağızları, Rodop erbâb-ı kıyâmına muavenet sözlü-
«riyle aldattıktan sonra, bir aylıkları olmak («üzere» yi unuttur)
«üçer lira vermiş imiş. Bu üçer lirayı nereden bulduğu elbette
«iyice tetkik olunacaktır. Çünkü merkumun hasâil-i redîesine
«göre bu paraları düşmanlarımızdan almış olması varidi ha-
«tîrdir.»

Bu makalelerle Abdülhamid'e kur yapıldığı tarihte Os-
manlı imparatorluğunda iki şey vardı: Kanun-ı Esesî, Meclis-i
Meb'usan.

Ve 1877 nin uhuvvet, adalet, hürriyet ve müsavat isminde-
ki dört yalanlı meşrutiyetinin parlâmentosundaki bir meb'usun
Basiret gazetesinde şöyle bir şiiri çıkıyordu ^[10]:

«Trabzon vilâyet-i celilesi meb'usanı kirâmından izzetlû
«Emin Hilmi Efendi tarafından vârid- olmuştur:

[9] Abdülâzizin padişahlığı zamanında Sadrâzam Âli Paşanın Yeni Os-
manlılar aleyhinde kullandığı zaptiye Müşiridir. Şair Ziya Paşa «Zafernâme»
ismindeki çok kuvvetli hiciv eserini bu zaptiye Müşiri Hüsnü Paşanın ağzın-
dan yazarak Âli ve Hüsnü Paşaların ikisiyle de eğlenmiş, ve bir taşa iki
kuş, daha doğrusu, bir kartal ve bir kuş vurmıştır.

[10] Basiret gazetesî, No. 2447, 10 Mayıs 1294, 20 Cemazilevvel 1295.

«Sakın âlemde ikad-ı şirâr-i fitneden, zirâ,
 «Fesâd eshâbı kurtulmaz sair-i kahr-i mevlâdan.
 «Suâvî-i şakînin sergüzeşti işte ibrettir;
 «Hıred-mendâna yegdir bir musibet bin vesâyâdan.
 «Helâkin işbu tarih-i münakkat bildirir halka,
 «Suâvînin vücûd-i ahbesi mahv olu dünâdan.»

«1295»

* * *

Basiretçi Ali Efendi Suavinin fıkrasını bastığı için başına felâket geleceğini ve gazeteci arkadaşlarının bu felâketi çabuklaştırmak ve çoklaştırmak maksadile neler yapacaklarını bilmiyor değildi, ve gazetesine Çıragan Vak'ası hakkında hükûmetin gönderdiği resmî yazıyı «dün akşam ilâve mahsusa ile neşrolunan ilânı resmidir» izahile bastıktan sonra bu ilânın altına riya ve «küfür edebiyatı» dolu olan şu satırlarla döşeniyordu [11]:

«Hâini din-ü-devlet ve melûn-ı ebed müddet Suavinin Pazâr günkü nüshamızda imzasile bir varakası vardı. Mel'ûn! «merhum cumartesi günü akşam üzeri bir adamile bu varakasını irsal edüp yarınki gazeteye girmesini ve bir de bendi «mahsus yazacağını haber göndermesi üzerine melûnun sair evrakı havadise bendi mahsular yazup neşrettirdiği gibi, biz de «bu kabilden olarak varakasını dercetmiştik. Meğer melûnun «niyyet-ü efkârı hainlik imiş. Herhalde hulûs-i niyyetimiz sadakat ve istikamet olduğu cihetle, melûnun bu hainlikte bulunması zerre kadar hayâl-ü-hâtıra gelmemiştir. Her ne ise. «Hâini bî din vücûdı habâset-âlûdunun ortadan kalkması hezar «kerre tesekkür olunacak mevaddandır. Bu vak'ada melâinden «on altı telefât ile yirmi kadar mecruh olup fakat asâkiri nizamıyye ve zaptıyyei şâhânedan dahi bir kaç şehid vukubulmuştur. Vak'anın zuhurunda İstanbulda, herkes için ne olduğunu «anlayınca kadar Çarşuyu Kébir ve Mahmud Paşa Başı taraflarında dükkânların kapanması gibi halkta bir dereceye kadar telâş vuku bulmuş ise de zabita tarafından olunan ikdam

(11) Basiret, No. 2446, 9 Mayıs 1294, ve 19 Cemaziyelevvell 1295.

«üzerine hamdolsun, hiç bir gûne uygunsuzluk vuku bulmıya-
«rak herkes dükkânlarını açmıştır. Devletin ve memleketin böy-
«le bir buhranlı zamanında bu gibi hâl-ü harekâta bulu-
«nanlar, her kim olursa olsun, hâin ve melûn olacağından me-
«lûnu merkum Suavinin ve ona hempâ olanların dahi ilâ yev-
«milkiyâme lânet ile yâd olunacağı emri âşikârdır.»

Suavi, mademki ihtilâlde muvaffak olmamıştı, ihtilâlden bir gün evvel yazısını basan Basiret gazetesinin de ve ihtilâl- den yine bir gün evvel Suavi ile yemek yiyen Basiretçi Ali Efendinin de gözünde «rezil, denî, alçak, hâin. dinsiz, ırzsız, akılsız, edepsiz» di (Bu lânetler Basiret gazetesindedir ve o ga- zetenin aşağıya aldığım makalesindedir ^[12].)

«Sanma ki hâin berhudar olur,
«Ya başı kesilir, ya berdar olur.»

«Vücûd-ı habâset-alûdu mahz-ı şerr ve harekâtı devlet-û
«vatan hakkında ayn-ı zarar olan mâhud Suavinin en sonraki
«irtikâp eylediği hıyanetin tafsilâtına dair aldığımız ilânı res-
«mî'yi ilâvei mahsusayla dünkü nüshamızda neşreylemiştik.

«Habisin bu cinayeti irtikâp ve bu mefsedeti ihtiyarına,
«mücerred vatana hıyanetten başka ortada bir sebab-i zâhiri
«bulunamamakta olduğundan böyle bir cinayetin ne rütbe kâ-
«firünniam ve nemek beharam ve nasıl müfsid olduğuna ve ter-
«cûme-i hâl-i bedmeâline dair sonradan edebildiğimiz tahki-
«katın dahi bu nüshaya dercini münasip gördük. Tâ ki, hâinin
«halini bilmiyenler nazarında ne rütbe rezil, nasıl deni, alçak,
«hain, dinsiz, ırzsız, akılsız, edepsiz olduğu ve kuyûd-ı müte-
«hayyize-i insanıyyeden bir kayd ile mukayyed olmadığı anla-
«şılsın. Bu müfsid gayet mâil'i şöret ve aşırı hodbin olmağla,
«hattâ arayıp arayıp şimdiye kadar kimsenin tesmiye etmediği
«bir mahlasla tahallus eylemiş, ve İstanbulda kendisinin asıl
«ve neslini bilenler ve kıymetini anlayanlar nezdinde her ne
«yapsa, kendisinin yine kendisine verdiği büyüklüğü halka yut-
«turamayacağını bildiğinden İstanbuldan bir çok müddet gay-
«bubet eylemiş ve ekser gezdiği memleketlerde bir mefsedet ve

(12) Basiret, No. 2447. 10 Mayıs 1294, 20 Cemaziyelevvel 1295.

«bir edepsizlikle müttehim olduğundan memleketten memleke-
 «te tard-u tebid suretile gezmıştır. Her türlü cezaya bin kerre
 «istihkak eylediği ve bin kerre Devleti Aliyye'nin mazharı affı
 «olduğu gibi, Bursa Mektebi Rüşdiye hocalığında hamiyeti, di-
 «ni, irz-u namusu olan bir hocanın evlâd nazariyle bakacağı bir
 «çocuğa baktığı nazarı hıyânet ve bir kütüphaneden ettiği sir-
 «kat töhmetile kovulmuştur.

«Sonra Filibede kendisini adam zanniyle edilen hürmet ve
 «kendisine verilen memuriyete mağruren, memleketi karıştır-
 «mağa ve âdeta, neüzübillah bir fesad çıkarmağa kıyam eyle-
 «diğinden, oradan merkez-i vilâyet Edirneye ve Edirnedeki İs-
 «tanbula tahtelhıfız ve âdeta yalınayak, başı kabak getirilir.
 «Fakat, o vakit, bunun vücuduna hiç ehemmiyet verilmediğın-
 «den sebili tahliye olunur ise de hınzır bir taraftan mecalis-ü
 «mahafilde devlet ve vatan aleyhine sözlerle halkın zihnini,
 «ve diğer taraftan eliyazübillâh şakk-ı kamer ve miraç bahisler-
 «rine müteallik suret-i inkârda ahrârâne bahislerle bazı sâde-
 «dilânın itikadını tağyire ve ehâdis-i şerifeyi inkâra, ve ya-
 «hut; i'tikadı batılına göre te'viline kadar ileri gittiğinden ve
 «hattâ cünup olduğu halde Ramazanı şerifte camii şerife gide-
 «rek halka mevzahanlık eylediği derecei tevatüre vardığından
 «zabita marifetile Kastamonî'ye defolunur. Orada tedarik etti-
 «ği bir kunduracı şapkasını giyip Parise firar etmiş, ve orada,
 «zaten kendisinde olmıyan kuyûd-ı diniyye ve milliyye ve ha-
 «miyyet-i vataniyyeden bileküllüyye tearrî ederek, etmediği her-
 «zegûluk kalmadığı ve işreti dahi pek çok ettiği münasebetle, gi-
 «de gide, şarlatanlığı artık cinnet derecesine gelmiştir. Londrada
 «bulduğu halde rahm-ü eşfakı şâmîle-tül âfâk-ı cenab-ı Pâdi-
 «şâhî, hakkında mebzul buyurulmakla mâfûvven İstanbula gel-
 «miş ve mücerred pâdişahımız Sultan Abdülhamid Han Hazret-
 «lerinin niam-u lûtf-ü ihsânı olarak uhdesine Mektebi Sultanî
 «gibi bir mektebin nezareti dahi verilmiş ve pek çok iltifat ve te-
 «lâtufât-ı seniyyeye mazhar olmuştur. Hâinin fikri devlet-ü mil-
 «lete hizmet olmayup mücerred hınayet olduğundan, Mektebin
 «idaresini telvis ettikten başka vazifesi haricinde işlere karıştı-
 «ğından merkumun Mektep Nezâretinden (Müdürlüğünden) af-

«file iktifa olunmuş ve vücuduna kat'â ehemmiyet verilmemiştir.
«Vâkiâ sonraları gerek kalen, gerek kalemen ettiği herze-fü-
«ruşluklar, tımarhane delillerini güldürecek kadar saçma şeyler
«olmasıyle halk nazarında biie bütün bütün bir istikrah hâsil
«olmuş, hattâ umuru tahririyesine devam ettiği Musâvât ve
«Umran gibi gazeteleri on beş tane kadar ancak satabilmek
«raddesine tenezzül ettirmiş ve umum gazete sahibi imtiyaz-
«ları gönderdiği varakaları reddederek, hattâ bazılarını maal-
«kerâhe derceylediğinden sabihan kendisinin hiç ehemmiyeti
«kalmamış idi. Padişâhımız Sultan Abdülhamid Han Hazretle-
«rinin, her birinin. dünya durdukça ve ömrü oldukça şükrü eda
«olunamaz bunca niâmı celilelerine mazhar olduğu halde, bu
«kâfirünniam gördüğü ni'mete hıyanet cibillet-ü haslet-i hâinâ-
«nesi icabından olarak en sonra düşmanlara hizmet ve devlet-ü
«millete mahzâ hıyanet olmak üzere evvelki günkü hareketi
«rezilâneye cür'et etmiştir. Öyle bir hareket ki, din-ü devlete,
«vatana ve kırk milyondan ibaret olan bütün millete hıyanet
«ve küfran-ı ni'met maksadı hâinânesile ihtiyar edilmiş olmak-
«la, kendisi ve â'vânını lâneti ebediyyeye mazhar eylemiştir.
«Ettiğimiz tahkikata nazaran bu şerr-i mücessem ve kâfirünni-
«am yanına asâkir-i muâvine binbaşılığından matrut Boşnak
«Salih namında bir habîsi ve diğer on kadar avene-i havene-
«sini alarak müsellâhan Tophane tarafına geçüp sokaklarda öte
«beri satan ve hiçbir şeyden haberi olmıyan bir takım muha-
«cirleri birer suretle iğfal ve ihtilâl ederek Çırağan sarayının
«Paşa Dâiresi kapısına gidüp orada nöbetçilere hastahaneye gi-
«deceğini ve hastahannede hastaları olduğunu sövlemişlerse de
«nöbetçi, böyle bir cemm-i gafir ile hastaneye girilmek olamı-
«yacağı gibi zabıtanın emir olmadıkça hastahaneye hariçten
«adam komıyacağını söylemesi üzerine. Suavi, elindeki revol-
«ver ile iki nöbetçiyi birden şehit etmiştir. Katil, bunun üle-
«rine avenesile sarayın Paşa dâiresine fūrceyab-i duhûl ola-
«rak, deniz köşküne tekarrüp etmiş ve camları, kırıp içerive gir-
«miye çalıştığı sırada, asâkir-i nizâmiyye ve zaptiyye ve Do-
«nanmây-ı hümâyundan sandallarla asâkir-i bahriyye yetişüp
«bunları tutmak için üzerlerine ettikleri hücum üzerine hain-
«ler hemen, teşhîr-i silâh etmeleriyle olunan mukabelede Su-

«avi-i gâvî ^[1] ve Boşnak Salih ve avanesile gayyâ-yı esfel-i sâ-
«filine gönderilmiş de hainlerin tabancalarından çıkan kur-
«şunlardan on on beş kadar asâkir-i nizâmiyye ve zabtiyye şe-
«hid olmuştur.»

* * *

Bizim gazetelerin yazı şekavetini bizim olmıyan gazeteler paylaşmadılar. Levant Herald ve İstanbul gazeteleri Basiret ve Tercümanı Şark gazetelerinden çok temkinli davrandılar. Sua- vi vak'asını yazarken onların sütunlarında bir tarih sayfasının vekarı vardı.

Tercümanı Şark gazetesine Beyoğlu gazetelerinden alınan satırlar ^[2]:

«Fınelki Günkü Hâdişe»

«Vak'anın tafsilini mübeyyin olarak karşı gazetelerinin «(Beyoğlu gazetelerinin) neşreyledikleri rivayati zırde yazı-
«yoruz:

«Geçen gün vakti zuhurdan evvel bir kaç yüz muhacir, ya-
«hut Rumelili kıyafetine girmiş eşhas Beşiktaştan Ortaköye gi-
«den cadde üzerinde toplanmışlardı. Bunların harekâtı gayet
«sükûnetli olduğundan saat on bir alafrangaya kadar o civarda
«hiçbir gûne velveleyi mucip olamamışlar ise de Abdülâziz Han
«merhuma mahsus olarak inşa edilüp hâkanı sabık hazretlerinin
«(Eski Padişah Murat V. in) ikamet buyurmakta oldukları da-
«irenin büyük kapısına yaklaşıp da harekete ön ayak olanlar
«içeriye girmek istedikleri ve bu taleplerine karakol tarafından
«cevabı red verildiği sırada bir arbede koptu. Karakol nefera-
«tı derhal bir tarafa atılıp cerhedilmiş ve cemiyet bahçenin orta-
«sına doğru ilerleyüp sarayın yakinine kadar girmiştir. Buralar
«da asâkiri muhâfıza tarafından mukabele gösterildiği ci-
«hetle bir kaç el silâh atılmış ise de, nihayet gösterilen tazyika

[1] Âli Paşa'nın Zaptiye Müşiri yaptığı Hüsnü Paşa'nın Suavi'ye tak-
tıği lâkaptır.

[2] Tercümanı Şark. No. 43, 20 Cemazilevvel 1295. 10 Mayıs 1878.

«mukavemet olunamayup cemiyet (Suavi ile beraber gelen mu-
«hacirler cemiyeti) karakol neferatının cesetlerine basarak
«tâ saraya girmiş ve bir kısmı ise dışarıda kalmıştır. Rivayete
«göre daireye girenlerin miktarı yüz kişi idi.

«Lâkin şu rivayat büsbütün makrûnı sıhhat değildir. Bun-
«lar daireyi bilirler gibi görünüyordular. Zira doğrudan doğru-
«ya hakanı sabık hazretlerinin buldukları mahalle gittiler. Ka-
«rakolların attığı bir kaç silâhtan husule gelen velvele üzerine
«mahalli vak'aya derhal iki bölük piyade yetiştirdi. Sarayın hari-
«cinde kalan gürûh bu askerin vürudunu görür görmez dağıldı.
«Asâkiri merkume saraya girip kapıları kapadıktan sonra Ce-
«miyyetin üzerine hücum göstererek bıçak ve süngü ile başla-
«nılan musademe bir yayılım ateş ile nihayet buldu. Azâyı Ce-
«miyyet bozulup yirmi bir kişi telef, on yedi kişi mecruh ve ba-
«kiyyesi dahi derdest edilip boğazlardan birisine nakledilmiş-
«tir. Telef olanların meyânında sabık Mektebi Sultanî Müdürü
«Ali Suâvî ile bir çerkes ve bir kaç da ön ayak olanlar bulun-
«yordu. Derdest edilen mecruhin bir binbaşı tarafından istin-
«tak edildikten sonra tarafı şahânedan vuku bulan talebi mah-
«sus üzerine huzuru hümayuna dahi çıkarılıp kendileri bizzat
«zatı Hazreti Padişâhî tarafından da istintak olunmuşlardır.
«Bunların hepsi Fîlibe civarlarından olup Despot erbabı kıya-
«mına muavenet etmek üzere [3] Ali Suavi ile bir Çerkes tara-
«fından açılan Cemiyete iltihak ettiklerini beyan söylediler.
«Ali Suavi kendilerine silâh verip azimetlerinden evvelce zatı
«Hazreti Padişâhî'ye arzı ubudiyet etmek üzere Çırağan etra-
«fına topladılmışlar, ve zatı Hazreti Padişâhî'nin, kendilerine

[3] Despot erbabı kıyâmı. Rumeli kıyâmı dahi denilen sivil hareketi yapanlar ve Rus ordularına karşı koyanlardı. 1293-1877 Osmanlı-Rus harbinde Despot dağları civarında bu hamiyetli Rumelililerle Ruslar arasında çarpışmalar oluyor, ve bunların dağlardan Balkanlara inerek Ruslara telef verdirdikleri ve kalanlarını da Edirne ovasına doğru sürdükleri bile söyleniyordu. Eski Sırbistanla Köstendil'in şimalindeki dağlarda Arnavutlar da ayaklanarak, Rusları Şeytaçık dağı ile Despot dağlarının cenup yamaçlarına imdat kuvvetleri göndermiye mecbur ediyorlardı. Elhâsî! «Devlet kıyâmı» ve daha şamil tâbirile «Rumeli kıyâmı» ismini alan bu sivil savaş, General Todtlebin ordularının dümdarlarını tehlikeye düşürmese bile epeyce uğraştırmıştı.

«atiyye vereceğine inandırılmışlardır. Kendileri Hâkanı sabık
«hazretlerinin tahtında olup olmadıklarını ve onun huzuruna
«çıkartılacaklarını bilmiyorlar, ve yalnız padişâhın huzuruna çı-
«karılacaklarını düşünüyorlar. Zatı Hazreti Padişâhî bunların,
«rüesâyı Cemiyetin iğfalâtı şeytanetkârânelerine kapıldıkları-
«nı görerek beyanı teessür buyurmuşlar, ve yaralıların kemali
«dikkatle bakılmalarını tavsiye buyurmuşlardır.

«Zatı Hazreti Padişâhî bâdezzuhur vükelâyı fihâmı Yıldız
«sarayı hümâyünuna davet buyurarak sûreti mahsusada akdi
«meşveret edilmiş ve bunda İstanbulda bulunan muhâcirinin se-
«riân harice sevki hakkında ittihazı lâzım gelen tedabir mü-
«zakere buyurulmuştu. Eğer aldığımız malûmat sahih ise mu-
«hacirinin serîan mahâli sâireye nakli için miktarı kâfi vesaiti
«nakliye isticarına karar verilmiştir. Meclis dağıldıktan son-
«ra Zatı Hazreti Padişâhî Hâkanı sabık Hazretlerini Yıldız sa-
«rayına davet buyurmuşlar ise de Müşarûnileyh hazretleri yâ-
«veri mahsus ile çağırdıkları halde bile bu davete icabette te-
«reddüd gösterdiler. Nihayet, kendilerine hiç bir güne sıkıntı
«verilmeyeceğine dair verilen te'minat üzerine yâveri mahsus
«ile beraber Yıldız sarayına gidüp el'an Zatı Hazreti Padişâhî-
«nin buldukları sarayı hümâyunda ikamet etmekte idiler.
«Bir kaç hâdisiye mühimme daha zikretmek lâzımdır: Bir kaç
«gündenberi bir çok muhacirler veyahut muhacir kıyafetinde
«adamlar Çırağan Sarayı civarında toplanıp yine dağılmakta
«idiler. Geçen günkü hâdiseye iştirâk edenlerin kâffesi ayak ta-
«kımından ve Osmanlıların çapkın tesmiye ettikleri adamlar-
«dan ibaret iseler de, daireye girenlerin bir ikisinde Asâkiri
«Mülkiye [4] elbisesi vardı. Çırağan sarayında atılan bir iki el
«silâhın gürültüsü duyulur duyulmaz, Yıldız sarayile civarın-
«daki asâkiri şahâne derhal velvele verildi. İhlamur köşkü-
«nün yukarı taraflarında bulunan asâkiri şahâne derhal silâh
«başına koştular, ve biraz sonra dahi Gümüş Suyu kışlasından
«dört tabur asker çıkarak Yıldız Sarayının etrafına yayılmışlar-
«dı. Asâkiri merkume akşamın saat dördüne doğru kışlalarına

[4] Midhat Paşanın mânevî reisliği altında Nâmık Kemal, Şair Ziya Paşanın iştirâkleriyle bir askerî teşekküldür.

«avdetle Yıldız sarayı hümayununda muhafız olarak bir iki bölük pıyade kalmış ve Çırağan Sarayı ise asâkiri nizâmîyye ve «zaptiyye ile sıkı sıkı muhafaza edilmiştir. Cemiyeti teşkil eden «muhacirler tarafından vuku bulan telefât ve mecruhların ade-«di hakkında bazı mübalagalı rivayât zuhuru tabîi ise de asâki-«ri şâhânenin zayıyatı pek azdır. Sarayı Hümâyün açıklarında «lenger-endaz olan sefâyını şâhânedan saraydaki karışıklık mü-«şahede edilir edilmez, derhal asâkiri bahriyye memlû san-«dallar gönderilmiştir. - Levant Herald. -»

«İstanbul diyor ki: Karilerimiz geçen gün zuhura gelen «hâdisei müellimenin tafsilâtını vermekte göstereceğimiz ihti-«razı takdir ve tahsin edecekler zannındayız. Yalnız, şunu de-«riz ki, yevmi mezkûrda haylice muhacir öğleden biraz evvel «Çırağan Sarayına giderek karakol neferatını telef etmişler ve «elli kişi kadar, muvakkat hastahaneye tebdil edilen Paşa Dai-«resinin bir penceresinden saraya girmişlerdir. Lâkin bu arbe-«de civar karakolhanelerle sarayı mezkûr pîşgâhında bulunan «zirhlılara aksedince, derhal asker yetiştirilüp hücum eden se-«bükmağzan ile asâkiri şâhâne arasında bir musademe vuku «bulmuş ve tarafeynden haylice adam telef olup yaralanmış ve «muhacirler arasında bulunan Ali Suavi dahi katlolunmuştur. «Sarayın haricinde bazı eşhas tevkif olunmuş ise de arbede pek «çok devam etmemiştir. İki saat sonra Beşiktaşta Çırağan sara-«yının civarına kadar dükkânlar açıldı. Bu faciadan sonra Hâ-«kanı sabık Sultan Murad hazretleri validesile beraber arabaya «râkiben Yıldız Sarayı hümayûnuna azîmet ederek bahçenin «ortasında bulunan köşkte beytutet etmişlerdir.»

Çırağan vak'ası hakkında hükûmetin yazdığı ilân bazı ga-
zete makalelerinden çok temizdi:

«Dünkü hâdiseye dair olarak dün gece neşredilen
«ilânı resminin suretidir [5]

«Ötedenberi şerr-ü mefsedetle me'luf ve nice habâset ve
«devlet-ü millete ihaneti halkça dahi meşhut ve mâruf olan Ali

[5] Tercümanı Şark. No. 42, 19 Cemazilevvel 1295, 9 Mayıs 1878.

«Suavi nam şahıs minelkadim zamir-i hıyânet-semiri olan mef-
«sedeti fiile getirmek niyyet-i sahifesiyle mah-i hâlin on seki-
«zinci işbu Pazartesi günü sabahleyin saat dört raddelerinde
«nik-ü bedi temyize muktedir olmayan bir takım sebükmağzânı
«hakikat-i maddeden kat'iyen haberdar etmeyerek toplayıp bir
«mikdarı dâhil-i saray-i hümayuna fürceyâb-ı duhûl olmuş ise
«de lehülhamd veî-minne serian ittihaz olunan tedâbir müel-
«liff-i fesad olan merkum Suavinin esnâyi arbedede telef ola-
«rak levs-i vücudu sahife-i hestiden mündefi' ve zâil olmuş ve
«ön ayak olan erbabı fesad bir şîrzime-i kalîle olup bunlardan
«lâzım gelenler elde bulunmasıyle ve bu cemiyet-i fesâdiyye-
«nin diğer şuaabat ve teferruatı olmamasıyle sâye-i hazreti pâ-
«dişâhîde halkça muhill-i emn-ü asâyış bir hal bulunmamıştır.
«Ve merkumundan derdest edilenlerin derhal istintak ve mu-
«hâkemelerinin icrâsiyle haklarında şeran, kanûnen terettüb
«edecek mücâzâtın icrası emr-ü ferman-ı adâlet-beyân-ı cenab-ı
«hilâfetpenâhî muktezâ-yı âlisinden olarak icabının icrasına
«müsâraat olunmuştur.»

Bir Yığın Suavi

Bir yığın denecek kadar çok Suavi vardır: Yepyeni Suavi ve çok geri Suavi; alabildiğine Türkçeci Suavi ve alabildiğine Arapçacı Suavi; tarafsız Suavi ve tarafsız olmiyan Suavi; Türkçü ve Arapçı Suavi; Meşrutiyetçi Suavi ve Meşrutiyet aleyhtarını Suavi; Halifeci ve padişahçı Suavi, Halife ve padişah aleyhdarı Suavi.

* * *

YEPYENİ SUAVİ

19 uncu asırda diksiyonersiz bir vatanın acısını ilk defa duyan, bir sarıklı adam oldu: Suavi... Ve bu Suavinin sarığı bir insan beynini maddî ağırlığıyla rahatsız edecek kadar kocamandı. Şarkın kamus telâkkisine, işte bu kocaman sarıklı adam hem ilk, hem son isyan edendir.

Fesli başların muntazam bir itâatle eğildikleri Firuz Abâdi kamusuna sarıklı bir kafanın isyan etmesi sade tuhaf değil, bir taraftan da güzeldi. Çünkü bu isyan sade yıkıcı değil, aynı zamanda yapıcıydı. O tarihte Pariste Ulûm gazetesini çıkaran sarıklı ihtilâlcî bu Kamus tercümesini fena mevcudu sade beğenmemenin klâsik ukalâhlığıyla inkâr etmedi, fena mevcudu Avrupalı bir sistemle, düzeltmek de istedi. Fakat, bu ıstırabına ehemmiyet verilmiyeceğinden, insan ruhunu tanıyanların zeki endişesile korktu, ve Ulûm gazetesindeki yazısına şu realist lâkirdile başladı:

«Şarkta ulûm ve maarife birinci derecede büyük nafi hizmet nedir? Kamusu hurufu hecâ tertibinde basup yüz kuruşa satmaktır.»

Suavi, o tarihte, dediğim gibi, Paristeydi; ve Pariste Fransız çocuğunun diksiyonerden yarım sütunluk bir yazıyı okuya-

cağı müddet içinde İstanbul'da bir Türk çocuğu Arapça Kamusunda ancak bir tek kelimeyi bulabiliyordu. Fakat, sarıklı ihtilâlcî, İstanbul'a o kadar inanmıyordu ki, bu derdini İstanbul'daki Maarif Nezaretine değil, Mısır'daki Maarif Cemiyetine hitap ediyordu. [6].

Muhakkak ki Suavi, mahallesine, ailesine, dünyaya geliş tarzına, yetişme üslûbuna göre şaşılacak kadar yeni adamdı:

Bir cami kubbесinin altında siyasî konferansı ilk defa o verdi.

Tarihli ve coğrafyali salnameyi ilk defa o yaptı.

Türklerin ilme ve medeniyete hizmetlerini ilk değilse bile, en kuvvetle haykıranlardan biri o oldu.

Hürriyetin biri adının, biri mefhumunun beşiği olan iki büyük Avrupa şehrinde hürriyet davasının bayrağını uymruğunda tutan ilk ve son sarıklı o oldu.

Hukuk-uş-şevârî' [7] ismile fakihlerin fikirlerini toplayarak Türkçe belediye kanunnamesini ilk o yazdı.

1877 de Pariste çıkardığı Ulûm gazetesinde Osmanlı devletine «Türkiye» diyenlerden biri de o oldu (Namık Kemal de «Türkiye» yi yazanlardandır.)

Dini devletten ayırmak isteyenlerden biri de Suavidir (Mısırlı Prens Mustafa Fazıl, Sultan Azize yazdığı meşhur mektupta bu lâfi, Suaviden evvel, söyledi.)

İstanbul'daki Muhbir (No. 26, 25 Şevval 1283) de «Hulâsai politika» diye siyasî gazete makalesi yazan ilk sarıklı yine odur.

ÇOK GERİ SUAVİ

Namık Kemal Londrada, Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşanın tensibile Kur'anı bastırtmak istediği zaman, Suavi, Avrupada çıkardığı ve üzerine adresini Türkçe ve Fransızca yazdığı gazetesinde, hulâsaten şu mealde bir yazıyı basıyordu: Litoğrafya mürekkebinde hınzır yağı vardır. böyle bir mürekkeple Kuran'ın basılması caiz değildir.

[6] Ulûm gazetesî. No. 24. S. 1380.

[7] Şevârî = yollar.

ÇOK TÜRKÇECİ SUAVİ

Bu yazılar kitap olarak basılacaktır, ve bunu misallerile göstereceğim. Osmanlıcadan Suavinin ıstırabını, kendi hal tercümesini yazarken, söylediği şu sözler kâfi miktarda gösterir:

«Bu işe parmak sokmaktan asıl maksadım, vatanımız gazetelerinin köhne inşalarını ve mutadî kadîm üzere bimânâ sı-tayişlerini bozmak idi. Hem lisanı bozdum, hem de memleketimize hürriyeti aklamı soktum [8].»

ÇOK ARAPÇACI SUAVİ

Herkesin kullandığı kelimeler:

Resimlerle (tezyin) olundu.

Eski Kostantaniye krallarından Sever

At yarışı = (At müsabakası) dır.

Suavinin kullandığı kelimeler:

Resimlerle (tahliye) olundu [9].

Eski Kostantaniye krallarından Sever (Cemal vezninde [10].)

At yarışı = (Müsabakai havil'dir (11).)

TARAFSIZ SUAVİ

Sarıklı ihtilâlcî tenkitlerinde tarafsızdı. Fakat bu tarafsızlık tenkidinin ilmî olmasından çıkan zaruret değildi, dostluğariyetten çıkan nezaketti. İlk üç halifeyle Emeviyye ve Abbasiyye halifelerinin zamanında müslüman paralarında şeriata muğayir olarak resim bulunduğunu yazan Suphi Bey (Sami Paşa zade Suphi Paşa) Taşkasaptaki konaktan (Suaviye karşı sevgi ve saygıyla dolu olan Sami Paşa konağından) Suavinin dostudur. Bu eski dost, Suavinin fikrine göre, bu halifeler zamanındaki paralarda resim olduğunu yazarken bunları yanlış izah ediyordu. Çünkü Suphi Bey hulâsaten şöyle diyordu: Vâkîâ halifeler zamanında resimli ve Kûfî yazılarla basılmış paralar vardı (numismate olan Suphi Bey bu paralardan kendi koleksiyonunda da bulunduğunu ilâve ediyordu.) Fakat bu paralar islâm

[8] Şuray-ı Ümmet, No. 137, 6 Şubat 1324.

[9] Ulûm gazetesinin kapağından, No. 20.

[10] Aynı gazete ve nüsha, S. 1314.

[11] Aynı gazete, nüsha ve sayfa.

hükûmetlerinin kendi darphanelerinde basılmamıştı, belki az zamanda çok fetih yapan İslâm hükûmetleri halkın alış verişini bozulmasın diye, fethedilen her memlekette eskidenberi geçen paraya ve eskidenberi işleyen darphaneye müslüman fatihler dokunmuyorlar, ve bu darphanelerde basılan paralara bazan halifelerin resimleri de konuluyordu. Eskidenberi tedavi eden sikkelere de müslümanlığın tevhidî, besmelesi hâk ediliyordu. Ve bu resimli müslüman paralarının mevcut olması, İslâm hükûmetinden evvel işleyen darphanelerin hâlîle bırakılmasından: Nasıl ki bazı müslüman paralarının basılma tarzında Kısra devletinin usulü terkedilmeyerek basıldığı bazı sikkelerin Pehlevî ve bazılarının Kûfî yazı ile basılmasından belliydi.

Hama ve Humus taraflarında basılan bazı bakır paralarda bulunan ve Muaviye'nin kılıç kuşanmış olduğu haldeki resmi- dir sanılan nakışlar da, Herakliyus'un ve haleflerinin resimle- rile basılan rum darphanelerinde yapılmıştı.

Sami Paşa zade Suphi Beyin bu fikirlerinin yanlış olduğunu söylerken Suavi en tatlı sesini kullanıyor, ve muhataplarına cehil isnadını an'ane haline koyan münekkidiğın bu an'anesini kullanmak şöyle dursun, Suphi Beyin yanlış izahlarına derin araştırmalarının hasılası diye bakıyordu:

«Suphi Bey «Hilâfî şer' olarak suretli sikke» tâbirinden an- «laşılacağı veçhile «mutlaka ve ebedâ hilâfî şeri» olduğunu ba- «detteslim taharriye giriştiğinden tevilâtı mezkûreye muhtaç» «olmuştu. Ve Suphi Beyin «vâkiâ bulmuş olduğu tevil taharri- «yatı kâmile ve mütâlaâtı amika ile imânına delâlet eder, ve «bazı sikke hakkında sahîh olursa da bilcümle suretli sikkeleri «o kabilden mi» idi [12]?

Suavinin bu satırları bir eseri incelemekle kalıp muharriri- ni incitmemek tarzındaki Avrupalı tenkidin çok güzel örneğidir. Fakat, yukarıda dediğim gibi, bu çok sevimli vak'ada eski dost- luğun tesiri vardı.

TARAFSIZ OLMİYAN SUAVİ

Dostu Suphi Paşayı tenkid ederken, zuhullerini bile derin tetkiklerine delil olarak gösteren Suavi düşmanı Şinasinin ka-

musunu tenkid ederken sahte medihleri üstüste yığarak Şinasiyi bu dağın tepesinden, itiyordu, ve düşerken eserindeki yanlışları sırtına yükletmeyi unutmuyordu.

Şinasi'nin yazdığı Türkçe Kamus hakkındaki bu tenkidine başlamadan evvel Suavi, İstanbuldan aldığını söylediği bir mektubu Pariste çıkardığı Ulûm Gazetesin'e (No. 23, S. 1247) koydu. Bu mektup üslûb ile Suavinin yazısına çok benziyordu. Ve galiba, kendisinin yazdığı bu mektupta, o, Şinasi'yi evvelâ göklere çıkardı, maksadı bu mektupta yazacağı cevapta Şinasiyi mühim rakımlı bir tepeden yuvarlamaktı. Bu mektupta Şinasi Efendi bu Kamusu yazmak için «On seneden ziyade» çalışmış ve «Her lisandan lûgat ve «İstikak kitapları tedarik» etmiş ve «Avrupanın her tarafında «seyr-ü-seyahatle kütüphanelerden «ve maarifmendani şarkıyyundan iktibası efkâr eylemek gibi «varını terkederek tehammül-i meşak eylediği cümlelerin malûmu» ydu.

Şimdi bu medihlerin tepesinde yerlere yuvarlanmanın sırası geliyordu. Ve Suavi İstanbuldan gelen bu mektubun altına «Beyan» başlığı altında döşeniyordu. Beyanın bazı satırları:

«Lâkin bu kitapta ne var? Maatteessüf derim ki, bir alay «evham-ü galatattan ibaret... Fakat şu beyanımız başka bir mâ-naya hamlolunmamak için bir misal getireyim.»

Dedikten sonra, Suavi, Şinasinin kamusundan «ot» kelimesi hakkındaki yanlışlarını gösteriyordu. Şinasi efendi, bilhassa «ot» kelimesinde 5 mâna vermişti. Suavi bilhassa 5 inci mânayı fena hırpalıyordu: Şinasi Efendi «Ot» kelimesinin 5 izahını Nevayî'nin «Muhakeme-tül-lûgateyn» ismindeki eserinden almıştı. Halbuki Nevayî «Ot» kelimesini 4 türlü telâffuz edilen ötrenin (zammenin) misali olarak yazmıştı. Şinasi bunu beşe çıkarıyordu. Şinasi'nin bu yanlışına sebep şuydu: Nevayî eserinde, şu ibareyi yazmıştı: «Ut barıdın ayrık harekettir.» Suavi diyor ki: «ayrık» kelimesi «arık» olacaktı, ve «zayıf, hafif, ince» mânasınaydı, «barıdın» «hepsi» demekti, ve Nevayî şunu demek istiyordu: Ut hepsinden, yani diğer üç telâffuzlu Ot. Ut, Öt kelimelerinin hepsinden ince ötre ile «Üt» dür. Ve Nevayî'nin «hareket» kelimesinden maksadı «hareke» idi. Şinasi bunu,

«hareket» mânasına alıyor ve «bir maddeden teb'id eden hareket» izahını yapıyordu.

Suavi, Şinasî'nin mütemadiyen techilini istihdaf eden bu satırlardan sonra Şinasî'nin büyük bir kabahati şeklinde Arapça bir kelimeye de yanlış mâna verdiğini yakalıyordu: «Elbeliyyetü iza ammet tabet» cümlesindeki «ammet» kelimesinin Şinasî «umumîleştiği zaman» mânasına sanmıştı. Halbuki bu kelime «amed» değil de, «ammet» olduğuna göre «yürümek» mânasına olan cezirden geliyordu. Ve Şinasî'nin bunu bilmediğini söyleyen Suavi, Tanrının adına and içerek Şinasî'ye acıyordu.

Hâsılı, sevdiği Suphi Paşa hakkındaki tenkidlerinde paşanın zühullerinden bile medih imkânları çıkaran Suavi, Şinasî'nin yanlışlarını acı ve alaylı merhametlerle ilân ediyordu.

* * *

Son söz olarak okuyucularıma hatırlatırım ki, hâdiselerin ve belki tesadüflerin dışında olan bu zıt çehrelerin üstünde Suavinin çok kendisinin olan bir tek yüzü vardır:

Çırağanda şehit olduğu günkü siması.

S O N

İÇİNDEKİLER:

Ali Suavi'nin yüzü	5
Sarıklı ihtilâlcî nasıl yetişti	7
Tapılan ve sövülen Suavi	9
Cerrahpaşadaki ev	3
Bir müsabaka imtihanı	10
Evsiz adam	13
Kimsesiz değildi	15
Üç Suavi	21
Tek muharrirli gazete	25
Gazetesi ne diye kapandı	32
Kastamonudan Parise	36
Londrada sarıklı gazeteci	42
Gümrük memuru Ahmet Efendi	48
Bir gazeteyi öldüren bir gazete	50
Suavi, Kemal, Ziya	54
Kavgalı sesler	57
Lion'da sarıklı gazeteci	58
Fesli ihtilâlcilerle bozuşuyor	62
Suavi ile Kemal dost	69
Suavi Namık Kemale düşman	73
Namık Kemal Suaviye düşman	82
Suavi ve Murad V.	88
Suavi ve Abdülhamit II.	90
Sarıklı ihtilâlcî İstanbulda	99
İzzetlû Ali Suavi Efendi	104
Suavi ve Mithat Paşa	109
Suavi ve 93 harbi	128
Suavi ve hıristiyan azlıklar	136
İki resmî zulüm	139
Küçük Hoca	145
İki ihtilâl komitesi	149
Sem'ü taat Cemiyeti	151
Suavinin İngiltere ile ahbablığı ve Macarlara selâm kitabı ...	156
Çırağan vak'ası	160
Çırağan vak'ası niçindi	164
Pis yazılar	169
Bir yığın Suavi	187
İçindekiler	192